

บทที่ 1

บทนำ

ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

เป้าหมายสูงสุดของการจัดการศึกษา คือการพัฒนาคนอันเป็นทรัพยากรที่มีค่ายิ่งของชาติให้มีคุณลักษณะที่พึงประสงค์ ทั้งนี้เพราะความสำเร็จและความล้มเหลวในการพัฒนาประเทศล้วนขึ้นอยู่กับคุณภาพของคนเป็นสำคัญ และบุคคลที่มีคุณภาพนอกจากจะประกอบด้วยความรู้และทักษะในการประกอบอาชีพแล้ว คุณภาพด้านคุณธรรมซึ่งเป็นปัจจัยหนึ่ง ในการกำหนดแนวทางในการดำเนินชีวิต และการนำความรู้ความสามารถของตนไปใช้ ในการประกอบอาชีพเป็นสิ่งสำคัญยิ่งอีกประการหนึ่ง จึงกล่าวได้ว่า การศึกษามีหน้าที่สำคัญ 2 ประการ คือ มีหน้าที่ถ่ายทอดศิลปวิทยา อันเปรียบเสมือนการสร้างเครื่องมือให้กับผู้เรียน สำหรับใช้ประกอบอาชีพและพัฒนาประเทศชาติประการหนึ่ง และอีกประการหนึ่ง คือ การชี้แนะแนวทางการดำเนินชีวิต และฝึกฝนพัฒนาบุคคล เพื่อนำเครื่องมือไปใช้ได้อย่างถูกต้องและเป็นประโยชน์ที่แท้จริง (พระเทพเวที, 2532: 59) แต่อย่างไรก็ตามภารกิจที่สำคัญของการศึกษานี้จะบรรลุผลหรือไม่เพียงใด ย่อมขึ้นอยู่กับคุณภาพครูซึ่งเป็นผู้จัดดำเนินการสร้างคุณสมบัติเหล่านี้ให้เกิดขึ้นในตัวผู้เรียน อันจะนำไปสู่การเป็นประชากรที่มีคุณภาพของประเทศชาติต่อไป

ครู หรือผู้ที่ประกอบวิชาชีพครูนั้น ได้รับการยอมรับกันโดยทั่วไปว่า เป็นผู้ที่มีความสำคัญควรได้รับการเคารพยกย่องว่าเป็นบุพชนียบุคคลมาตั้งแต่อดีต ภาระหน้าที่ของครูเป็นภาระหนัก และต้องมีความรับผิดชอบอย่างสูงในการสร้างสรรค์ทางด้าน เพื่อให้ผู้เรียนเจริญงอกงามเป็นสมาชิกที่ดีของสังคมและเป็นพลเมืองดีของชาติ ดังนั้นครูจึงเป็นบุคคลากรที่มีความสำคัญยิ่ง ต่อการพัฒนาประเทศในการปฏิบัติหน้าที่ให้การศึกษาแก่เยาวชนของชาติ แต่มาถึงปัจจุบันนี้ครูจำนวนหนึ่งมีพฤติกรรมเบี่ยงเบนไปจากความคาดหวังของสังคมที่มีต่อครู

ตารางที่ 1 แสดงกลุ่มพฤติกรรมและคุณลักษณะย่อยของความรับผิดชอบ ที่สังเคราะห์ จากนิยามของคำว่า "ความรับผิดชอบ"

พยายามทำให้งานสำเร็จตามเป้าหมาย	ความตั้งใจและเอาใจใส่	การปฏิบัติตามระเบียบ	การวางแผนการทำงาน	การยอมรับผลของการกระทำ	เต็มใจปฏิบัติหน้าที่	ยอมรับหน้าที่
<p>ไม่ทอดทิ้ง ต่ออุปสรรค</p> <p>ใช้ความพยายามแก้อุปสรรค</p> <p>บากบั่นพากเพียร</p> <p>ขยันหมั่นเพียร</p> <p>ทำงานขยันแข็ง ขยันขันแข็ง</p> <p>อดทน</p> <p>มุมานะ</p> <p>ปรารถนาที่จะทำดีกว่าเดิม</p> <p>คอยหาทางให้งานได้ก้าวหน้า</p> <p>พยายามปรับปรุงให้งานดีขึ้น</p> <p>พยายามแก้ไขปรับปรุงให้ถูกต้องอยู่เสมอ</p> <p>ติดตามผลงานเพื่อปรับปรุงแก้ไขให้สำเร็จ</p> <p>พร้อมที่จะปรับปรุงแก้ไขเพื่อให้ได้ผลดียิ่งขึ้น</p> <p>มีความมุ่งมั่นให้สำเร็จตามความมุ่งหมาย</p> <p>พยายามศึกษาค้นคว้าเมื่อไม่เข้าใจ</p>	<p>สนใจทำงาน เอาใจใส่</p> <p>ตั้งใจที่จะทำงาน</p> <p>ตั้งใจปฏิบัติงาน</p> <p>ปฏิบัติงานให้ดีที่สุด</p> <p>อุทิศทุ่มเทอย่างเต็มที่ลงสติปัญญา</p> <p>ปฏิบัติงานด้วยความระมัดระวัง</p> <p>ทำงานที่ได้รับมอบหมายอย่างสม่ำเสมอ</p> <p>แสวงหาความรู้เพิ่มเติมอยู่เสมอ</p> <p>ซักถามอาจารย์เมื่อไม่เข้าใจ</p>	<p>เข้าห้องเรียนตรงเวลา</p> <p>ส่งงานตรงตามเวลาที่กำหนด</p> <p>งานเสร็จทันเวลา</p> <p>ปฏิบัติงานได้ทันเวลา</p> <p>ปฏิบัติตามตามแผนได้เสร็จ</p> <p>ปฏิบัติตามภารกิจได้ครบถ้วน</p> <p>สามารถปฏิบัติตามข้อตกลงที่ตั้งไว้</p> <p>ยึดมั่นในกฎเกณฑ์ ข้อบังคับ</p> <p>ปฏิบัติตามระเบียบ</p> <p>การปฏิบัติตามหลักศีลธรรม</p> <p>ระบอบคติตนอยู่ในกรอบของศีลธรรม</p> <p>ไม่ละเมิดกฎหมาย</p> <p>ไม่เที่ยวเตร่หลงใหลในอบายมุข</p> <p>ไม่บกพร่องต่อหน้าที่</p> <p>ไม่ละเลยหรือหลีกเลี่ยงหน้าที่ของตน</p> <p>ไม่ละทิ้งหน้าที่ หรือทุจริตต่อหน้าที่</p>	<p>ปฏิบัติงานอย่างมีจุดหมาย</p> <p>มีการวางแผนและเตรียมตัวล่วงหน้า</p> <p>มีวิธีการที่จะปฏิบัติงานให้บรรลุวัตถุประสงค์</p> <p>วางแผนการใช้เวลา</p> <p>วางแผนการปฏิบัติงานอย่างมีระบบ</p> <p>ประเมินผลการปฏิบัติงานได้</p>	<p>ยอมรับในสิ่งที่ตนกระทำทั้งผลดีและผลเสีย</p> <p>การแสดงความรับผิดชอบและรับผิดชอบต่อ-</p> <p>การกระทำ</p>	<p>ปฏิบัติงานที่ได้รับมอบหมายด้วยความเต็มใจ</p> <p>คิดจะทำหน้าที่อย่างสมบูรณ์ด้วยความเต็มใจ</p> <p>ทำด้วยความสมัครใจ</p>	<p>ยอมรับหน้าที่</p> <p>ตระหนักรู้ในหน้าที่</p> <p>ยอมรับรู้และสำนึกในการกระทำ</p>

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

นอกจากนี้ยังมีคุณลักษณะหรือพฤติกรรมอื่นที่ต่างกันออกไป ซึ่งไม่สามารถจัดเป็นกลุ่มพฤติกรรมหรือคุณลักษณะเดียวกันได้ คือ ความซื่อสัตย์ ไม่ปิดความรับผิดชอบไปให้ผู้อื่น ความไวใจได้ ความคิดริเริ่ม ความละเอียด ความสามารถมีความรอบรู้ รอบคอบ ไตร่ตรองถึงผลที่จะเกิดขึ้นจากสิ่งที่ตนจะทำก่อน เชื้อมันตนเอง สามารถจัดการเงินและหน้าที่ที่ได้รับมอบหมายอย่างมีประสิทธิภาพ และทำงานเรียบร้อย

เมื่อผู้วิจัยวิเคราะห์ความหมายของคำที่บ่งชี้ลักษณะต่างๆในนิยามแล้ว จากนั้นหาความหมายร่วม (common meaning) ของความรับผิดชอบ โดยหาความถี่ของจำนวนผู้นิยามในแต่ละลักษณะ ดังตารางที่ 2 โดย

หมายเลข 1	หมายถึง	ลักษณะที่นิยามโดย	Browne (1958)
หมายเลข 2	หมายถึง	ลักษณะที่นิยามโดย	Cattell (1963)
หมายเลข 3	หมายถึง	ลักษณะที่นิยามโดย	Funk และ Wagnall (1961)
หมายเลข 4	หมายถึง	ลักษณะที่นิยามโดย	Lawshe (1966)
หมายเลข 5	หมายถึง	ลักษณะที่นิยามโดย	ชวาล แพร์ตกุล (2514)
หมายเลข 6	หมายถึง	ลักษณะที่นิยามโดย	ละเมียด ลิมอักษร (2517)
หมายเลข 7	หมายถึง	ลักษณะที่นิยามโดย	กรมสามัญศึกษา กระทรวง- ศึกษาธิการ (2529)
หมายเลข 8	หมายถึง	ลักษณะที่นิยามโดย	กรมวิชาการ กระทรวงศึกษา- ธิการ (2531)
หมายเลข 9	หมายถึง	ลักษณะที่นิยามโดย	ชำนาญ นิสารัตน์ (2524)
หมายเลข 10	หมายถึง	ลักษณะที่นิยามโดย	พุทธาสภิกขุ (2520)
หมายเลข 11	หมายถึง	ลักษณะที่นิยามโดย	พระเมธีธรรมภรณ์ (2533)
หมายเลข 12	หมายถึง	ลักษณะที่นิยามโดย	ละอ การุณชวณิช (2505)
หมายเลข 13	หมายถึง	ลักษณะที่นิยามโดย	สัญญา สัญญาวิวัฒน์ (2514)
หมายเลข 14	หมายถึง	ลักษณะที่นิยามโดย	กองมาตรฐานวิชาชีพครู สำนัก งานเลขาธิการคุรุสภา (2533)
หมายเลข 15	หมายถึง	ลักษณะที่นิยามโดย	กนก จันทร์ขจร (2533)

ตารางที่ 2 จำนวนความถี่และร้อยละของผู้นิยามที่ให้ความหมายคำว่า "ความรับผิดชอบ" ในแต่ละคุณลักษณะ

ผู้ให้นิยาม ลักษณะ	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	รวม	ร้อยละ
พยายามทำให้สำเร็จ	+	+	-	-	+	+	+	-	+	-	-	+	+	-	+	9	60.0
ตั้งใจและเอาใจใส่	-	-	-	-	+	+	+	+	-	-	+	+	+	+	+	9	60.0
ยอมรับผลการกระทำ	-	-	+	+	+	-	+	+	+	-	-	-	-	-	-	6	40.0
ปฏิบัติตามระเบียบ	-	+	+	-	-	-	+	+	-	-	+	+	-	+	+	8	53.3
เต็มใจปฏิบัติหน้าที่	-	-	-	-	+	-	-	-	-	+	+	-	-	-	-	3	20.0
ยอมรับรู้ในหน้าที่	-	-	-	-	-	-	-	-	+	+	+	-	-	-	-	3	20.0
วางแผนการทำงาน	-	-	-	-	-	+	-	+	-	-	-	-	-	+	-	3	20.0

ตารางที่ 2 แสดงว่าลักษณะร่วมของความรับผิดชอบจากนิยามจำนวน 15 นิยาม มีลักษณะที่เด่นชัดอยู่ 4 ลักษณะ คือ พยายามทำให้งานสำเร็จตามเป้าหมาย (60.0%) ตั้งใจและเอาใจใส่ (60.0%) การปฏิบัติตามระเบียบ (53.3%) และการยอมรับผลการกระทำ (40.0%) ดังนั้นผู้วิจัยจึงสรุปความหมายร่วมของนิยามความรับผิดชอบได้ว่า ความรับผิดชอบ หมายถึง ความพยายามทำให้งานสำเร็จตามเป้าหมาย ตั้งใจและเอาใจใส่ ในการปฏิบัติงาน ปฏิบัติตามระเบียบ กฎเกณฑ์ ข้อตกลงที่วางไว้ และยอมรับผลที่เกิดขึ้น

จากสิ่งที่ตนกระทำลงไปทั้งในด้านที่เป็นผลดีและเป็นผลเสีย ซึ่งจากความหมายร่วมของนิยามความรับผิดชอบที่กล่าวมานี้ จะเห็นได้ว่า ความรับผิดชอบ มีความหมายครอบคลุมคุณลักษณะอื่นที่สำคัญด้วย คือ การปฏิบัติตามระเบียบ ความพยายาม ความตั้งใจและเอาใจใส่ โดยคุณลักษณะเหล่านี้เป็นคุณลักษณะที่พึงประสงค์ที่สำคัญของครูในสังคมไทยปัจจุบันที่ผู้วิจัยได้สังเคราะห์จากคุณลักษณะของครูดีในทัศนะของนักการศึกษา บุคคลต่างๆที่เกี่ยวข้องกับงานครูและการพัฒนาครู เกณฑ์การคัดเลือกครูดีเด่น ตลอดจนทัศนะของกลุ่มครู ศึกษานิเทศก์ ผู้ทรงคุณวุฒิ ผู้บริหารการศึกษา ผู้ปกครอง และนักเรียนในท้องถิ่นต่างๆ ในช่วง 10 ปีที่ผ่านมาดังที่ได้กล่าวแล้ว อีกทั้งเป็นคุณลักษณะที่มิงานวิจัยชี้ว่าควรพัฒนาเสริมสร้าง และปรับปรุงแก้ไขให้มีเพิ่มขึ้นในสังคมไทย จึงกล่าวได้ว่าความรับผิดชอบเป็นคุณลักษณะที่พึงประสงค์ที่สำคัญและควรได้รับการพัฒนาให้เกิดขึ้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งในนักศึกษาวิชาชีพครู ผู้ซึ่งจะเป็นจักรกลสำคัญของการให้การศึกษาและทำให้เป้าหมายของการศึกษาบรลุผลได้ ดังนั้นผู้วิจัยจึงสนใจที่จะ ศึกษาหาแนวทางในการพัฒนาคุณลักษณะความรับผิดชอบในหน้าที่ ของนักศึกษาวิชาชีพครู เพื่อเป็นครูที่มีคุณภาพต่อไป

การพิจารณาความหมายของความรับผิดชอบที่ใช้ในการวิจัยครั้งนี้ นอกเหนือจากที่ผู้วิจัยได้หาความหมายร่วม (common meaning) ของคำนิยามทั่วไปของความรับผิดชอบ ที่มีผู้ให้ไว้ต่างกัันดังที่ได้กล่าวข้างต้นแล้ว ผู้วิจัยยังได้นำความหมายของความรับผิดชอบในหน้าที่ของนักศึกษาวิชาชีพครูในสภาพการณ์จริง มาร่วมประกอบในการพิจารณาอีกด้วย โดยผู้วิจัยได้ดำเนินการรวบรวมพฤติกรรมที่แสดงถึงความรับผิดชอบในหน้าที่ของนักศึกษาวิชาชีพครู จากการตอบแบบสอบถามซึ่งเป็นแบบสอบถามปลายเปิดที่ไม่ขึ้นคำตอบของนักศึกษาวิชาชีพครูและอาจารย์ สถาบันราชภัฏ จำนวน 4 แห่ง ได้แก่ สถาบันราชภัฏสวนสุนันทา สถาบันราชภัฏเพชรบุรีวิทยาลัยสงฆ์ สถาบันราชภัฏสุราษฎร์ธานี และสถาบันราชภัฏเชียงราย จำนวนทั้งสิ้น 102 คน โดยแยกเป็นนักศึกษาวิชาชีพครู ชายและหญิง จำนวน 60 คน ชั้นปีที่ 2-4 และอาจารย์จำนวน 42 คน โดยให้นักศึกษาวิชาชีพครูและอาจารย์ ระบุพฤติกรรมที่แสดงถึงความรับผิดชอบในหน้าที่ของนักศึกษาวิชาชีพครู มากที่สุดเท่าที่จะระบุได้ จากนั้นให้เรียงอันดับพฤติกรรมที่ระบุไว้ ตามความสำคัญของพฤติกรรม จากพฤติกรรมที่มีความสำคัญมากไปน้อย ผู้วิจัยได้วิเคราะห์ข้อมูลโดยแยกวิเคราะห์คำตอบที่ได้จากกลุ่มนักศึกษาวิชาชีพครูและกลุ่มอาจารย์จากพฤติกรรม 10 อันดับแรกนำมาจัดเป็นกลุ่มพฤติกรรม

และถือว่าพฤติกรรมที่อยู่ในช่วงของความถี่ร้อยละ 75 ของคำตอบทั้งหมด ซึ่งเรียงลำดับจากกลุ่มพฤติกรรมที่มีความถี่สูงสุด ไปยังกลุ่มพฤติกรรมที่มีความถี่ต่ำสุด เป็นพฤติกรรมที่บ่งชี้ถึงความรับผิดชอบในหน้าที่ของนักศึกษาวิชาชีพครู

พฤติกรรมความรับผิดชอบในหน้าที่ของนักศึกษาวิชาชีพครู ที่รวบรวมได้จากการตอบแบบสอบถามของนักศึกษาวิชาชีพครู และอาจารย์สถาบันราชภัฏ ประกอบด้วยพฤติกรรมซึ่งจัดกลุ่มพฤติกรรมได้ดังตารางที่ 3

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ตารางที่ 3 แสดงกลุ่มพฤติกรรมความรับผิดชอบในหน้าที่ของนักศึกษาวิชาชีพครูที่รวบรวมจากความเห็นของนักศึกษาวิชาชีพครูและอาจารย์ สถาบันราชภัฏ

พยายามทำให้งานสำเร็จ	ความตั้งใจ	ปฏิบัติตามระเบียบ	ช่วยเหลือ	ข้อดี	ไม่รู้
ขยันต่อการทำงาน	เอาใจใส่ต่อการเรียน	ปฏิบัติตามกฎข้อบังคับของสถาบัน	เต็มใจช่วยเหลืองาน	ข้อดีสูงสุด	ไม่หาความรู้อยู่เสมอ
ขยันหมั่นเพียร	เอาใจใส่ต่องานที่มอบหมาย	ปฏิบัติตามกฎข้อบังคับของครู	ช่วยกิจกรรมสถาบัน	ข้อดีต่อหน้าที่	มีความรู้ทันเหตุการณ์
อดทน	ตั้งใจทำงานที่มอบหมาย	ปฏิบัติตามจรรยาบรรณครู	ร่วมกิจกรรมของสถาบัน	ข้อดีในการทำงาน	ศึกษาความรู้ทันสมัย
ไม่ย่อท้อต่ออุปสรรค	ตั้งใจฟังในชั้นเรียน	ปฏิบัติตามกฎข้อบังคับของสังคม	ให้ความร่วมมือดี	รักษาคำพูด	ศึกษาความเป็นไปของสังคม
ทบทวนสิ่งที่เรียนไป	ปฏิบัติงานที่ได้รับมอบหมายให้สำเร็จ	ปฏิบัติตามระเบียบของห้องสมุด	ช่วยเหลือชุมชนและผู้อื่น	พูดจริงทำงานจริง	ค้นคว้าความรู้ใหม่ๆ เสมอ
ประเมินผลงานของตนเอง	มีการจัดบันทึกสิ่งที่เรียน	ปฏิบัติตามระเบียบการใช้เครื่องมือ	ไม่เห็นแก่ตัว	ไม่พูดปด	
	ซักถามในชั้นเรียน	ขออนุญาตหรือส่งใบลาเมื่อขาดเรียน	ไม่เห็นแก่ประโยชน์ส่วนตน	ทำได้อย่างที่พูด	
	มีการเตรียมล่วงหน้าก่อนเรียน	เข้าชั้นเรียนครบตามกำหนด	มีน้ำใจ เอื้อเฟื้อเผื่อแผ่	ยอมรับข้อผิดพลาดที่ตนทำขึ้น	
	ร่วมอภิปรายแสดงความคิดเห็น	แต่งกายถูกระเบียบ	โอบอ้อมอารี		
	ค้นคว้าความรู้เพิ่มเติมจากที่เรียนในชั้น	แต่งกายเรียบร้อย เหมาะสม สุภาพ	เสียสละ		
	ร่วมกิจกรรมในชั้นเรียน	มีระเบียบวินัย			
	ร่วมกิจกรรมกลุ่มที่ได้รับมอบหมาย	ไม่พูดคุยนอเรียน			
	ใช้เครื่องมืออย่างระมัดระวัง	ไม่ลบหลู่หรือในชั้นเรียน			
	ทำงานทุกชิ้นที่ได้รับมอบหมาย	ไม่ดื่มสุราหรือของมีเมาและสิ่งเสพติด			
	ทำงานไม่คั่งค้าง	ความประพฤติดี เรียบร้อย เหมาะสม			
	ปฏิบัติงานอย่างสุดความสามารถ	พูดจาสุภาพ เรียบร้อย โป้เราะ			
	ทำงานให้เสร็จสมบูรณ์ที่สุด	กิริยา มารยาท เรียบร้อย อ่อนโยน			
		ตรงต่อเวลาที่นัดหมาย			
		เข้าชั้นเรียนตรงเวลา			
		ส่งงานตามเวลาที่กำหนด			
		ไม่ทุจริตในการทำข้อสอบ			
		ไม่ละทิ้งหน้าที่			
		ไม่ประพฤตินินทาเหลวไหล			

นอกจากพฤติกรรมที่จัดกลุ่มได้ตามที่แสดงในตารางข้างต้นแล้ว ยังมีพฤติกรรมอื่นๆที่ไม่สามารถจัดกลุ่มพฤติกรรมได้ ซึ่งได้แก่ ยุติธรรม ไม่ลำเอียง เมตตากรุณา มั่นใจ เป็นผู้นำ เป็นแบบอย่างที่ดี มีความคิดสร้างสรรค์ รับฟังความคิดเห็นของผู้อื่น หนักแน่น ทำงานประณีต ถูกต้อง เรียบร้อย และมีมนุษยสัมพันธ์

เมื่อจำแนกกลุ่มพฤติกรรมแล้ว ผู้วิจัยได้หาร้อยละความถี่ของคำตอบในแต่ละกลุ่มพฤติกรรม และแต่ละพฤติกรรมที่จัดกลุ่มไม่ได้ โดยแยกการวิเคราะห์เป็นความเห็นของนักศึกษา ความเห็นของอาจารย์ และความเห็นรวมของนักศึกษาและอาจารย์ แล้วจัดอันดับจากกลุ่มพฤติกรรมที่มีความถี่สูงสุดไปยังพฤติกรรมที่มีความถี่ต่ำสุด และคัดเลือกเฉพาะพฤติกรรมที่อยู่ในช่วงของความถี่ร้อยละ 75 ของคำตอบทั้งหมด โดยถือว่าพฤติกรรมที่อยู่ในช่วงของความถี่ร้อยละ 75 ของคำตอบทั้งหมด ซึ่งเรียงลำดับจากกลุ่มพฤติกรรมที่มีความถี่สูงสุดไปยังกลุ่มพฤติกรรมที่มีความถี่ต่ำสุด เป็นพฤติกรรมที่บ่งชี้ถึงความรับผิดชอบในหน้าที่ของนักศึกษาวิชาชีพครู ได้ผลดังที่แสดงในตารางที่ 4

ตารางที่ 4 จำนวนความถี่ร้อยละของคำตอบของนักศึกษาและอาจารย์ในแต่ละพฤติกรรม

พฤติกรรม	ร้อยละของคำตอบ			อันดับที่		
	นักศึกษา	อาจารย์	จ. & นศ.	นักศึกษา	อาจารย์	จ. & นศ.
การปฏิบัติตามระเบียบ	31.48	35.14	33.33	1	1	1
ตั้งใจและเอาใจใส่	11.14	27.80	17.60	2	2	2
พยายามทำให้สำเร็จ	9.93	14.29	11.61	3	3	3
ช่วยเหลือ	8.96	(5.02)	7.44	4	(4)	4
ซื่อสัตย์	7.26	(3.86)	5.95	5	(6)	5
ใฝ่รู้	6.78	(3.89)	(5.36)	6	(5)	(6)
รวม	75.54	78.39	75.94	1-6	1-3	1-5

ตารางที่ 4 แสดงให้เห็นได้ว่าเมื่อวิเคราะห์โดยแยกคำตอบ พบว่านักศึกษาวิชา
 ชีพครูและอาจารย์สถาบันราชภัฏ มีความเห็นเกี่ยวกับพฤติกรรมความรับผิดชอบในหน้าที่สอดคล้องกัน โดยพฤติกรรมที่อยู่ในอันดับ 1-5 ในการวิเคราะห์ทั้ง 3 แบบ ได้แก่ การ
 ปฏิบัติตามระเบียบ ตั้งใจและเอาใจใส่ พยายามทำให้สำเร็จตามเป้าหมาย ช่วยเหลือ
 ซื่อสัตย์ และใฝ่รู้ ความเห็นของนักศึกษาวิชาชีพรูและอาจารย์แตกต่างกันเพียงจำนวน
 พฤติกรรม ที่อยู่ในช่วงร้อยละ 75 ของคำตอบเท่านั้น โดยร้อยละ 75 ของคำตอบของ
 นักศึกษาวิชาชีพรูสถาบันราชภัฏ ได้ว่า พฤติกรรมความรับผิดชอบในหน้าที่ของนักศึกษาวิชา
 ชีพรู ประกอบด้วยพฤติกรรมจำนวน 6 พฤติกรรม ได้แก่ พฤติกรรมการปฏิบัติตามระเบียบ
 (31.48%) ตั้งใจและเอาใจใส่ (11.14%) พยายามทำให้งานสำเร็จตามเป้าหมาย
 (9.93%) ช่วยเหลือ (8.96%) ซื่อสัตย์ (7.26%) และใฝ่รู้ (6.78%) ตามลำดับ แต่
 ร้อยละ 75 ของคำตอบของอาจารย์สถาบันราชภัฏได้ว่าพฤติกรรมความรับผิดชอบในหน้าที่
 ของนักศึกษาวิชาชีพรู ประกอบด้วยพฤติกรรมจำนวน 3 พฤติกรรม ได้แก่ พฤติกรรม
 ปฏิบัติตามระเบียบ (35.14%) ตั้งใจและเอาใจใส่ (27.80%) และพยายามทำให้งาน
 สำเร็จตามเป้าหมาย (14.29%) ตามลำดับ และร้อยละ 75 ของคำตอบที่ได้จากนักศึกษา
 และอาจารย์รวมกันนั้น ได้ว่า พฤติกรรมความรับผิดชอบในหน้าที่ ของนักศึกษาวิชาชีพรู
 ประกอบด้วย พฤติกรรมจำนวน 5 พฤติกรรม ได้แก่ พฤติกรรมการปฏิบัติตามระเบียบ
 (33.33%) ตั้งใจและเอาใจใส่ (17.60%) พยายามทำให้งานสำเร็จตามเป้าหมาย
 (11.61%) ช่วยเหลือ (7.44%) และซื่อสัตย์ (5.95%) ซึ่งจากการพิจารณาค่าร้อยละ
 ของความถี่ ของความเห็นที่ได้วิเคราะห์ทั้ง 3 แบบนี้ แสดงให้เห็นว่าพฤติกรรมความ
 รับผิดชอบในหน้าที่ของนักศึกษาครุที่เด่นชัด ในทัศนะของนักศึกษาวิชาชีพรู และอาจารย์
 สถาบันราชภัฏ ได้แก่ พฤติกรรมการปฏิบัติตามระเบียบ ตั้งใจและเอาใจใส่ และ
 พยายามทำให้งานสำเร็จตามเป้าหมาย

เพื่อสรุปความหมายของความรับผิดชอบในหน้าที่ของนักศึกษาวิชาชีพรู เป็น
 นิยามของความรับผิดชอบในหน้าที่ของนักศึกษาคูของงานวิจัยครั้งนี้ โดยผู้วิจัยได้นำความ
 หมายถึงไปของความรับผิดชอบที่ได้จากการสังเคราะห์หาความหมายร่วมของ นิยามความ
 รับผิดชอบที่ได้มีผู้นิยามไว้ดังที่ได้กล่าวถึงรายละเอียดของการสังเคราะห์แล้วข้างต้น ซึ่ง
 สรุปได้ว่า ความรับผิดชอบ หมายถึง ความพยายามทำให้งานสำเร็จตามเป้าหมาย ตั้งใจ

และเอาใจใส่ในการปฏิบัติงาน ปฏิบัติตามระเบียบ กฎเกณฑ์ ข้อตกลงที่วางไว้ และยอมรับผลที่เกิดขึ้นจากสิ่งที่ตนกระทำลงไปทั้งในด้านที่เป็นผลดีและเป็นผลเสีย มาพิจารณาประกอบกับความหมายของความรับผิดชอบในหน้าที่ของนักศึกษาวิชาชีพครู จากสภาพการณ์จริง ที่ได้จากการตอบแบบสอบถามของนักศึกษาวิชาชีพครูและอาจารย์สถาบันราชภัฏ ซึ่งได้ข้อสรุปว่า พฤติกรรมความรับผิดชอบในหน้าที่ของนักศึกษาวิชาชีพครูที่เด่นชัด ในทัศนะของนักศึกษาวิชาชีพครูและอาจารย์สถาบันราชภัฏ ได้แก่ พฤติกรรมการปฏิบัติตามระเบียบ ตั้งใจและเอาใจใส่ และพยายามทำให้งานสำเร็จตามเป้าหมาย ดังที่กล่าวแล้ว ซึ่งจะเห็นได้ว่าความหมายของความรับผิดชอบ ที่ได้จากทั้งสองแหล่งมีความสอดคล้องกัน 3 ลักษณะ คือ การปฏิบัติตามระเบียบ ตั้งใจและเอาใจใส่ และ พยายามทำให้งานสำเร็จตามเป้าหมาย ดังนั้นผู้วิจัยจึงได้สรุปว่า ความรับผิดชอบในหน้าที่ของนักศึกษาวิชาชีพครู หมายถึง การปฏิบัติตามระเบียบ กฎเกณฑ์ ข้อตกลงที่วางไว้ ตั้งใจและเอาใจใส่ในการปฏิบัติงาน และพยายามทำให้งานสำเร็จตามเป้าหมายที่วางไว้

การพัฒนาครูเพื่อให้มีคุณลักษณะที่พึงประสงค์ ได้มีการดำเนินการพัฒนาทั้งแก่บุคลากรครูและนักศึกษาวิชาชีพครูในหลายรูปแบบ เช่น โครงการพัฒนาวิสัยและจริยธรรมสำหรับข้าราชการครู ซึ่งจัดทำขึ้นโดยสำนักงานคณะกรรมการข้าราชการครู กระทรวงศึกษาธิการ เพื่อพัฒนาข้าราชการครู โดยบูรณาการแนวคิดหลัก 3 ทฤษฎี คือ การกระจ่างค่านิยม (Value Clarification) การปรับพฤติกรรม (Behavior Modification) และการเรียนรู้ทางสังคม (Social Learning) เข้าด้วยกัน (สำนักงานคณะกรรมการข้าราชการครู, 2529: 7-10) และจากการประเมินกระบวนการของโครงการพัฒนาวิสัยและจริยธรรมสำหรับข้าราชการครู ในโรงเรียนประถมศึกษา นาร่อง ในจังหวัดราชบุรี ซึ่งเป็นการทดลองกระบวนการพัฒนาวิสัยและจริยธรรม โดยใช้ชุดปฏิบัติการพัฒนาวิสัยและจริยธรรม โดยเน้นด้านการปฏิบัติการสอนที่มีคุณภาพ เรื่องการแสวงหาแนวทางใหม่ๆในการเรียนการสอน ซึ่งเป็นวินัยด้านหนึ่ง ในจำนวนวินัย 6 ด้าน ที่คณะกรรมการข้าราชการครูจะเสริมสร้างให้แก่ครู และการประเมินผลจากการสังเกตการจัดกิจกรรมการเรียนการสอนของครูในชั้นเรียน พบว่าครูส่วนใหญ่มีการใช้กิจกรรมการเรียนการสอนตามแนวใหม่ แต่ยังคงต่ำกว่าเกณฑ์ที่กำหนด และผลจากการสัมภาษณ์นักเรียนพบว่า ครูส่วนใหญ่ใช้กิจกรรมการเรียนการสอนตามแนวเดิม และจากวิเคราะห์ความ

คิดเห็นและความพึงพอใจของครู ต่อกระบวนการพัฒนาวิสัยและจริยธรรม พบว่าโดยส่วนรวม ครูมีความพึงพอใจต่ำกว่าเกณฑ์ที่กำหนด (สมใจ มั่งคั่ง, 2533: 137-138) ซึ่งผลการประเมินนี้ ขัดแย้งกับผลการประเมิน ของสำนักงานคณะกรรมการข้าราชการครู (2530: 43) ซึ่งได้ทำการประเมินผลการดำเนินการเมื่อสิ้นสุด การปฏิบัติกิจกรรมตามโครงการนำร่องใน 6 จังหวัด และได้สรุปว่าการเสริมสร้างวิสัยตามแนวทางนี้ได้ผลเป็นที่น่าพอใจ สำหรับการวิจัย เกี่ยวกับรูปแบบการพัฒนาคุณลักษณะที่พึงประสงค์ของครู ในนักศึกษาวิชาชีพครูนั้น ได้มีการทดลองสร้างเสริมระเบียบวินัยและคุณธรรมนักศึกษาครูโดยใช้กิจกรรมหอพัก ผลการวิจัยพบว่า นักศึกษามีการประเมินการพัฒนาตนเองว่า ได้มีการพัฒนาตนเองในด้านต่างๆ คือ การปรับตัวเข้ากับผู้อื่น การเคารพสิทธิของผู้อื่น ความสามัคคีในหมู่คณะ การเห็นอกเห็นใจผู้อื่น การร่วมมือในการเรียนระหว่างเพื่อนๆ ความซื่อสัตย์ต่อตนเอง การวางตัวที่ดี การบังคับตนเองให้อยู่ในระเบียบวินัย ความประหยัด ความขยัน การอดออม การวางแผนชีวิตประจำวัน และความรับผิดชอบต่อหน้าที่ในหอพัก (สุวิทย์ เทียรทอง, 2531: 366) นอกจากนี้ยังมีการศึกษาผลของการฝึกอบรมจริยธรรม แก่ นักศึกษาครู โดยใช้กิจกรรมการพัฒนาประสิทธิภาพชีวิต และการเสริมสร้างค่านิยม (Life Career Development System and Values Clarification Activities) ซึ่งผลการวิจัย พบว่ากลุ่มตัวอย่างที่เข้ารับการอบรมมีคะแนนเฉลี่ย จากแบบสำรวจจริยธรรม 6 ด้าน ได้แก่ การยอมรับตนเอง การยอมรับผู้อื่น ความรับผิดชอบ ความมีเหตุผล ความมีวินัย และความอดสาหัส สูงกว่า กลุ่มตัวอย่างที่ไม่ได้เข้ารับการฝึกอบรมอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติ (ปราณี รามสูต, 2533 : 428-429) แต่อย่างไรก็ตาม ผลของพัฒนาคุณลักษณะนักศึกษาครูตามรายงานการวิจัยข้างต้น เป็นข้อมูลที่ได้จากการรายงานด้วยตัวนักศึกษาเอง โดยการตอบแบบประเมินตนเอง และการตอบแบบสำรวจด้วยตัวนักศึกษาเอง ยังไม่ได้มีการติดตามศึกษาผลที่เกิดขึ้นแก่นักศึกษา ในแง่การปฏิบัติตน หรือพฤติกรรมในสภาพการณ์จริง ซึ่งจะยืนยันประสิทธิภาพของรูปแบบการพัฒนาได้ชัดเจนยิ่งขึ้น

จากการศึกษาเกี่ยวกับแนวทางการพัฒนาคุณลักษณะที่พึงประสงค์ของครู ในนักศึกษาครูและข้าราชการครูที่ผ่านมา พบว่าส่วนใหญ่เป็นการนำรูปแบบ และแนวคิดทางตะวันตกมาใช้ และแนวคิดทางตะวันตกที่นำมาใช้มาก ได้แก่ การปรับพฤติกรรม

(Behavior Modification) การกระจ่างค่านิยม (Value Clarification) และการเรียนรู้ทางสังคม (Social Learning) ซึ่งผลการวิจัยพบทั้งที่ได้ผล เป็นที่น่าพอใจและไม่ได้ผลตามวัตถุประสงค์ (สำนักงานคณะกรรมการข้าราชการครู, 2530:43; ปราณี รามสูต, 2533: 428-429 ; สมใจมั่งคั่ง, 2533:137-138) ดังนั้นผู้วิจัยจึงมีความเห็นว่า น่าจะมีการศึกษาเพื่อหารูปแบบวิธีการเพื่อพัฒนานักศึกษาวิชาชีพครู ให้เป็นบุคคลที่มีความรับผิดชอบในหน้าที่ โดยรูปแบบการพัฒนานี้เป็นรูปแบบที่มีความเหมาะสมสอดคล้องกับบริบทของสังคมและวิถีชีวิตของคนไทย ซึ่งจะทำให้เกิดประสิทธิผลในการพัฒนาบุคคล เพื่อให้ นักศึกษาวิชาชีพครู เป็นครูที่มีคุณภาพต่อไป

พุทธศาสนาเป็นระบบความคิดหรือแนวคิดหนึ่ง ที่ให้ความรู้ความเข้าใจทางจิตวิทยาอย่างละเอียดและกว้างขวาง พุทธธรรมหรือสาระของคำสอนในพุทธศาสนาได้กล่าวถึง การทำงานของจิตมนุษย์ (human mind) การรับรู้ พฤติกรรมภายใน (covert behaviors) กระบวนการของพฤติกรรมภายใน และประสบการณ์การรู้ตัว (conscious experiences) และข้อความรู้เหล่านี้ได้รับความสนใจจากนักจิตวิทยาตะวันตกอย่างมาก ดังที่ Mikulas (1981: 331-332) กล่าวว่า ความกว้างใหญ่ของพุทธธรรมได้บรรจุข้อมูลทางจิตใจที่สำคัญไว้อย่างสมบูรณ์ และปัจจุบันได้มีการเผยแพร่ผลของการฝึกปฏิบัติเกี่ยวกับการทำงานของจิตทั้งในรูปของการบรรยาย และการวิจัยโดยชาวตะวันตกมากมาย ซึ่งนับเป็นข้อความรู้ทางจิตวิทยาที่มีอาจประมาณค่าได้ นอกจากนี้พุทธศาสนายังเป็นแนวคิด ที่มีความเกี่ยวข้องกับวิถีชีวิตของคนไทยมาเป็นเวลานาน ดังที่ท่านพระเทพเวที (2532 ค. : 14-15) ได้กล่าวว่า วิถีชีวิตของคนไทยผูกพันอยู่อย่างแนบแน่นกับพุทธศาสนา ความเชื่อถือ และหลักปฏิบัติในทางพุทธศาสนา ซึมแทรกผสมผสานอยู่ในแนวความคิดจิตใจ และกิจกรรมแทบทุกด้านของคนไทย จึงนับเป็นข้อได้เปรียบของคนไทยอย่างยิ่ง ที่จะมีการศึกษาพุทธศาสนาซึ่งปัจจุบันเป็นที่ยอมรับกันทั่วโลกอย่างจริงจัง เพื่อนำมาประยุกต์ใช้ในวงการศึกษา โดยเฉพาะการนำพุทธศาสนา มาประยุกต์ใช้ในจิตวิทยาการศึกษา ซึ่งเป็นศาสตร์แห่งการขยายข้อความรู้ และทฤษฎีทางจิตวิทยาไปสู่การศึกษา โดยมีเป้าหมายเพื่อประยุกต์ข้อความรู้ และบริการทางจิตวิทยา ไปสู่การศึกษาทุกรูปแบบ (Wittrock and Ferley, 1989:174) ผู้วิจัยจึงเห็นว่าพุทธศาสนาน่าจะเป็นแนวคิดที่เหมาะสม ที่จะนำมาประยุกต์ใช้ในการพัฒนาคุณภาพของนักศึกษาวิชาชีพครูให้มีคุณ

ลักษณะที่พึงประสงค์ในบริบทของสังคมไทยได้อย่างสอดคล้อง และก่อให้เกิดประสิทธิผลได้

จากการศึกษาพัฒนาการของศาสตร์สาขาจิตวิทยาของจิตวิทยาตะวันตก พบว่าจิตวิทยาตะวันตกได้มีความเกี่ยวพันกับพุทธศาสนาเป็นเวลาหลายสิบปี โดยเฉพาะในช่วง 20-30 ปีมานี้ นักจิตวิทยาตะวันตกได้ให้ความสนใจต่อพุทธธรรมมากขึ้นอย่างมาก และในปัจจุบันพุทธศาสนา ยังมีผลกระทบต่อสังคมอเมริกันอย่างมากด้วย (Layman, 1976 ; Prebish, 1979, cited by Mikulas, 1981:332) ซึ่งความเกี่ยวข้องที่สำคัญระหว่างพุทธศาสนาและจิตวิทยาตะวันตกในตอนเริ่มแรกนั้น เกิดจากนักจิตวิทยาตะวันตกสนใจในความคล้ายคลึงและความใกล้เคียงกันระหว่างหลักพุทธศาสนาและหลักการปฏิบัติของพุทธศาสนาแลทธิเช่น (Zen Buddhism) กับทฤษฎีจิตบำบัดแนวความเข้าใจ (insight-oriented psychotherapy) เช่น จิตบำบัดแนวจิตวิเคราะห์ (psychoanalysis) ดังที่นักจิตวิทยาหลายคนได้เขียนบทความถึงความเกี่ยวพันนี้ (Fromm, Suzuki & De Martino, 1960 ; Lesh, 1970 ; McHovec, 1984 ; Maupin, 1962 ; Owens , 1976 ; Shapiro, 1978 ; Silva, 1973, cited by Mikulas, 1981:322, Silva , 1985 : 437) ทั้งนี้เพราะพุทธศาสนาแลทธิเช่น เป็นพุทธศาสนาแลทธิที่รู้จักกันมากที่สุดในประเทศสหรัฐอเมริกา

ความเกี่ยวข้องระหว่างพุทธศาสนา กับ จิตวิทยาตะวันตกได้ดำเนินมาถึงปัจจุบัน โดยนักจิตวิทยาตะวันตกสนใจในความคล้ายคลึงระหว่าง หลักการและวิธีการบางอย่างที่ใช้ในการพัฒนาบุคคลในทางพุทธศาสนากับหลักการของแนวคิดการปรับพฤติกรรม (Behavior Modification) ซึ่งเป็นศาสตร์ที่ศึกษาเกี่ยวกับพฤติกรรม ทั้งที่เป็นพฤติกรรมภายในและภายนอกอย่างเป็นวัตถุวิสัย (objective) มากที่สุดเท่าที่จะทำได้ รวมทั้งมีการประเมินกระบวนการเปลี่ยนแปลงของพฤติกรรมอย่างเป็นวิทยาศาสตร์ ซึ่ง Mikulas (1981:335-339) ได้กล่าวถึงลักษณะร่วมระหว่างพุทธศาสนากับการปรับพฤติกรรมในยุคปัจจุบัน เช่น การเน้นภาวะปัจจุบัน การเป็น objectivity และความใกล้เคียงกันของทักษะต่อการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรม เป็นต้น และ Mikulas ยังเสนอให้ประยุกต์พุทธธรรมเข้ามาใช้ในการปรับพฤติกรรมด้วย นอกจากนี้ Silva (1985:439-441) ก็ได้กล่าวถึงความคล้ายคลึง ระหว่างเทคนิคทางจิตบำบัด และวิธีการที่ใช้ในพุทธศาสนา เพื่อควบคุมและกำจัด

ความคิดที่ไม่พึงปรารถนา (unwanted intrusive thought) เช่น การคิดในสิ่งที่ตรงกันข้าม การหันเหความสนใจไปยังสิ่งอื่น และการพิจารณาโทษ หรืออันตรายที่เป็นผลตามมา เป็นต้น และปัจจุบันความเกี่ยวพันระหว่างพุทธธรรมและจิตวิทยาตะวันตกยิ่งมีเพิ่มมากขึ้น ซึ่งจะเห็นได้จากการที่จิตวิทยาตะวันตกสาขาหนึ่งที่มีชื่อว่า Transpersonal Psychology ได้จัดเนื้อหาของพุทธศาสนาเข้าเป็นหัวข้อที่สำคัญหัวข้อหนึ่งในสาขาวิชาอีกด้วย (Mikulas, 1981:332)

จากการศึกษางานวิจัย ที่เกี่ยวกับการนำพุทธศาสนามาใช้ในการศึกษา พบว่าวิธีการทางพุทธศาสนาที่ได้รับความสนใจและมีการนำมาใช้มาก คือ การฝึกสมาธิ เช่น การศึกษาผลของการฝึกอานาปานสติสมาธิ ที่มีต่อการพัฒนาการใช้เหตุผลเชิงจริยธรรม (อวยชัย โรจนนรินทร์กิจ, 2526) ผลของการฝึกสมาธิที่มีต่อสุขภาพจิตของเด็กวัยเรียน (รัตนา ตั้งชลทิพย์, 2530) ผลของการฝึกสมาธิด้วย "การเจริญสติภาวนาอำไพ-เทคนิค" สำหรับเด็กปฐมวัย ที่มีต่อพฤติกรรมทางด้านร่างกาย จิตใจ สังคม และสติปัญญา (เรณู นุ่มอาษา, 2533) ผลของการฝึกสมาธิด้วยการเพ่งพิจารณากับการเจริญสติ ที่มีต่อการพัฒนาพฤติกรรมจริยธรรม (เบญจมา รุ่งประพันธ์, 2534) นอกจากนี้ในวงการแพทย์และพยาบาลยังได้มีการศึกษาถึงผลของการฝึกสมาธิ ที่มีต่อลดความวิตกกังวลและความซึมเศร้า ในผู้ป่วยมะเร็งปากมดลูกที่ได้รับรังสีรักษา (สมทรง เพ็งสุวรรณ, 2528) อีกด้วย แต่อย่างไรก็ตามจากงานวิจัยที่กล่าวมานี้ ได้มีการฝึกสมาธิด้วยวิธีอานาปานสติ และการเจริญสติ โดยวิธีการที่สร้างขึ้นโดยเฉพาะก็ตาม แต่งานวิจัยเน้นการฝึกที่สมาธิเป็นหลัก ซึ่งเมื่อพิจารณาระบบการฝึกฝนพัฒนาบุคคลตามแนวทางพุทธศาสนา ซึ่งเรียกว่า ไตรสิกขามือองค์ ประกอบด้วย 3 ประการ คือ อธิศีลสิกขา อธิจิตตสิกขา และอธิปัญญาสิกขา หรือเรียกสั้นๆว่า ศีล สมาธิ และปัญญา แล้ว จะเห็นว่าการฝึกสมาธิ เป็นเพียงส่วนหนึ่งของระบบการฝึกฝนพัฒนาเท่านั้น ทั้งที่ ศีล สมาธิ และปัญญา เป็นปัจจัยที่สนับสนุนกันและกัน (พระราชวรมณี, 2518:69-70) และดังที่พุทธทาสภิกขุ (2519:209) ได้บรรยายว่า ศีล สมาธิ ปัญญา แยกจากกันไม่ได้และจะผลัดกันกันไป โดยจะตั้งต้นที่ใดก็ได้ เช่น มีปัญญาทำให้รู้จักรักษาศีล รักษาศีลทำให้มีสมาธิง่าย มีสมาธิก็ทำให้มีปัญญาสูงขึ้น ปัญญาที่สูงขึ้นจะส่งผลให้ศีลบริสุทธิ์ขึ้นเป็นวงจรไปเช่นนี้ และแม้ว่าจะมีการฝึกอานาปานสติซึ่งเป็นการปฏิบัติศีล สมาธิ ปัญญา ครบถ้วนในขณะปฏิบัติ (พุทธทาสภิกขุ, 2530:139) แล้วก็ตาม แต่

ในกระบวนการฝึกอานาปานสติของงานวิจัยที่กล่าวมาข้างต้น ก็ไม่ได้เน้นให้ ผู้รับการฝึกตระหนักว่า มีการฝึกศีล สมาธิ และปัญญา ในขณะเดียวกัน ดังนั้นผู้วิจัย จึงเห็นว่า การฝึกอบรมที่ครบทุกองค์ประกอบของระบบการฝึกอบรมพัฒนา ที่เรียกว่า ไตรสิกขา โดยได้มีการเน้นการฝึก ให้ผู้รับการฝึกได้ชัดเจนในการปฏิบัติในแต่ละองค์ประกอบ คือ ศีล สมาธิ และปัญญา ตลอดจนได้เห็นถึงความสำคัญของแต่ละองค์ประกอบ ที่ส่งผลต่อการดำเนินชีวิต และการปฏิบัติหน้าที่ทุกขณะ และเกิดความรู้ความเข้าใจ ในบทบาทขององค์ประกอบแต่ละอย่าง ที่ส่งผลต่อกัน น่าจะก่อให้เกิดผลในการพัฒนาบุคคลได้สมบูรณ์ยิ่งขึ้น

ไตรสิกขา เป็นกระบวนการฝึกอบรมเพื่อพัฒนาบุคคลทางพุทธศาสนา ประกอบด้วย การฝึกอบรมทั้งการฝึกฝนพฤติกรรมภายนอก และการฝึกฝนพฤติกรรมภายใน กล่าวคือ อธิศีลสิกขา เป็นการฝึกฝนพัฒนาในด้านความประพฤติและระเบียบวินัยในการดำเนินชีวิตในสังคม ซึ่งจะช่วยให้บุคคลประพฤติปฏิบัติพฤติกรรมภายนอก ในลักษณะที่เอื้ออำนวยแก่การดำรงตนร่วมกันในสังคมด้วยดี และอธิจิตตสิกขา และอธิปัญญาสิกขา เป็นการฝึกฝนพัฒนาพฤติกรรมภายใน โดยอธิจิตตสิกขา เป็นการฝึกฝนพัฒนาทางด้านจิตใจเพื่อสร้างเสริมสมรรถภาพของจิตให้เหมาะสมแก่การทำงานอย่างมีประสิทธิภาพ และการใช้ปัญญาอย่างได้ผลดีที่สุด และอธิปัญญาสิกขา เป็นการฝึกฝนพัฒนาด้านปัญญาเพื่อให้รู้เข้าใจสิ่งทั้งหลายตามความเป็นจริง รู้ความเป็นไปตามเหตุปัจจัยและสามารถแก้ไขปัญหาตามแนวทางของเหตุผลได้ และองค์ประกอบทั้งสามเป็นปัจจัยสนับสนุนกันและกัน หรือกล่าวในเชิงจิตวิทยาได้ว่า กระบวนการฝึกอบรมทางพุทธศาสนาให้ความสำคัญทั้งการฝึกอบรมพฤติกรรมภายนอก และการฝึกอบรมพฤติกรรมภายใน โดยต่างเป็นปัจจัยส่งเสริมซึ่งกัน คือ การฝึกฝนปฏิบัติด้านความประพฤติและระเบียบวินัยซึ่งเป็นพฤติกรรมภายนอก ก็จะมีผลต่อพฤติกรรมภายใน เช่น ช่วยลดปัญหาที่เกิดจากการประพฤติผิดระเบียบ กฎเกณฑ์ และปัญหาที่เกิดจากการอยู่ร่วมกันในสังคม ทำให้จิตใจสงบ เป็นสมาธิ และเป็นปัจจัยส่งเสริมให้การใช้ปัญญาเกิดการเรียนรู้ถึงผลหรือตระหนักคุณค่าของการปฏิบัติพฤติกรรมนั้นๆ และความเข้าใจหรือตระหนักถึงผลของการปฏิบัติพฤติกรรมนั้นๆ ก็มีผลทำให้บุคคลแน่วแน่ในการปฏิบัติพฤติกรรมนั้นยิ่งขึ้น ทำให้พฤติกรรมภายนอกและพฤติกรรมภายในต่างพัฒนาไปด้วยกัน ซึ่งนับว่าเป็นกระบวนการพัฒนาที่สมบูรณ์ และเมื่อพิจารณารูปแบบการพัฒนานักศึกษาวิชาชีพครูให้มีความรับผิดชอบในหน้าที่ ซึ่งในการวิจัยครั้งนี้ได้นิยามความรับผิดชอบในหน้าที่ของนักศึกษาวิชาชีพครูว่า ความรับผิดชอบใน

หน้าที่ของนักศึกษาวิชาชีพครู หมายถึง การปฏิบัติตามระเบียบ กฎเกณฑ์ ข้อตกลงที่วางไว้ ตั้งใจและเอาใจใส่ในการปฏิบัติงาน และพยายามทำให้งานสำเร็จตามเป้าหมาย เมื่อพิจารณาความหมายของความรับผิดชอบ จะเห็นได้ว่าคุณลักษณะความรับผิดชอบ ประกอบด้วยคุณลักษณะของการมีระเบียบวินัยซึ่งเป็นพฤติกรรมภายนอก และคุณลักษณะที่เกี่ยวข้องกับพฤติกรรมภายใน คือ คุณภาพของจิตใจสมรรถภาพของจิตที่เหมาะสมแก่การทำงาน ได้แก่ ความตั้งใจ และ เอาใจใส่ นอกจากนี้ยังต้องอาศัยความเข้าใจ การรู้เท่าทันตามความเป็นจริง และการตระหนักถึงคุณค่าของความรับผิดชอบเพื่อการควบคุมตนให้ปฏิบัติหน้าที่ในแนวทางที่เหมาะสมซึ่งเป็นพฤติกรรมภายใน นั่นคือ การที่บุคคลจะมีปฏิบัติหน้าที่ด้วยความรับผิดชอบได้นั้น ต้องประกอบไปด้วย ศิล สมาธิ และปัญญา ดังนั้นผู้วิจัยจึงเห็นว่า การประยุกต์หลักไตรสิกขาทางพุทธศาสนาเป็นรูปแบบการฝึกอบรม เพื่อพัฒนาความรับผิดชอบในหน้าที่ของนักศึกษาคูร น่าจะเป็นรูปแบบการฝึกอบรมเพื่อพัฒนาความรับผิดชอบในหน้าที่ ของนักศึกษาวิชาชีพครู ได้อย่างมีประสิทธิภาพและสอดคล้องกับบริบทของสังคมไทย

จากการศึกษางานวิจัยเกี่ยวกับ การนำหลักไตรสิกขา มาประยุกต์ใช้ในการเรียนการสอน พบว่ายังมีไม่มากนัก งานวิจัยเท่าที่ปรากฏ เป็นการนำหลักไตรสิกขามาประยุกต์ใช้ในการสอนจริยศึกษา (ดุขฎิ สิตลวรารงค์, 2524 ; เขาวภา ประคองศิลป์, 2530) เพื่อศึกษาผลของรูปแบบการสอนที่มีต่อผลสัมฤทธิ์ทางการเรียนจริยศึกษา แต่การวิจัยดังกล่าวนี้ ไม่ได้มีการประเมินผลในด้านการปฏิบัติตนของนักเรียน นอกจากนี้ยังมีงานวิจัยที่ศึกษาผลของการพัฒนาจิตโดยการฝึกอบรมตามหลักไตรสิกขา (ฉกาจ ช่วยโต, 2521 ; สාරวษ วรเดชะคงคา, 2534 ; สมใจ เกียรติพิณิจกุล, 2535) ซึ่งเป็นการวิจัยที่ศึกษาผลของการฝึกอบรม ที่ดำเนินการที่วัดโดยพระสงฆ์ หรือ แม่ชี แต่อย่างไรก็ตาม การฝึกอบรมเพื่อพัฒนาบุคคลตามหลักไตรสิกขา ก็ไม่จำเป็นต้องจำกัดอยู่ภายในวัดเท่านั้น ดังที่พระไพศาล วิสาโล (2533 : 64-65) กล่าวว่า กระบวนการฝึกอบรม ไม่จำเป็นต้องจำกัดอยู่แค่ การฝึกกรรมฐานในอารามเท่านั้น รูปแบบและวิธีการในกระบวนการฝึกอบรมเพื่อพัฒนาบุคคลนั้น เป็นสิ่งที่ควรจะได้คิดค้นขึ้นมาเพื่อให้การฝึกอบรมนั้น สอดคล้องกับกาลสมัยและจิตนิสัยของคนในยุคปัจจุบัน

ดังนั้นผู้วิจัยจึงสนใจที่จะศึกษาหาแนวทาง ในการพัฒนาความรับผิดชอบในหน้าที่ ของนักศึกษาวิชาชีพครูด้วยหลักไตรสิกขาตามแนวพุทธศาสนา โดยการวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยได้ สร้างรูปแบบการฝึกอบรมตามหลักไตรสิกขา โดยประยุกต์ให้เหมาะสมกับการดำเนินชีวิต ของนักศึกษา และสามารถให้ดำเนินการฝึกอบรมโดยผู้สอนในสถาบันการศึกษาได้ และรูปแบบการฝึกอบรมนี้เน้นให้นักศึกษาได้ฝึกปฏิบัติจริง โดยการนำหลักไตรสิกขาไปใช้ ในการปฏิบัติงานในหน้าที่ของนักศึกษา เพื่อให้คุณภาพแห่งจิตและปัญญาของบุคคลจะได้เกิดขึ้นจาก ได้เรียนรู้จากการฟัง คิด (ปริยัติ) และลงมือกระทำด้วยตนเอง(ปฏิบัติ) ให้เกิดผลเป็นที่ ประจักษ์แก่ตน(ปฏิเวธ)ตามหลักการของพุทธศาสนา นอกจากนี้การประเมินความรับผิดชอบ ในหน้าที่ของนักศึกษาที่เกิดจากการฝึกอบรมไตรสิกขาในการวิจัยนี้ ทำการประเมินจาก พฤติกรรมที่นักศึกษาแสดงออกในการเรียนในชั้นเรียน ซึ่งสามารถสังเกตได้โดยผู้ช่วยวิจัย ประกอบกับการรายงานพฤติกรรมภายในและพฤติกรรมนอกชั้นเรียนโดยตัวนักศึกษาเองด้วย

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

แนวคิด ทฤษฎีพื้นฐาน และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

พระพุทธเจ้าทรงแสดงธรรมอย่างเป็นระบบ แม้ว่าพุทธธรรมจะหลากหลาย แต่ก็ได้โยงใยเข้าสู่หลักการเดียวกัน คือ เรื่องทุกข์กับความดับทุกข์ และหลักธรรมต่างๆ สามารถจำแนกออกเป็นหมวดหมู่ได้หลายลักษณะขึ้นอยู่กับจุดมุ่งหมายของการจำแนก ดังเช่น

พุทธทาสภิกขุ (ม.ป.ป.ค : 14) ได้จำแนกหลักธรรมตามลักษณะของธรรมะได้เป็น 2 ประเภท คือ

1. หลักธรรมฝ่ายที่ว่าด้วยความทุกข์ - เช่น อริยสัจ (ข้อ 1 และ ข้อ 2) ไตรลักษณ์ กิเลส อकुศลมูล 3 นิเวศน์ 5 และ ขันธ์ 5 เป็นต้น
2. หลักธรรมฝ่ายที่ว่าด้วยความดับทุกข์ เช่น อริยสัจ (ข้อ 3 และ ข้อ 4) โอวาทของพระพุทธเจ้า 3 กุศลมูล 3 อิทธิบาท 4 บุญกิริยาวัตถุ 3 และสิกขา 3 เป็นต้น

สมน อมรวิวัฒน์ (2530:3) แยกพุทธธรรมตามลักษณะทั่วไปเป็น 2 ประเภทคือ

1. พุทธธรรมที่แสดงหลักความจริง ตามแนวของเหตุผลบริสุทธิ์ตามกระบวนการธรรมชาติ ได้แก่ ปฏิจจสมุปบาท และไตรลักษณ์
2. พุทธธรรมที่แสดงหลักปฏิบัติตามแนวทางสายกลาง ได้แก่ อริยสัจ ไตรสิกขา และโอวาทปาฏิโมกข์

พระเมธีธรรมภรณ์ (2533:97-131) ได้จำแนกพุทธธรรม ออกเป็น 3 ส่วน โดยใช้สาขาปรัชญาตะวันตก 3 สาขา คือ อภิปรัชญา (Metaphysics) ญาณวิทยา (Epistemology) และ จริยศาสตร์ (Ethics) เป็นกรอบในการพิจารณา ดังนี้ คือ

1. พุทธธรรมที่แสดงถึงอภิปรัชญา (Metaphysics) หมายถึง คำสอนเกี่ยวกับสภาวะของสิ่งทั้งหลาย และความเป็นไปโดยธรรมชาติของสิ่งทั้งหลาย ซึ่งเป็นความจริงแท้สูงสุดตามสภาวะที่เป็นเอง โดยไม่ต้องอาศัยการสมมติบัญญัติของชาวโลก หรือที่เรียกว่าปรมัตถสัจจะ ได้แก่ ขันธ์ 5 ไตรลักษณ์ ปฏิจจสมุปบาท และ นิพพาน เป็นต้น

2. พุทธธรรมที่แสดงถึงญาณวิทยา (Epistemology) หมายถึง พุทธธรรมที่กล่าวถึงวิธีการหรือหนทางของการเข้าถึงซึ่งความจริงแท้เหล่านั้น ได้แก่ พุทธธรรมเรื่องการรับรู้ (ที่บริสุทธิ์) และแหล่งที่มาของปัญญา เป็นต้น

3. พุทธธรรมที่แสดงถึงจริยศาสตร์ (Ethics) หมายถึง การนำเอาความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับกฎธรรมชาติดำเนินไปใช้ เป็นแนวทางการดำเนินชีวิตเพื่อบรรลุถึงการมีชีวิตที่ดี ซึ่งตามหลักพุทธศาสนาก็คือ ภาวะของการไม่มีทุกข์ หลักธรรมที่กล่าวถึงเรื่องนี้ คือ อริยมรรคมีองค์ 8 ซึ่งสรุปรวบได้เป็น ไตรสิกขา คือ ศีล สมาธิ และปัญญา และการฝึกอบรมตนในไตรสิกขา ก็คือ การปฏิบัติตามมรรคมีองค์ 8 นั้นเอง

จากการจำแนกพุทธธรรมในลักษณะที่กล่าวมา แม้ว่าจะมีหลักในการจำแนกแตกต่างกันอยู่บ้างก็ตาม แต่ก็ช่วยให้มองเห็นความสัมพันธ์ของพุทธธรรมที่โยงใยกันอย่างเป็นระบบได้ชัดเจนยิ่งขึ้น และการจำแนกประเภทตามหลักปรัชญาตะวันตก ดังที่พระเมธีธรรมาภรณ์ได้จำแนกไว้นั้น ช่วยให้เห็นความเป็นระบบของพุทธธรรมได้อย่างสมบูรณ์ ทั้งในแง่หลักความจริง หลักปฏิบัติ และวิธีการได้มาซึ่งความจริง ดังนั้นในการวิจัยครั้งนี้จึงเสนอพุทธธรรมที่เป็นแนวคิดพื้นฐานของงานวิจัย โดยจำแนกเป็นประเภทตามหลักปรัชญาตะวันตก ตามแนวทางที่พระเมธีธรรมาภรณ์ได้จำแนกไว้แล้ว แต่จะจำกัดขอบเขตของพุทธธรรมในแต่ละประเภท และนำเสนอเป็นหัวข้อดังนี้

1. พุทธธรรมที่แสดงถึงหลักความจริงตามสภาวะ หรือกฎธรรมชาติ คือ ปฏิจ্ঞสมุปบาท
2. พุทธธรรมที่แสดงถึงหนทาง หรือวิธีการได้มาซึ่งหลักความจริงและที่หักเหไปจากความจริง คือ กระบวนการรับรู้
3. พุทธธรรมที่แสดงถึงหลักปฏิบัติ หรือการนำความรู้ความเข้าใจ เกี่ยวกับกฎธรรมชาติไปใช้ในการดำเนินชีวิต คือ มรรคมีองค์ 8 หรือ ไตรสิกขา

พุทธธรรมที่แสดงถึงหลักความจริงตามสภาวะหรือกฎธรรมชาติ

หลักธรรมที่สำคัญของพุทธศาสนา คือ ปฏิจจสมุปบาท และ/หรือ อริยสัจ 4

พระพุทธเจ้าทรงแสดงหลักธรรม โดยมีขอบเขต และจุดมุ่งหมายให้ผู้คนได้เกิดความเห็นแจ้ง ในกระบวนการเกิดทุกข์ และกระบวนการดับทุกข์ ดังนั้นจึงกล่าวได้ว่า ปฏิจจสมุปบาท และ/หรือ อริยสัจ 4 เป็นหลักธรรมที่สำคัญที่สุด ของพุทธศาสนา (พุทธทาสภิกขุ, ม.ป.ป.จ : 2 ; Rahula, 1988 : 16) กล่าวคือโดยสาระแล้ว ปฏิจจสมุปบาทและอริยสัจ ๔ เป็นหลักธรรมที่ว่าด้วยเรื่องเดียวกัน คือว่าด้วยกระบวนการเกิดขึ้นและดับไปของทุกข์ (พุทธทาสภิกขุ, 2522 : 460, ม.ป.ป.จ : 132 ; พระเทพเวที, 2532 กะ:897 ; พระเมธีธรรมาภรณ์, 2533:118) ดังที่พระเทพเวที (2532กะ:897) กล่าวว่า เมื่อมีผู้ถามว่า "พระพุทธเจ้าตรัสรู้อะไร" อาจตอบว่า ตรัสรู้อริยสัจ 4 หรือ อาจตอบว่า ตรัสรู้ปฏิจจสมุปบาท ก็ได้ เพียงแต่หลักธรรมทั้งสองมีจุดเน้นหรือวัตถุประสงค์ต่างกัน คือ ปฏิจจสมุปบาท เป็นหลักธรรมที่มุ่งแสดงให้เห็นเข้าใจความจริงตามกระบวนการที่เป็นไปโดยธรรมชาติ แต่อริยสัจเป็นหลักความจริงที่มุ่งแสดงเพื่อให้เกิดผลในทางปฏิบัติ ดังเช่นที่ ปฏิจจสมุปบาทฝ่ายนิโรธวาร แสดงแต่กระบวนการล้วนๆ ตามที่เป็นไปโดยธรรมชาติเท่านั้น มิได้ระบุลงไปให้ชัดเจนว่า จะต้องทำอะไร และ มีลำดับขั้นการปฏิบัติอย่างไร เพื่อให้เกิดกระบวนการดับทุกข์ แต่อริยสัจมีหลักข้อที่ 4 คือ มรรค แสดงหลักความประพฤติปฏิบัติไว้ อย่างละเอียด ซึ่งถือว่าเป็นคำสอนในภาคปฏิบัติ โดยการนำเอา ปฏิจจสมุปบาทมาเป็นกรอบ สำหรับวางหลักการดำเนินชีวิต หรือเป็นข้อปฏิบัติเพื่อให้บรรลุถึงการดับทุกข์ ที่เรียกว่า มัชฌิมาปฏิปทา (พระเทพเวที, 2532กะ:899-901) ซึ่งความแตกต่างของปฏิจจสมุปบาทและอริยสัจ 4 นี้ พระเมธีธรรมาภรณ์ (2533:118) ได้กล่าวว่า ปฏิจจสมุปบาทมีลักษณะเป็นอภิปรัชญา ในขณะที่อริยสัจ 4 มีลักษณะเป็นจริยศาสตร์ เพราะอริยสัจ 4 เป็นการนำเอาปฏิจจสมุปบาทมาเป็นกรอบโลกทัศน์สำหรับวางหลักการดำเนินชีวิตเพื่อความดับทุกข์

ปัจจัยสมุปบาท (Dependent Origination)

ความหมายของปัจจัยสมุปบาท

คำว่า "ปัจจัย" แปลว่า อาศัย ; คำว่า "สมุปบาท" แปลว่า เกิดขึ้นพร้อม (พุทธทาสภิกขุ, ม.ป.ป.จ : 4)

ในที่นี้จะกล่าวถึงปัจจัยสมุปบาทในฐานะที่เป็นพุทธธรรม ที่แสดงถึงหลักความจริงตามสภาวะหรือกฎธรรมชาติ ใน 2 ลักษณะ คือ

1. ภาวะของการอาศัยกันและกันของสรรพสิ่ง
2. องค์ประกอบของปัจจัยสมุปบาท

1. ภาวะของการอาศัยกันและกันของสรรพสิ่ง

หลักปัจจัยสมุปบาท (Dependent Origination) แสดงให้เห็นถึงการสัมพันธ์อาศัยเป็นเหตุปัจจัยต่อกันและกันของสิ่งทั้งหลายในรูปกระแสหรือกระบวนการ ซึ่งในภาวะของกระแสหรือกระบวนการนี้แสดงให้เห็นถึงความไม่มีต้นกำเนิดเดิมของสิ่งทั้งหลาย ความไร้ตัวตนที่แท้จริงของสิ่งทั้งหลาย ความไม่คงอยู่ของสิ่งทั้งหลาย การปรากฏรูปของสิ่งต่างๆ ในธรรมชาตินั้นประกอบขึ้นด้วยองค์ประกอบต่างๆ ที่สัมพันธ์เนื่องอาศัยกัน การเกิดขึ้นและดับไปของสิ่งต่างๆ เกิดจากปัจจัยต่างๆ ที่เนื่องสัมพันธ์กันอยู่ ไม่มีสิ่งใดตั้งอยู่ได้ตามลำพังแม้เพียงขณะเดียว (พระเทพเวที, 2532ก:88 ; พระเมธีธรรมภรณ์ , 2533:116)

หลักปัจจัยสมุปบาทที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงไว้มี 2 หลักด้วยกัน คือ หลักสากลที่ให้ตัวบท และหลักประยุกต์ที่แจกแจงหัวข้อธรรม คือ (พระเมธีธรรมภรณ์, 2533: 114-115 ; พระเทพเวที, 2532ข:199)

1. หลักสากล อธิบายการเกิดดับของสรรพสิ่งในโลก ทั้งที่มีชีวิต และ ไม่มีชีวิต โดยไม่ระบุหัวข้อธรรม แบ่งเป็น 2 ส่วน คือ ส่วนแรกแสดงกระบวนการเกิด เรียกว่า สมุทัยวาร และส่วนหลังแสดงกระบวนการดับ เรียกว่า นิโรธวาร ซึ่งมีแม่บท (Formula) ดังนี้

ก. สมุทัยวาร แสดงกระบวนการเกิดของสรรพสิ่งไว้ดังนี้

เมื่อสิ่งนี้มี สิ่งนี้จึงมี

เพราะสิ่งนี้เกิดขึ้น สิ่งนี้จึงเกิดขึ้น

ข. นิโรธวาร แสดงกระบวนการดับไปของสรรพสิ่งไว้ดังนี้

เมื่อสิ่งนี้ไม่มี สิ่งนี้ก็ไม่มี

เพราะสิ่งนี้ดับไป สิ่งนี้ก็ดับไป

2. หลักประยุกต์ เป็นการนำเอาหลักสากล มาอธิบายกระบวนการเกิดขึ้น และ ดับไปของความทุกข์ของมนุษย์ มีองค์ประกอบทั้งหมด 12 หัวข้อ และองค์ประกอบเหล่านี้ เป็นปัจจัยเนื่องอาศัยสืบต่อกันไป เป็นรูปวงเวียน ไม่มีต้นไม่มีปลาย คือ ไม่มีตัวเหตุเริ่มแรกสุด (มูลการณ์ หรือ The First Cause) แต่ก็มีมีการยกเอาวิชาตั้งเป็นข้อที่หนึ่ง ทั้งนี้ไม่ได้หมายความว่า อวิชาเป็นเหตุเบื้องต้นหรือมูลการณ์ของสิ่งทั้งหลาย แต่เป็นการตั้งหัวข้อเพื่อความสะดวกในการทำความเข้าใจ โดยตัดตอน ยกเอาองค์ประกอบอันใดอันหนึ่ง ที่เห็นว่าเหมาะสมที่สุดขึ้นมาเป็นลำดับที่ 1 แล้วก็นับต่อไปตามลำดับ ซึ่งแสดงไว้ในภาพที่ 2 ดังนี้ (พระเทพเวที, 2532ก:97)

ศูนย์วิทยุทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ภาพที่ 2 แสดงการสัมพันธ์อาศัยเป็นเหตุปัจจัยต่อกันและกัน ขององค์ประกอบ 12 ข้อ ในปัจจุสมุปบาท

จากภาพที่แสดงนี้ องค์ประกอบ 12 ข้อ ของปัจจุสมุปบาท นับตั้งแต่ อวิชชาถึงชรามรณะเท่านั้น ส่วนโสภะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส อุปายาส ซึ่งรวมเรียกว่า ความทุกข์นั้น เป็นเพียงอาการแสดงออกของการมีกิเลส เป็นตัวที่พลอยผลมาให้วิชาหมุนวนจรต่อไปอีก

ปัจจุสมุปบาทหลักประยุดต์ที่แสดงกระบวนการเกิดขึ้นและดับไป ของความทุกข์ของมนุษย์นี้ แบ่งออกเป็น 2 ส่วนเช่นเดียวกับหลักสากล คือ ส่วนแรกแสดงกระบวนการเกิดทุกข์เรียกว่า สมุทัยวาร และส่วนหลังแสดงกระบวนการดับทุกข์เรียกว่า นิโรชวาร ดังนี้

ก. สมุทัยวาร แสดงกระบวนการเกิดขึ้นของทุกข์ไว้ดังนี้

อวิชชา—>สังขาร—>วิญญาณ—>นามรูป—>สฬายตนะ—>ผัสสะ—>เวทนา—>ตัณหา—>อุปาทาน—>ภพ—>ชาติ—>ชรามรณะ—>เกิดความทุกข์

ข. นิโรธวาร แสดงการดับไปของทุกข์ไว้ดังนี้

อวิชชาดับ—>สังขารดับ—>วิญญาณดับ—>นามรูปดับ—>สฬายตนะดับ—>ผัสสะดับ
—>เวทนาดับ—>ตัณหาดับ—>อุปาทานดับ—>ภพดับ—>ชาติดับ—>ชรา มรณะดับ—> ความ
ทุกข์ดับ

หลักปฏิจจสมุปบาทประยุกต์อธิบายกระบวนการเกิดดับแห่งชีวิตและความทุกข์ของ
มนุษย์ พระอรุณฤทธาจารย์อธิบายไว้ 2 แบบ คือ กระบวนการเกิดดับแบบข้ามภพข้ามชาติ
และกระบวนการเกิดดับที่เกิดครบถ้วนในขณะจิตเดียวหมุนเวียนอยู่ตลอดเวลาในทุกขณะของ
การดำเนินชีวิต (พระเทพเวที, 2532:84 ; พระเมธีธรรมาภรณ์, 2533:116)

หลักปฏิจจสมุปบาทประยุกต์ที่อธิบายกระบวนการเกิดดับแบบข้ามภพข้ามชาติ

การอธิบายกระบวนการเกิดดับของชีวิตแบบข้ามภพข้ามชาติ อธิบายคาบเกี่ยวไป
ถึง 3 ช่วงชีวิต คือ ชาติอดีต ชาติปัจจุบัน และชาติอนาคต ซึ่งมีความหมายโดยย่อดังนี้
พระเมธีธรรมาภรณ์, 2533:117)

1. ชาติอดีต บุคคลมีอวิชชากระทำการม กรรมนั้น คือ สังขาร 3 ได้แก่
บุญญาภิสังขาร (ความดีที่ปรุงแต่งชีวิต) อบุญญาภิสังขาร (ความชั่วที่ปรุงแต่งชีวิต) และ
อาณัญญาภิสังขาร (ภาวะมันคงที่ปรุงแต่งชีวิต) กรรมนั้นส่งผลให้เกิดปฏิสนธิวิญญาณในชาติ
ปัจจุบัน

2. ชาติปัจจุบัน เริ่มต้นด้วยปฏิสนธิวิญญาณ อันเกิดจากผลกรรมแต่อดีตชาติ
วิญญาณเป็นปัจจัยให้เกิดนามรูป จากนั้นอายตนะทั้ง 6 ก็เกิดตามมา และผัสสะ เวทนา
ตัณหา อุปาทาน ก็เกิดขึ้นเป็นกระบวนการ ก็เลสตัณหาเหล่านั้นเป็นเหตุให้ทำการม กรรม
นั้นจัดเป็นกรรมภพ เมื่อชีวิตในชาติปัจจุบันดับลง กรรมภพส่งผลให้เกิดปฏิสนธิวิญญาณในชาติ
อนาคต

3. ชาติอนาคต การก่อเกิดปฏิสนธิวิญญาณในชาติใหม่จัดเป็น ชาติ เมื่อชีวิต
เกิดขึ้นแล้ว ชรา มรณะ โสกะ ปรีเทวะ ฯลฯ ก็เกิดขึ้นตามมา

หลักปัจเจกสมุปบาทประยุกต์ที่อธิบายกระบวนการเกิดดับแบบที่เกิดครบถ้วนในขณะจิตเดียว

การอธิบายกระบวนการเกิดดับแบบที่เกิดครบถ้วนในขณะจิตเดียวเป็นการอธิบายตามความหมายการเกิดดับของทุกข์ ที่เป็นไปอยู่ทุกขณะในจิตใจของคนเราในชีวิตประจำวัน โดยปัจเจกสมุปบาทรอบหนึ่งสามารถเกิดครบถ้วนบริบูรณ์ตลอดสายได้เพียงชั่วแวบเดียว ดังที่พุทธทาสภิกขุ (2524: [45]) กล่าวว่า ปัจเจกสมุปบาท คือ พุทธิทางจิตที่เป็นไปเพื่อทุกข์ซึ่งเกิดขึ้นในชีวิตประจำวันของคนเราและเป็นไปอย่างรวดเร็วและรุนแรงเหมือนสายฟ้าแลบ

2. องค์ประกอบของปัจเจกสมุปบาท

คำจำกัดความขององค์ประกอบในหลักปัจเจกสมุปบาท

หลักปัจเจกสมุปบาทประยุกต์ ประกอบด้วยองค์ประกอบทั้งหมด 12 องค์ประกอบ ซึ่งการอธิบายองค์ประกอบเหล่านี้ มีการอธิบายได้ 2 แบบ คือ

1. การอธิบายแบบข้ามภพข้ามชาติ เป็นคำอธิบายที่มีในคัมภีร์อรรถกถาต่างๆ มุ่งแสดงให้เห็นความต่อเนื่องกันของชีวิตในชาติอดีต ชาติปัจจุบัน และชาติอนาคต
2. การอธิบายตามความหมายในชีวิตประจำวัน เป็นคำอธิบายที่แสดงถึงการเกิดดับของความทุกข์ในขณะจิตเดียว

ในที่นี้จะอธิบายองค์ประกอบ 12 องค์ประกอบในหลักปัจเจกสมุปบาท ทั้ง 2 แบบ ดังนี้ (พระเทพเวที, 2532ก: 97-99, 109-110, 150)

1. อวิชชา (ignorance, lack of knowledge) หมายถึง ความไม่รู้ทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรค และ ความไม่รู้อดีต-อนาคต-ทั้งอดีตอนาคต ; ความไม่รู้ ไม่เห็นตามความเป็นจริง ไม่รู้เท่าทันตามสภาวะ หลงไปตามสมมุติบัญญัติ ความไม่รู้ที่แฝงอยู่กับความเชื่อถือต่างๆ ภาวะขาดปัญญา ความไม่เข้าใจเหตุผล การไม่ใช้ปัญญา หรือปัญญาไม่ทำงานในขณะนั้นๆ

2. สังขาร (volitional activities) หมายถึง กายสังขาร (ความจงใจทางกาย วจสังขาร(ความจงใจทางวาจา) จิตตสังขาร(ความจงใจในใจ) ปุณฺณาสังขาร(ความดีที่ปรุงแต่งชีวิต) อปุณฺณาสังขาร(ความชั่วที่ปรุงแต่งชีวิต) อาเนญยาสังขาร (ภาวะมั่นคงที่ปรุงแต่งชีวิต) ; ความคิดปรุงแต่ง ความมุ่งหมาย ตัดสินใจ และการที่จะ

แสดงเจตนาออกเป็นการกระทำ การมองหาสิ่งต่างๆมาสนองความคิดโดยสอดคล้องกับพื้น
นิสัย ความถนัด ความเชื่อของตน จิตนิสัย และทุกสิ่งที่ได้รับคำสั่งสมอบรมไว้

3. วิญญาณ (consciousness) คือ วิญญาณ 6 ได้แก่ จักขุวิญญาณ โสต-
วิญญาณ ขานวิญญาณ ชิวหาวิญญาณ กายวิญญาณ และมโนวิญญาณ ; ความรู้ต่อโลกภายนอก
ต่อเรื่องราวต่างๆในจิตใจ คือ เห็น ได้ยิน ได้กลิ่น รุรส รุ้สัมผัส รุ้ต่อเรื่องราวที่มีใน
ใจตนเอง ตลอดจนสภาพของพื้นเพของจิตใจในขณะนั้นๆ

4. นามรูป (animated organism) หมายถึง นาม อันได้แก่ เวทนา สัญญา
เจตนา ผัสสะ มนสิการ หรือเวทนามันต์ สัญญามันต์ สังขารมันต์ และรูป (มหากุต 4 และ
รูปที่อาศัยมหากุต 4) ; ความมีอยู่ของรูปธรรมและนามธรรมในความรับรู้ของบุคคล ภาวะ
ที่ร่างกายและจิตใจทุกส่วนอยู่ในสภาพที่สอดคล้องและปฏิบัติหน้าที่เพื่อตอบสนอง ในแนวทาง
ของวิญญาณที่เกิดขึ้นนั้น ส่วนต่างๆของร่างกายและจิตใจที่เจริญหรือเปลี่ยนแปลงไปตาม
สภาพจิต

5. สฬายตนะ (the six sense-bases) หมายถึง สื่อแห่งการรับรู้ คือ ตา
หู จมูก ลิ้น กาย ใจ

6. ผัสสะ (contact) หมายถึง สัมผัส 6 ได้แก่ จักขุสัมผัส โสตสัมผัส ขาน-
สัมผัส ชิวหาสัมผัส กายสัมผัส และมโนสัมผัส ; การเชื่อมต่อความรู้กับโลกภายนอก การ
รับรู้ต่อโลกภายนอกและต่อเรื่องราวในใจตนเอง

7. เวทนา (feeling) หมายถึง เวทนา 6 ได้แก่ เวทนา(ความรู้สึกรู้นๆ
สุข หรือเฉยๆ)ที่เกิดจากจักขุสัมผัส โสตสัมผัส ขานสัมผัส ชิวหาสัมผัส กายสัมผัส และมโน
สัมผัส ; ความรู้สึกสุขสบาย ถูกใจ หรือทุกข์ ไม่สบาย หรือเฉยๆไม่สุขไม่ทุกข์

8. ตัณหา (craving) หมายถึง ตัณหา 6 ได้แก่ ตัณหาในรูป ตัณหาในเสียง
ตัณหาในกลิ่น ตัณหาในรส ตัณหาในสัมผัสทางกาย และตัณหาในธรรมารมณ์ ; ความ
อยากได้ อยากเป็น อยากคงอยู่ตลอดไป อยากเลี้ยง หรือทำลาย

9. อุปาทาน (attachment, clinging) หมายถึง ความยึดติดถือมั่นในกาม
(รูป รส กลิ่น เสียง สัมผัสต่างๆ) ความยึดติดถือมั่นในทิฏฐิ(ความเห็น ลัทธิ ทฤษฎีต่างๆ)
ความยึดติดถือมั่นในศีลและพรตว่าจะทำให้คนบริสุทธิ์ได้) ความยึดติดถือมั่นในอัตตา(สร้าง
ตัวตนขึ้นยึดถือไว้ด้วยความหลงผิด) ; เวทนาที่ชอบหรือชัง รวบเอาสิ่งต่างๆและภาวะชีวิต
ที่อำนวยความสะดวกเข้ามาผูกพันกับตัว ความยึดมั่นต่อสิ่งที่ทำให้เกิดเวทนาที่ชอบหรือไม่ชอบ จน

เกิดทำที่หรือติดราคาสิ่งต่างๆในแนวทางที่เสริมหรือสนองตัณหาของตน

10. ภพ (process of becoming) หมายถึง กามภพ(ภพของสัตว์ผู้ยังแสวง
กามคุณ) รูปภพ(ภพของสัตว์ผู้เข้าถึงรูปฌาน) อรูปภพ(ภพของสัตว์ผู้เข้าถึงอรูปฌาน) ;
ภาวะชีวิตที่เป็นอยู่เป็นไป บุคลิกภาพ กระบวนพฤติกรรมทั้งหมดของบุคคล

11. ชาติ (birth) หมายถึง ความปรากฏแห่งขั้นที่ทั้งหลาย การได้มาซึ่ง
อายตนะ ; การเกิดความตระหนักในตัวตนว่าอยู่หรือไม่ได้อยู่ในภาวะชีวิตนั้นๆ หรือไม่ได้
มีไม่ได้เป็นอย่างนั้นๆ การเป็นเจ้าของบทบาทความเป็นอยู่เป็นไปนั้นๆ

12. ชรามรณะ (decay and death) หมายถึง ความเสื่อมอายุ กับความ
สลายแห่งขั้นที่ ; การประสบความเสื่อม ความไม่มั่นคง ความสูญเสียจบสิ้น แห่งการที่
ตัวได้อยู่ครอบครองภาวะชีวิตนั้นๆ จึงเกิดโสกะ ปริเวททะ ทุกข์ โทมนัส อุปายาส พ่วงมา
ด้วย คือ รู้สึกคับแคบ ขัดข้อง ขุ่นมัวแห่งใจ หดหู่ใจ ซึมเซา ไม่สมหวัง กระวนกระวาย
และทุกข์เวทนาต่างๆ

ประโยชน์ของการนำความรู้ในหลักปฏิจจสมุปบาทไปใช้

ความรู้ในหลักปฏิจจสมุปบาท มีประโยชน์สำคัญ 2 ประการ คือ
(พระเทพเวที, 2532 ข:200)

1. ประโยชน์ในแง่การเข้าใจเรื่องความทุกข์ และการแก้ปัญหา หรือการแก้ทุกข์
โดยจัดการให้ถูกต้องตามกระบวนการของเหตุปัจจัยนี้

2. เป็นประโยชน์ในแง่การศึกษาพฤติกรรมมนุษย์ และการแก้ไขปัญหาวุฒิกรรม
มนุษย์ โดยการศึกษากระบวนการเหตุปัจจัยของพฤติกรรม เพื่อทำความเข้าใจ อันนำไป
สู่ การแก้ไขพฤติกรรมที่เป็นปัญหาให้ตรงเหตุตรงปัจจัย

พุทธธรรมที่แสดงถึงวิธีการเข้าถึงซึ่งหลักความจริง

จากพุทธธรรมเรื่องปฏิจจสมุปบาทที่แสดงถึงหลักความจริงตามสภาวะ หรือกฎ
ธรรมชาติของกระบวนการเกิดและการดับของความทุกข์ ทำให้เกิดความรู้ความเข้าใจ
เกี่ยวกับหนทางหรือวิธีการที่จะเข้าถึงหลักความจริงแห่งการดับทุกข์ว่า การดับทุกข์ คือการ

ตัดวงจรของกระแสปฏิจลสมุปบาทให้ขาด โดยในทางปฏิบัติการควบคุมจุดเริ่มต้นของการรับรู้หรือที่เรียกว่าผัสสะด้วยสติสัมปชัญญะขณะที่เกิดผัสสะ และการควบคุมกระแสการรับรู้ไว้ให้บริสุทธิ์ไม่ให้กิเลสเกิดขึ้นได้ เป็นหนทางหนึ่งของการตัดหรือทำลายกระแสปฏิจลสมุปบาท (พุทธทาสภิกขุ, 2524: [48] ; 2528: 36) อันจะบรรลุมรรณะแห่งการดับทุกข์

ในที่นี้จะกล่าวถึงพุทธธรรมที่แสดงถึงหนทางหรือวิธีการเข้าถึง ซึ่งหลักความจริง และที่หักเหไปจากความจริง คือ กระบวนการรับรู้

กระบวนการรับรู้

พุทธธรรมได้กล่าวถึงวิธีการหรือหนทางของการได้มาซึ่งความจริง คือกระบวนการรับรู้ที่บริสุทธิ์ ซึ่งหมายถึงกระบวนการรับรู้ที่ปราศจากอวิชชาอันเป็นการรับรู้ตามความเป็นจริง โดยมีจุดเริ่มต้นที่ผัสสะหรือการรับรู้

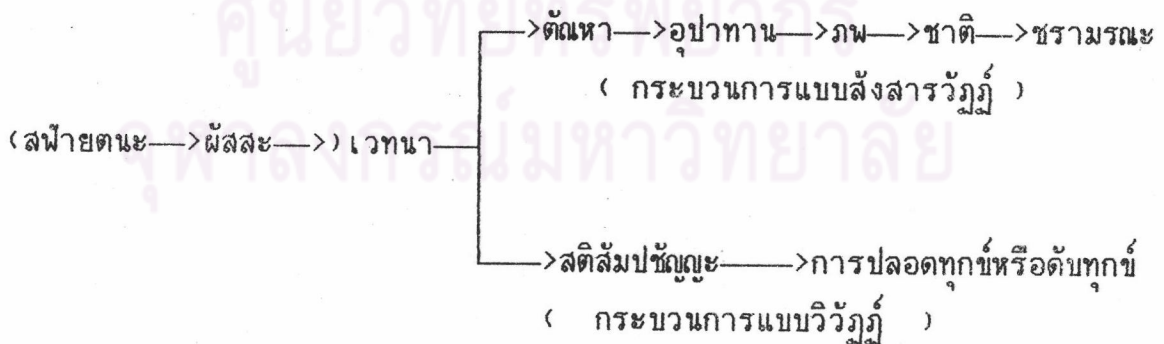
ผัสสะ (contact)

ผัสสะ หรือสัมผัส (contact) คือ การรับรู้ ซึ่งจะเกิดขึ้นต่อเมื่อมีองค์ประกอบเกิดขึ้นครบทั้ง 3 อย่างคือ อายตนะ อารมณ์ และ วิญญาณ

อายตนะ (sense-bases) แปลว่า ที่ต่อ หรือ แตน หมายถึง ที่ต่อกันให้เกิดความรู้ แตนเชื่อมต่อให้เกิดความรู้ หรือแหล่งที่มาของความรู้ แปลอย่างง่าย ๆ ว่า ทางรับรู้ ซึ่งมี 6 อย่าง คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย และ ใจ โดยทั่วไปเรียกว่า อายตนะ 6 (พระเทพเวที, 2532ก: 34)

อารมณ์ (sense-objects) แปลว่า สิ่งที่จิตรู้ หมายถึง สิ่งที่ถูกรับรู้ ได้แก่ รูป เสียง กลิ่น รส สิ่งที่ต้องกาย และ สิ่งที่ใจนึก โดยทั่วไปนิยมเรียกว่า อารมณ์ 6 (พระเทพเวที, 2532ข: 191 , 2532ก: 34-35)

กระบวนการรับรู้ช่วงเวทนาเป็นช่วงที่สำคัญมาก ตามปกติสำหรับคนทั่วไป เมื่อมีเกิดเวทนาแล้ว ถ้าไม่มีปัจจัยอย่างอื่นเข้ามาตัดตอน เวทนาจึงจะก่อให้เกิดองค์ประกอบอื่นในวงจรปฏิจจสมุปบาทแห่งการเกิดทุกข์ต่อไป ได้แก่ ตัณหา อุปาทาน ภพชาติ และชรามณะ เช่น ถ้ารู้สึกสบายเป็นสุข ก็ชอบใจ อยากได้ อยากเอา เรียกว่าเกิดตัณหาฝ่ายบวก ถ้ารู้สึกไม่สบาย เป็นทุกข์ ก็ขี้ใจไม่ชอบ อยากหลีกเลี่ยงหรือทำลาย เรียกว่าเกิดตัณหาฝ่ายลบ เมื่ออยากได้ก็ตั้งใจพัวพันถึงขั้นยึดติดถือมั่นในสิ่งนั้น (อุปาทาน) และเกิดการสร้างภาวะชีวิตของตนไปตามความยึดถือนั้นๆ (ภพ) โดยการคิดมุ่งหมายหรือมีเจตจำนงเพื่อให้เป็นเช่นนั้นหรือหลีกเลี่ยงไม่เป็นเช่นนั้น แล้วลงมือกระทำต่างๆ ซึ่งความคิดและการกระทำทั้งหมดถูกผลักดันให้ดำเนินไปในทิศทางและในรูปแบบที่อุปาทานกำหนด คือเป็นไปตามอำนาจของความเชื่อถือ ความคิดเห็น ความเข้าใจ ความพอใจ ความชอบใจที่ตนยึดถือ จึงแสดงออกเป็นพฤติกรรมหรือการกระทำต่างๆ ที่สอดคล้องกับอุปาทานนั้นๆ และถ้าไม่ถึงขั้นแสดงออกภายนอก อย่างน้อยก็มีผลกระทบต่างๆ อยู่ภายในจิตใจ ผลก็คือทำให้เกิดปัญหาหรือก่อความทุกข์ขึ้นในบุคคลนั้นๆ แต่ถ้าเมื่อมีเวทนาแล้วมีสติสัมปชัญญะเข้ามาตัดตอนไว้ ไม่ให้เกิดตัณหา หรือลดทอนกระแสแห่งกระบวนการคิดแบบสนองตัณหาขาดตอนไป จุดนี้ก็จะทำลายกระบวนการวิภูสงสารลงได้ บุคคลก็จะเริ่มเป็นอิสระ ไม่ถูกกระบวนการคิดแบบสนองตัณหาครอบงำ และกระบวนการรับรู้ที่ดำเนินต่อจากเวทนาจึงจะแยกไปเป็นกระบวนการดับทุกข์หรือกระบวนการปลอดทุกข์ หรือที่เรียกว่ากระบวนการแบบวิวิภูฏ (พระเทพเวที, 2532 ก: 36, 116, 138 ; 2533 : 20-24)

การเปลี่ยนแปลงกระบวนการรับรู้ผลที่มีต่อการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรม

พระเทพเวที (2532ข : 248-250) ได้กล่าวถึง ความเกี่ยวเนื่องจาก กระบวนการรับรู้มาสู่กระบวนการแห่งพฤติกรรมไว้ว่า ขั้นตอนของการคิดมีความสำคัญอย่างยิ่ง ในการกำหนดบุคลิกภาพและวิถีชีวิตของบุคคล จนกระทั่งกำหนดสังคมได้ ทั้งนี้เพราะ ขั้นตอนที่อยู่จากความคิดอาจเป็นการแสดงออกในลักษณะของการกระทำ การพูด การแสดง บทบาทต่างๆ หรือถ้าไม่ถึงขั้นแสดงออกภายนอก อย่างน้อยก็มีผลกระทบต่อสภาพจิตใจ ทำให้เกิดความกระทบกระทั่ง วุ่นวาย เร่าร้อน ขุ่นมัว เศร้าหมองได้ แต่ความคิดจะเป็นอย่างไร ย่อมต้องอาศัยปัจจัยที่กำหนด หรือปรุงแต่งความคิดนั้นอีกต่อหนึ่ง ปัจจัยหนึ่งที่มีอิทธิพลอย่างมากต่อความคิด ได้แก่ ความรู้สึกสุขทุกข์ (เวทนา) ตามปกติสำหรับคนทั่วไป เมื่อมีการรับรู้และเกิดเวทนาแล้ว ถ้าไม่มีอะไรมาตัดตอน เวทนาจึงจะเป็นตัวกำหนดวิถีของความคิด ได้แก่ ความอยาก (ตัณหา) ความยึดมั่นถือมั่นในสิ่งที่ตนพอใจ (อุปาทาน) และการสร้างภาวะชีวิตของตนตามความยึดถือ (ภพ) โดยการคิดมุ่งหมายหรือมีเจตจำนง เพื่อให้เป็นเช่นนั้นหรือหลีกเลี่ยงไม่เป็นเช่นนั้น แล้วลงมือกระทำต่างๆ ซึ่งความคิดและการกระทำทั้งหมดถูกผลักดันให้ดำเนินไปในทิศทางและในรูปแบบที่อุปาทานกำหนด คือ เป็นไปตามอำนาจของความเชื่อถือ ความคิดเห็น ความเข้าใจ ความพอใจ ความพอใจที่ตนยึดถือ จึงแสดงออกเป็นพฤติกรรมหรือการกระทำต่างๆที่สอดคล้องกับอุปาทานนั้นๆ

จากแนวคิดความเกี่ยวเนื่องของกระบวนการรับรู้และกระบวนการแห่งพฤติกรรม ตามหลักพุทธศาสนา ได้ให้แนวคิดที่สำคัญทางจิตวิทยาในแง่ของการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรม กล่าวคือ กระบวนการรับรู้เป็นตัวกำหนดพฤติกรรมมนุษย์ ดังนั้นการเปลี่ยนแปลงกระบวนการรับรู้ย่อมมีผลต่อการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมมนุษย์ หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งได้ว่า การพัฒนาบุคคลให้มีพฤติกรรมที่พึงประสงค์ และการแก้ไขพฤติกรรมที่มีปัญหา สามารถกระทำได้ โดยการเปลี่ยนแปลงกระบวนการรับรู้

งานวิจัยนี้ได้ยึดแนวคิดความเกี่ยวเนื่องสัมพันธ์ ระหว่าง กระบวนการรับรู้และพฤติกรรม เป็นแนวทางในการพัฒนาความรับผิดชอบในหน้าที่ ของนักศึกษาครู โดยจัดให้มีการฝึกสติให้รู้เท่าทันกระบวนการรับรู้ โดยเริ่มจากเมื่อเกิดผัสสะแล้ว ให้มีสติรู้เท่าทันความรู้สึก (เวทนา) ความต้องการ (ตัณหา) และความคิด ก่อนที่จะมีการแสดงออกในรูปของการกระทำ การพูด และผลที่มีต่อสภาพจิตใจของบุคคลในลักษณะต่างๆ พร้อมทั้งฝึก

สัมปัญญะ 4 ได้แก่ ความรู้ชัดในความมุ่งหมาย ความรู้ชัดในความเหมาะสม ความรู้ชัดใน
 แดนงาน และความรู้ชัดตามความเป็นจริง โดยจุดมุ่งหมายของการฝึกสติและสัมปัญญะเพื่อ
 ให้บุคคลมีสติสามารถรู้เท่าทันกระบวนการรับรู้ และใช้ปัญญาควบคุมตนให้มีการกระทำที่
 เป็นไม่เป็นโทษต่อตนเองและผู้อื่น ซึ่งบทบาทของสติในกระบวนการรับรู้นั้น พุทธศาสนิก
 (2534:258-262) กล่าวไว้ว่า ถ้าเรามีสติในขณะที่มีสิ่งใดมากระทบ ทางตา ทางหู
 ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย ทางใจก็ตาม สติจะป้องกันไม่ให้เกิดการปรุงแต่ง คือ ความ
 คิดในใจที่ปรุงแต่งกันไป ตั้งแต่ผัสสะเป็นเวทนา จากเวทนาเป็นตัณหา จากตัณหาเป็น
 อุปาทาน จากอุปาทานก็เป็นภพ เป็นชาติ และเป็นทุกข์ ซึ่งเป็นพฤติกรรมของจิตที่ไหลไป
 ด้วยอำนาจการปรุงแต่งกันเองผลักไสกันเอง สติมีหน้าที่ที่จะหยุดเสียซึ่งการปรุงแต่งเหล่านี้
 ซึ่งถ้าสติมาทันในขณะที่เกิดผัสสะ ไม่ปรุงเป็นเวทนา ก็จะเป็นเพียงการกระทบ หลังจาก
 การกระทบแล้ว ถ้าเป็นเรื่องที่จะต้องจัดต้องทำสติก็จะวิ่งเข้ามาโดยสมบูรณ์ แล้วก็ทำไป
 ด้วยสติปัญญา หรือถ้าสติอาจจะมาทันในขณะที่เกิดเวทนา เช่น เกิดความรู้สึกชอบหรือไม่
 ชอบแล้ว สติมาทันก็เลยหยุดแค่เวทนา ไม่ปรุงเป็นตัณหา เมื่อไม่ให้เกิดตัณหาก็ไม่เกิด
 อุปาทาน ไม่เกิดภพ เกิดชาติที่เป็นทุกข์ สติวิ่งเข้ามาทันที่ตรงนี้ ก็เปลี่ยนไปในทางของ
 สติปัญญา การกระทำที่ทำได้ ก็ทำไปด้วยสติปัญญา หรือสติอาจมาทันในขณะที่เกิดตัณหาไป
 แล้ว สติก็จะสกัดกั้นตัณหาหยุดสิ้นสุดลงไป ไม่ลุลกลามไปเป็นอุปาทาน เป็นทุกข์มากมาย ซึ่ง
 จากการทำงานของสติปัญญาหรือสติสัมปัญญะนี้ในกระบวนการรับรู้นี้ ชี้ให้เห็นว่า การมีสติ
 สัมปัญญะในกระบวนการรับรู้สามารถช่วยให้บุคคลเกิดการเปลี่ยนแปลงได้ทั้งพฤติกรรมภายใน
 และพฤติกรรมภายนอก

อย่างไรก็ตามการวิจัยนี้คาดว่าการศึกษาการรู้เท่าทันกระบวนการรับรู้นี้ จะช่วยให้
 บุคคลมีการรับรู้ที่บิดเบือนน้อยลง จนสามารถควบคุมการกระทำของตนให้เป็นไปในแนวทาง
 ที่ไม่เป็นโทษต่อตนเองและผู้อื่น มิได้คาดหวังให้บุคคลมีการรับรู้ในระดับที่สามารถตัดกิเลส
 ตัณหาโดยสิ้นเชิง ดังที่ พระเทพเวที (2532:86) กล่าวว่า คนทั่วไปที่เรียกว่า ปุถุชน
 นั้นย่อมดำเนินชีวิตส่วนใหญ่ไปตามที่กิเลสพาไป ตลอดจนแสวงหาสิ่งที่เรียกว่า ผลประโยชน์
 ต่างๆซึ่งการกระทำเหล่านี้เมื่อมองในลักษณะสามัญ ถ้าอยู่ภายในกฎเกณฑ์ที่ตกลงกัน อยู่ใน
 ขอบเขตที่ไม่ก่อความเดือดร้อนเสียหาย ไม่เป็นการเบียดเบียนผู้อื่น ไม่ก่อโทษแก่สังคม
 หรือเป็นการทุจริตในรูปแบบใดรูปแบบหนึ่ง ในทางปฏิบัติก็คือว่าเป็นความถูกต้องชอบธรรม

พุทธธรรมที่แสดงถึงหลักปฏิบัติในการดำเนินชีวิต

การดำเนินชีวิตที่สอดคล้องกับกฎธรรมชาติเพื่อบรรลุการมีชีวิตที่ดี ในทางพุทธศาสนา คือ การดำเนินชีวิตในทางสายกลางที่เรียกว่า มัชฌิมาปฏิปทา ซึ่งเป็นหลักธรรมที่ได้กล่าวไว้ในข้อที่ 4 ของ อริยสัจ 4

อริยสัจ 4 (The Four Noble Truths)

อริยสัจ 4 เป็นหลักธรรมสำคัญที่ครอบคลุมคำสอนทั้งหมดในพระพุทธศาสนา (พระเทพเวที, 2532ก : 895)

อริยสัจ 4 แปลว่า ความจริงอันประเสริฐ 4 ประการ (พุทธทาสภิกขุ, ม.ป.ป.ค. : 18 ; พระเทพเวที, 2532ก : 896-897) ซึ่งได้แก่

1. ทุกข์ แปลว่า ความทุกข์ หรือสภาพที่ทนได้ยาก หมายถึงสภาวะของสิ่งทั้งหลาย ซึ่งประกอบด้วยภาวะบีบคั้น กดดัน ขัดแย้ง ขัดข้อง มีความบกพร่อง ไม่สมบูรณ์ในตัวเอง ขาดแก่นสารและความเที่ยงแท้ พร้อมทั้งจะสร้างปัญหา หรือก่อความทุกข์ในรูปแบบใดรูปหนึ่งแก่ผู้ที่ยึดติดถือมั่นไว้ด้วยอุปาทาน

2. สมุทัย แปลว่า เหตุเกิดแห่งทุกข์ หรือสาเหตุที่ทำให้เกิดทุกข์ ได้แก่ ความอยากหรือตัณหา 3 อย่าง คือ ความอยากได้สิ่งที่ตนปรารถนา อยากเป็นตามที่ตนอยากเป็น และอยากไม่เป็นตามที่ตนไม่ต้องการให้เป็น ซึ่งความอยากหรือตัณหาดังกล่าวนั้น เกิดจากอวิชชา จึงกล่าวอีกอย่างหนึ่งได้ว่า มูลเหตุแรกของความทุกข์ คืออวิชชา

3. นิโรธ แปลว่า ความดับทุกข์ คือภาวะที่กำจัดอวิชชาตัณหาหมดสิ้นแล้ว หลุดพ้น เป็นอิสระ เรียกสั้นๆว่า นิพพาน

4. มรรค แปลว่า ข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์หรือเรียกว่า มัชฌิมาปฏิปทา (แปลว่า ทางสายกลาง) และข้อปฏิบัตินี้จำแนกได้หลายอย่าง เช่น จำแนกเป็น 3 คือ ศีล สมาธิ และปัญญา ซึ่งรวมเรียกว่าไตรสิกขา หรือจำแนกเป็น 8 เรียกว่า อริยมรรคมีองค์ 8 หรือเรียกว่า มรรคมีองค์ 8

มัชฌิมาปฏิปทา

มัชฌิมาปฏิปทา หมายถึง ข้อปฏิบัติ วิธีกาาร หรือทางดำเนินชีวิตที่สอดคล้องกับกฎธรรมชาติเพื่อให้บรรลุถึงความดับทุกข์ หรือกล่าวได้ว่าเป็นคำสอนภาคปฏิบัติที่จะช่วยให้การดำเนินสู่จุดหมาย ตามแนวทางของกระบวนการธรรมที่รู้เข้าใจแล้วนั้น เป็นผลสำเร็จ หรือเกิดประโยชน์ขึ้นมาในชีวิตจริง (พระเทพเวที, 2532:570,582)

มัชฌิมาปฏิปทา มีความเกี่ยวเนื่องจากปฏิจสุมุขบาท โดยจะเห็นได้จากปฏิจสุมุขบาท ซึ่งแบ่งเป็น 2 สาย สายหนึ่ง แสดงการเกิดขึ้นแห่งทุกข์ เรียกว่าปฏิจสุมุขบาทสมุทฺขวาร สายที่สองแสดงการดับไปแห่งทุกข์ เรียกว่าปฏิจสุมุขบาทนิโรธวาร ซึ่งเขียนให้เห็นกระบวนการของเหตุปัจจัย โดยสรุปได้ดังนี้

1. ปฏิจสุมุขบาท สมุทฺขวาร : อวิชา—>สังขาร—>วิญญาน—>นามรูป—>สฬายตนะ—>ผัสสะ—>เวทนา—>ตัณหา—>อุปาทาน—>ภพ—>ชาติ—>ชรามรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส อุปายาส เกิดเป็นความทุกข์ขึ้น
2. ปฏิจสุมุขบาท นิโรธวาร : ดับอวิชา—>ดับสังขาร—>ดับวิญญาน—>ดับนามรูป—>ดับสฬายตนะ—>ดับผัสสะ—>ดับเวทนา—>ดับตัณหา—>ดับอุปาทาน—>ดับภพ—>ดับชาติ—>ดับชรามรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส อุปายาส เป็นการดับทุกข์

จะเห็นได้ว่าปฏิจสุมุขบาท นิโรธวาร เป็นการแสดงกระแสของเหตุปัจจัยที่เนื่องอาศัยกัน อันนำไปสู่การดับทุกข์ และมัชฌิมาปฏิปทาเป็นหนทาง หรือวิธีปฏิบัติไปสู่การดับทุกข์ ซึ่งปฏิจสุมุขบาท และมัชฌิมาปฏิปทามีความเกี่ยวเนื่องกัน คือ ปฏิจสุมุขบาทแสดงแต่สภาวะธรรมที่เป็นไปตามเหตุปัจจัยในธรรมชาติ ไม่เกี่ยวกับวิธีปฏิบัติ ส่วนมัชฌิมาปฏิปทาเป็นวิธีปฏิบัติเพื่อให้ถึงการดับทุกข์ที่สอดคล้องกับกระบวนการปฏิจสุมุขบาท จึงกล่าวได้ว่ามัชฌิมาปฏิปทาเป็นการผ่านจาก ขั้นตอนการรู้ความจริงเกี่ยวกับกฎธรรมชาติ มาสู่ขั้นประยุกต์ความรู้นั้นมาจัดเป็นระบบวิธีประพฤติปฏิบัติของมนุษย์ (พระเทพเวที, 2532ก:569-571) ซึ่ง มัชฌิมาปฏิปทา มีชื่อเรียกง่าย ๆ ว่า มรรค หรือ อริยมรรคมีองค์ 8

อริยมรรคมีองค์ 8

อริยมรรคมีองค์ 8 หรือ อริยอัฏฐังคิกมัคค์ (อริย + อัฏฐังคิก + มัคค์) แปลว่า มรรคอันประเสริฐมีองค์ประกอบ 8 อย่าง ซึ่งองค์ประกอบ 8 อย่างของมรรค มีดังนี้ (พระเทพเวที 2532ก:601-602)

1. สัมมาทิฏฐิ เห็นชอบ (Right View หรือ Right Understanding)
2. สัมมาสังกัปปะ ดำริชอบ (Right Thought)
3. สัมมาวาจา วาจาชอบ (Right Speech)
4. สัมมากัมมันตะ กระทำชอบ (Right Action)
5. สัมมาอาชีวะ เลี้ยงชีพชอบ (Right Livelihood)
6. สัมมาวายามะ พยายามชอบ (Right Effort)
7. สัมมาสติ ระลึกชอบ (Right Mindfulness)
8. สัมมาสมาธิ จิตมั่นชอบ (Right Concentration)

เนื้อหาหรือรายละเอียดขององค์ประกอบของอริยมรรค มีดังนี้ คือ

(พระเทพเวที 2532ข:241-242)

1. สัมมาทิฏฐิ หมายถึง ทศณะ ความคิดเห็น แนวความคิด ความเชื่อถือ ทศนคติ ค่านิยมต่างๆที่ติงามถูกต้อง มองสิ่งทั้งหลายตามเหตุปัจจัยสอดคล้องกับความเป็นจริง หรือตรงตามสภาวะ

2. สัมมาสังกัปปะ หมายถึง ความคิด ความดำริไตรตรอง หรือคิดการต่างๆที่ไม่เป็นไปเพื่อเบียดเบียนตนเองและผู้อื่น ไม่เศร้าหมองขุ่นมัวเป็นไปในทางสร้างสรรค์ ประโยชน์สุข เช่น คิดในทางเสียสละ หวังดี มีไมตรี ช่วยเหลือเกื้อกูล และความคิดที่บริสุทธิ์ อิงสัจจะ อิงธรรม ไม่เอนเอียงด้วยความเห็นแก่ตัว ความคิดจะได้จะเอา หรือความเคียดแค้น ชิงชัง มุ่งร้าย คิดทำลาย

3. สัมมาวาจา หมายถึง การพูด หรือการแสดงออกทางวาจา ที่สุจริต ไม่ทำร้ายผู้อื่น ตรงตามจริง ไม่โกหกหลอกลวง ไม่ส่อเสียด ไม่ให้ร้ายป้ายสี ไม่หยาบคาย ไม่เหลวไหล ไม่เพ้อเจ้อเลื่อนลอย แต่สภาวะนิมนวลชวนให้เกิดไมตรีสามัคคีกัน ถ้อยคำที่มีเหตุผล เป็นไปในทางสร้างสรรค์ก่อประโยชน์

4. สัมมากรรมันตะ หมายถึง การกระทำที่ติงาม สุจริต เป็นไปในทางสร้างสรรค์ ช่วยเหลือเกื้อกูลกัน ไม่เบียดเบียน ไม่ทำร้ายกัน สร้างความสัมพันธ์ที่ติงาม ทำให้อยู่ร่วมกันด้วยดี ทำให้สังคมสงบสุข คือ การกระทำ หรือทำการต่างๆที่ไม่เกี่ยวข้องหรือไม่เป็นไป เพื่อการทำลายชีวิตร่างกาย การทำลายทรัพย์สินของผู้อื่น การล่วงละเมิดสิทธิในคุ้มครอง หรือของรักของหวงแหนของผู้อื่น

5. สัมมาอาชีวะ หมายถึง การประกอบอาชีพที่สุจริตไม่ก่อความเดือดร้อนเสียหายแก่ผู้อื่น

6. สัมมาวายามะ หมายถึง การเพียรพยายามในทางที่ติงามชอบธรรม คือ เพียรหลีกเลี่ยงป้องกันสิ่งชั่วร้ายอกุศลที่ยังไม่เกิดขึ้น เพียรระเล็งกำจัดสิ่งชั่วร้ายอกุศลที่เกิดขึ้นแล้ว เพียรส่งเสริมพัฒนาสิ่งที่ติงามหรือกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว ให้เพิ่มพูนเจริญงอกงามยิ่งขึ้นไปจนเพียบพร้อมไพบุลย์

7. สัมมาสติ หมายถึง การมีสติกำกับตัว คุมใจไว้ให้อยู่กับสิ่งที่เกี่ยวข้องต้องทำในเวลานั้นๆ ใจอยู่กับกิจ จิตอยู่กับงาน ระลึกได้ถึงสิ่งที่ติงาม สิ่งที่เกี่ยวข้องเป็นประโยชน์ หรือธรรมที่ต้องใช้ในเรื่งนั้นๆ เวลานั้นๆ ไม่หลงไหลเลื่อนลอย ไม่ละเลยหรือปล่อยตัวเปลอเรือ โดยเฉพาะสติที่กำกับทันต่อพฤติกรรมทางร่างกาย ความรู้สึก สภาพจิตใจ และความนึกคิดของตน ไม่ปล่อยให้อารมณ์ที่เข้ายวน หรือยั่วยุมาจุคกระชากให้หลุดหลงเลื่อนลอยไปเสีย

8. สัมมาสมาธิ หมายถึง ความมีจิตตั้งมั่น จิตใจดำเนินอยู่ในกิจในงาน หรือในสิ่งที่กำหนดได้สม่ำเสมอ แน่วแน่เป็นอันหนึ่งอันเดียว สงบ ไม่ฟุ้งซ่าน ไม่วอกแวก หวั่นไหว บริสุทธิ อดผ่อง ไม่ขุ่นมัวนุ่นนวล ผ่อนคลาย ไม่เครียดกระด้าง เข้มแข็ง เองาน ไม่หดหู่ท้อแท้ พร้อมทั้งจะใช้งานทางปัญญาอย่างได้ผลดี

อริยมรรค มืองค์ 8 นี้ สรุปรวบได้เป็น ไตรสิกขา คือ ศีล สมาธิ ปัญญา และการฝึกอบรมตนในไตรสิกขา ก็คือ การปฏิบัติตามมรรคมืองค์ 8 นั้นเอง

ไตรสิกขาหรือสิกขา ๓

ไตรสิกขา แปลว่า สิกขา ๓

คำว่า สิกขา แปลว่า การศึกษา การสำเหนียก การฝึก ฝึกอบรม

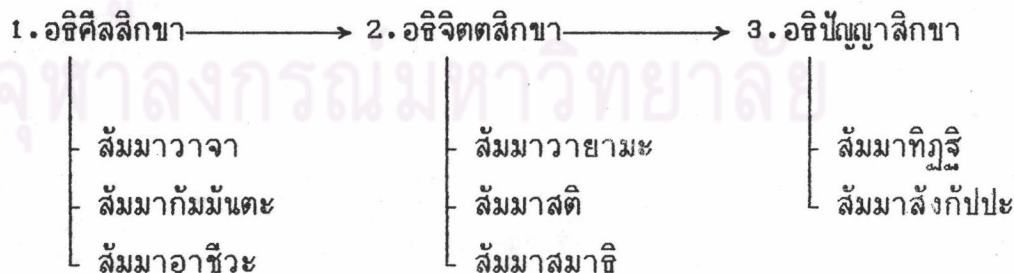
ไตรสิกขา คือ ข้อปฏิบัติที่เป็นหลักสำหรับฝึกอบรม กาย วาจา จิตใจ และปัญญาให้เจริญงอกงามยิ่งขึ้นไป เพื่อแก้ปัญหาหรือทำเพื่อความปลอดทุกข์ ให้สำเร็จผลตามหลักปฏิจจสมุปบาท จนถึงบรรลุจุดหมายสูงสุดคือ ความหลุดพ้นหรือนิพพาน (พระราชนิพนธ์, 2528:205 ; พระเทพเวที, 2532ก:603)

องค์ประกอบของไตรสิกขา

ไตรสิกขา เป็นกระบวนการศึกษา หรือกระบวนการฝึกอบรมที่มีองค์ประกอบ ๓ ประการ คือ

1. อธิศีลสิกขา แปลว่า การปฏิบัติในส่วนศีล
2. อธิจิตตสิกขา แปลว่า การปฏิบัติในส่วนจิต (สมาธิ)
3. อธิปัญญาสิกขา แปลว่า การปฏิบัติในส่วนปัญญา

การจัดหมวดหมู่องค์ประกอบทั้ง ๘ ของมรรคเป็นไตรสิกขา มุ่งให้เห็นลำดับในกระบวนการปฏิบัติ หรือใช้งานจริง เขียนให้ดูง่ายขึ้นดังนี้ (พระเทพเวที, 2532ก:603)

ไตรสิกขา มีรายละเอียดของความหมายดังนี้

1. อธิศีลสิกขา การฝึกอบรมในด้านความประพฤติ ระเบียบวินัย ให้มีสุจริตทางกาย วาจา และอาชีวะ (Training in Higher Morality) ซึ่งสาระของ อธิศีลสิกขา คือ การดำรงตนอยู่ด้วยดี มีชีวิตที่เกื้อกูล ท่ามกลางสภาพแวดล้อมที่ตนมีส่วนช่วยสร้างสรรค์ รักษาให้อื้ออำนวยแก่การมีชีวิตที่ดีงามร่วมกัน เป็นพื้นฐานที่ดีสำหรับพัฒนาคุณภาพจิตและการเจริญปัญญา

2. อธิจิตตสิกขา การฝึกอบรมทางจิตใจ การปลุกฝังคุณธรรม สร้างเสริมคุณภาพจิต และรู้จักใช้ความสามารถในกระบวนการสมาธิ (Training in Higher Mentality หรือ Mental Discipline) ซึ่งสาระของอธิจิตตสิกขา คือการพัฒนาคุณภาพจิต หรือการปรับปรุงจิตให้มีคุณภาพและสมรรถภาพสูง ซึ่งเอื้อแก่การมีชีวิตที่ดีงาม และพร้อมที่จะใช้งานในทางปัญญาอย่างได้ผลดีที่สุด

3. อธิปัญญาสิกขา การฝึกอบรมทางปัญญาอย่างสูง ทำให้เกิดความรู้แจ้งที่สามารถชำระจิตให้บริสุทธิ์หลุดพ้นเป็นอิสระโดยสมบูรณ์ (Training in Higher Wisdom) ซึ่งสาระของอธิปัญญาสิกขา คือ การมองดูรู้จักและเข้าใจสิ่งทั้งหลาย ตามความเป็นจริง หรือรู้เท่าทันธรรมชาติของสังขารธรรมทั้งหลาย ที่ทำให้เป็นอยู่และการทำการต่างๆด้วยปัญญา คือรู้จักวางใจ วางท่าทีและปฏิบัติต่อโลกและต่อชีวิตได้อย่างถูกต้องเหมาะสม ในทางที่เป็นไปเพื่อขยายประโยชน์สุข มีจิตใจผ่องใส ไร้ทุกข์ เป็นอิสระเสรี และสดชื่นเบิกบาน

แม้ว่าอริยมรรคมีองค์ 8 หรือที่เรียกสั้นๆว่า มรรค สรุปรวบได้เป็น ไตรสิกขา คือ ศีล สมาธิ ปัญญา ก็ตาม แต่ก็มิจุดเน้นของสาระที่แตกต่างกัน

ความแตกต่างระหว่างมรรคและไตรสิกขา

พระเทพเวที (2532ก:607-609) ได้อธิบายความแตกต่างระหว่างมรรคและไตรสิกขาไว้ดังนี้

มรรค เป็นระบบการปฏิบัติที่มุ่งในแง่เนื้อหา คือมองแต่ลำพังตัวระบบเอง มีการแจกแจงให้เห็นองค์ประกอบย่อยตามเนื้อหา การจัดลำดับองค์ธรรมภายในมรรค จึงเป็นการจัดลำดับตามความสัมพันธ์ระหว่างส่วนประกอบเหล่านั้น คือเริ่มแรกของการปฏิบัติธรรม จะต้องมีความเห็นความเข้าใจหรืออย่างน้อยเชื่อถือถูกต้อง ตามแนวที่จะปฏิบัติเสียก่อน จึงจะดำริคิดการต่อไปและประพฤติดิปฏิบัติให้ถูกต้องได้ การปฏิบัติธรรมจึงต้องอาศัยพื้นฐานความเข้าใจที่เป็นต้นท่อนไว้ก่อน เมื่อสัมมาทิฏฐิเบิกช่องทางหรือตั้งต้นให้แล้ว องค์มรรคข้ออื่นก็เกิดตามมาได้เป็นลำดับไป

ส่วนไตรสิกขา เป็นระบบปฏิบัติที่มุ่งในแง่การใช้งาน คือนำเอาองค์ประกอบทั้งหลายของมรรคออกมาจัดเป็นกระบวนการปฏิบัติที่มีขั้นตอนต่างๆ เพื่อใช้องค์มรรคเหล่านั้น ให้สำเร็จผลอย่างเป็นงานเป็นการในชีวิตจริง

ดังนั้นไตรสิกขา จึงก้าวจากระบบการทำหน้าที่ ที่สัมพันธ์กันตลอดเวลา ทุกๆขณะ ขององค์มรรคภายในตัวบุคคล ออกมาสู่กระบวนการฝึกอบรมช่วงกว้าง ซึ่งจัดแบ่งเป็นขั้นตอน เรียงลำดับตามบทบาทขององค์ประกอบประเภทที่ทำหน้าที่เด่นชัด ในขั้นตอนนั้นๆ โดยเริ่มจากศีล ซึ่งมุ่งฝึกอบรมการแสดงออกทางกาย วาจาที่เป็นขั้นภายนอก เกี่ยวกับสังคม เป็นขั้นหยาบ แล้วก้าวต่อไปสู่สมาธิ ฝึกอบรมภายในที่เป็นจิตใจที่อยู่ภายใน และละเอียดกว่า เพื่อสนับสนุนการใช้และการฝึกปัญญาให้ใช้งานอย่างได้ผลดีที่สุดต่อไป

ความสำคัญของไตรสิกขา

ไตรสิกขา เป็นระบบการฝึกอบรมที่เป็นเชิงปฏิบัติเต็มที่ จัดไว้เพื่อใช้ฝึกคนในฐานะที่อยู่ในสังคม หรือใช้เป็นระบบการฝึกคนของสังคม หรือฝึกคนในฐานะที่เป็นมนุษย์ผู้หนึ่ง จัดแบ่งขั้นตอนเป็นช่วงกว้างๆและเรียงลำดับโดยถือหลักสิ่งที่จะต้องปฏิบัติเด่นชัดเป็นพิเศษในช่วงนั้นๆ มีข้อควรย้ำว่า ไม่ว่าผู้ศึกษากำลังฝึกอบรมอยู่ในช่วงตอนใดของของไตรสิกขา จะเป็นขั้นศีลก็ตาม ขั้นสมาธิก็ตาม ขั้นปัญญาก็ตาม การทำหน้าที่ขององค์มรรคหรือการปฏิบัติองค์มรรคทุกข้อ ตั้งแต่สัมมาทิฏฐิ ถึงสัมมาสมาธิย่อมดำเนินอยู่เรื่อยๆไปตลอดเวลาทุกตอน การกล่าวออกมาว่าเป็นขั้นศีล ขั้นสมาธิ ขั้นปัญญา เป็นเพียงการบอกว่าเป็นตอนนั้นกำลังเร่งรัด ให้ระดมการฝึกอบรมองค์ประกอบประเภทนั้นให้มากเป็นพิเศษหรือว่าในตอนนั้น องค์ประกอบประเภทนั้นกำลังถูกเรียกออกมาใช้งาน มีบทบาทโดดเด่น

ออกหน้าองค์ประกอบประเภทอื่น และความสัมพันธ์แบบต่อเนื่องกันของไตรสิกขานี้ มองเห็นง่ายแม้ในชีวิตประจำวัน กล่าวคือ เมื่อมีความบริสุทธิ์ในทางความประพฤติ เชื่อมั่นในความบริสุทธิ์ของตน ไม่หวาดต่อการลงโทษ ไม่สะดุ้งระแวงต่อการประทุษร้ายของผู้อื่น ไม่หวั่นใจต่อเสียงตำหนิ หรือความรู้สึกไม่ยอมรับของสังคม และไม่มีความฟุ้งซ่านของความวุ่นวายใจ และความรู้สึกเดือดร้อนรังเกียจในความผิดของตนเอง จิตใจจึงจะสงบปลอดโปร่งสงบแน่วแน่มุ่งมั่นต่อสิ่งที่คิด คำที่พูด และการที่ทำได้ ยิ่งจิตไม่ฟุ้งซ่าน สงบ มุ่งมั่น แน่วแน่เท่าใด การคิดการพิจารณา การรับรู้สิ่งต่างๆ ก็ยิ่งชัดเจน และคล่องตัว เป็นผลดีในทางปัญญามากขึ้นเท่านั้น (พระเทพเวที, 2532ก:605,611)

ระบบการปฏิบัติธรรมของพระพุทธศาสนา ไม่ว่าจะมองในแง่ของมรรค หรือไตรสิกขาก็ตาม ล้วนเริ่มต้นด้วยปัญญาและจบลงด้วยปัญญา ดังที่ พระเทพเวที (2532ก :612) อธิบายว่า ไตรสิกขาแม้มีศีลเป็นข้อแรก แต่ความจริงก็อาศัยพื้นฐานความเข้าใจเกี่ยวกับสิ่งที่จะลงมือปฏิบัติเป็นต้นทุนไว้ก่อน ซึ่งได้แก่ การมีสัมมาทิฐินั่นเอง แต่เพราะความรู้ความเข้าใจเบื้องต้นนี้ เป็นเพียงรู้ว่าทางไหนตนจะพึงไปและตั้งต้นที่ไหนเท่านั้น จึงไม่จัดเป็นระบบการฝึกอบรมแบบช่วงกว้างของไตรสิกขา เมื่อผู้ปฏิบัติมีความรู้ความเข้าใจหรือความเชื่อถูกต้องเป็นพื้นฐานอยู่แล้ว ก็เริ่มการฝึกอบรมที่ความประพฤติทางกาย วาจา และอาชีวะ (ศีล) ก่อน เมื่อศีลดีพร้อมแล้ว ก็ฝึกขั้นประณีตขึ้นมาถึงการฝึกอบรมจิต(สมาธิ) จนถึงขั้นสุดท้าย คือ การอบรมปัญญาให้แก่กล้าจนพ้นจากอวิชชา ซึ่งสอดคล้องกับที่ พุทธทาสภิกขุ (ม.ป.ป.ก:198) ได้กล่าวว่า เมื่อได้ยินคำว่า ศีล สมาธิ ปัญญา ให้ถือว่าเป็นทฤษฎี ถ้าเป็นการปฏิบัติ ต้องเป็นปัญญา แล้วเป็นศีล แล้วเป็นสมาธิ สำหรับศีล สมาธิ ปัญญา ที่วางไว้เป็นรูปทฤษฎีนี้ก็ไม่ให้ว่าผิด ถูกตามรูปของทฤษฎี คือเรียงลำดับจากต่ำไปหาสูง แต่พอถึงที่ปฏิบัติแล้ว ต้องดึงปัญญามานำหน้า และปัญญานั้นจะงอกงามเพิ่มพูนขึ้นเรื่อยๆไป เพราะว่ามีสมาธิแล้ว ปัญญา ก็จะยิ่งงอกงามกว่าเดิม ปัญญาจะให้ศีล สมาธิเดินไปถูกทาง เมื่อศีล สมาธิเดินไปถูกทางแล้ว ก็จะเพิ่มกำลังให้แก่ปัญญาให้ยิ่งสูงขึ้นไป

ความจริงปัญญานั้นเจริญงอกงามขึ้นเรื่อยๆ ตลอดกระบวนการฝึกอบรม เบื้องต้นความรู้ความเข้าใจที่เรียกว่าสัมมาทิฐิ อาจเป็นเพียงความเชื่อตามเหตุผลก่อน แต่ใน

ระหว่างการฝึกอบรมต่อมา ความรู้ความเข้าใจหรือความเชื่อที่มีไว้เป็นทุนเดิมนั้น ก็จะค่อยๆเจริญเพิ่มพูน และชัดเจนยิ่งขึ้นโดยลำดับ ด้วยอาศัยการรู้จักคิด การไตร่ตรอง สอบสวนพิจารณา การรู้เห็นประจักษ์ผลการปฏิบัติ ที่เกิดมีในระบบการฝึกอบรม และการที่อินทรีย์ต่างๆแก่กล้ายิ่งขึ้น จนในที่สุดปัญญา ก็จะเจริญถึงขั้นรู้เข้าใจสิ่งทั้งหลาย ตามความเป็นจริง ถึงขั้นหลุดพ้น บรรลุนิพพานได้ คือความรู้ความเข้าใจ หรือความเชื่อตามเหตุผล กลายมาเป็นการรู้การเห็นด้วยปัญญาของตนจริงๆโดยสมบูรณ์ (พระเทพเวที, ๒๕๓๖: ๖๑๒)

องค์ประกอบของไตรสิกขา

1. ศีล

พุทธทาสภิกขุ (2529: 59, ม.ป.ป.ค. : 105) ได้ให้ความหมายของ ศีล ว่า ศีล แปลว่า ปกติ เรียบ นิ่ง สงบ แต่มีขอบเขตเฉพาะทางกายและวาจา ที่ปรากฏภายนอก คือถ้าภายนอกยังเรียบร้อยตามวินัยแม้ใจจะเสียไปบ้างก็ไม่นับว่าเสียในส่วนศีล หรืออาจให้ความหมายว่า ความปกติทางกายและวาจา ซึ่ง "ศีล" ในที่นี้อาจเรียกเป็นอย่างอื่นในที่อื่น เช่น มีชื่อว่า สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ สัมมาอาชีวะ ที่เป็นชื่อองค์แห่งมรรค หรือมีชื่อว่า "ปาติโมกขสังวร" ในหมวดปาริสถิติศีล 4 เป็นต้น

ศีลพื้นฐาน

ศีลพื้นฐาน คือ ศีลที่เป็นหลักกลาง ซึ่งเป็นความหมายของ สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ และสัมมาอาชีวะ ที่เป็นองค์ของมรรค ได้แก่ การพูด การกระทำ การประกอบอาชีพอย่างใดก็ตาม ที่ประกอบด้วยเจตนาซึ่งปราศจากความทุจริต หรือความคิด เบียดเบียน ถิ่นความคลุมถึงสุจริตที่เป็นคู่กันด้วย แสดงได้ดังนี้ (พระเทพเวที, 2532: 768-769)

1. สัมมาวาจา เจรจาชอบ ได้แก่

- 1) ละมุสาวาท เว้นการพูดเท็จ รวมถึงสัจจวาจา พูดคำจริง
- 2) ละปิสุณาวาจา เว้นการพูดส่อเสียด รวมถึง พูดคำสมานสามัคคี

- 3) ละมรสวาทา เว้นการพูดคำหยาบ รวมถึง พูดคำอ่อนหวานสุภาพ
- 4) ละลัมผัปลาปะ เว้นการพูดเพื่อเจ้า รวมถึง พูดคำมีประโยชน์

2. สัมมากรรมันตยะ กระทำชอบ ได้แก่

เกื้อกูล

- 1) ละปาณาติบาต เว้นการทำลายชีวิต รวมถึง การกระทำที่ช่วยเหลือ
- 2) ละอทินนาทาน เว้นการเอาของที่เขาไม่ได้ให้ (ค้อยู่ที่สัมมาอาชีวะ หรือ ทาน)
- 3) ละกาเมสุมิฉาจาร เว้นความประพฤตินิคม รวมถึง สทวารสันโดษ

3. สัมมาอาชีวะ เลี้ยงชีพชอบ ได้แก่ ละมิจฉาชีพ เลี้ยงชีวิตด้วยสัมมาชีพ รวมถึงความขยันหมั่นเพียรในการประกอบอาชีพที่สุจริต เช่น ทำงานไม่ให้คั่งค้างอาภูล ในระบบของการฝึกอบรมของไตรสิกขา ศิลยังไม่ใช่ข้อปฏิบัติให้ถึงจุดหมาย สูงสุดโดยตัวของมันเอง แต่เป็นวิธีการเพื่อก้าวหน้าไปสู่ความเจริญขั้นต่อไป คือ สมาธิ หรือกล่าวได้ว่า การประพฤติปฏิบัติในขั้นศีล มีวัตถุประสงค์เฉพาะ คือ เพื่อเป็นบาทฐานของ สมาธิ เมื่อมีจิตใจสงบเป็นสมาธิแล้ว ก็เกิดการคล่องตัวในการที่จะใช้ปัญญาพิจารณาเหตุผล และหาทางดำเนินการสร้างสรรค์ความดีต่างๆ ให้ได้ผลในขั้นต่อไป (พระเทพเวที, 2532ก : 762, 764)

พระเทพเวที (2532ก: 741-742) อธิบายว่าการฝึกหัดศีลที่จะให้เกิดสัมมาทิฏฐิ อย่างน้อยตั้งแต่ขั้นทราปซึ่งในคุณค่าของศีล หรือมีค่านิยมแห่งความสุจริตขึ้นไป มี 2 ลักษณะ คือ

1. การฝึกศีลที่อาศัยความเคยชินและศรัทธา เป็นวิธีที่เน้นหนักด้านระเบียบวินัย ฝึกคนปฏิบัติให้เกิดความคุ้นและเคยชินเป็นนิสัย พร้อมนั้นก็สร้างเสริมศรัทธาโดยให้กัลยาณมิตรแนะนำชักจูงให้เห็นว่า การประพฤติดีมีระเบียบวินัย เช่นนั้นมีประโยชน์หรือ มีคุณค่าอย่างไร เมื่อพ้นจากขั้นประพฤติไปตามกรอบหรือตามบังคับ มาถึงขั้นเห็นคุณค่าในนิยามที่จะทำอย่างนั้นแล้ว ก็เข้าสู่ขั้นเป็นสัมมาทิฏฐิ

2. การฝึกสติที่ใช้โยนิโสมนสิการกำกับ เป็นวิธีที่เน้นความเข้าใจในความหมายของการกระทำหรือการปฏิบัติ ผู้กระทำจะมีความมั่นใจในการกระทำของตน เป็นการปฏิบัติอย่างมั่นใจด้วยปัญญา ทำให้เกิดความเข้าใจ เป็นสัมมาทิฐิเพิ่มขึ้นอยู่เรื่อยไป พร้อมกันกับการฝึกสติ และปิดช่องที่จะกลายเป็นความประพฤติปฏิบัติศีลด้วยความงมงายที่เรียกว่า สิ้นพหตปรามาส

วิธีฝึกที่ถูกต้องตามแนวของมรรคอย่างแท้จริง คือวิธีที่ 2 เพราะในการศึกษาที่ถูกต้อง ภายนอกเริ่มต้นด้วยการฝึกขั้นศีล แต่ภายในต้องใช้โยนิโสมนสิการสร้างปัญญาให้เกิดสัมมาทิฐิพร้อมกันแต่แรกเรื่อยไป

ดังนั้นในการวิจัยนี้จึงฝึกสติด้วยการให้นักศึกษาได้ตระหนักและเข้าใจ ถึงคุณค่าและความสำคัญของการปฏิบัติศีล ในแง่ผลที่เกิดขึ้นต่อการอยู่ร่วมกันกับผู้อื่น การมีความสัมพันธ์ที่ดีงามกับผู้อื่น เป็นผลดีแก่ชีวิตตนเองและผู้อื่น และในแง่ที่ศีลเป็นองค์ประกอบที่เอื้อต่อการเกิดสมาธิด้วย

ศีล กับสัมมาทิฐิ มีความสัมพันธ์อย่างเป็นปัจจัยต่อกัน คือ เมื่อบุคคลอยู่กันด้วยดี โดยสงบเรียบร้อย ใจก็ไม่ต้องคอยสะดุ้งหวาดระแวง เมื่อประพฤติดีมีศีลก็ไม่มีความเดือดร้อนวุ่นวายใจ ทำให้จิตสงบเป็นสมาธิ เมื่อใจสงบแน่วแน่ดวงใสก็ช่วยให้คิดคล่องมองเห็นอะไรๆชัดเจน ไม่เอนเอียง มีความเข้าใจดี เกิดปัญญาขึ้นได้ (พระเทพเวที, 2532ก: 741)

2. สมาธิ

พระเทพเวที (2534:1) ให้ความหมาย สมาธิ ว่า
สมาธิ แปลว่า ความตั้งมั่นของจิต หรือ ภาวะที่จิตแน่วแน่ต่อสิ่งที่กำหนด ไม่ฟุ้งซ่านหรือส่ายไป

พุทธทาสภิกขุ (ม.ป.ป. 5: 105-107) ได้ให้ความหมายของสมาธิไว้ดังนี้

สมาธิ แปลว่า ความตั้งมั่น หมายถึงการทำจิตใจให้ไม่หวั่นไหวไปตามอารมณ์ต่างๆ หรือการมีจิตใจมั่นคงแน่วแน่อยู่ในความมุ่งหมาย หรือการกระทำอย่างใดอย่างหนึ่งอย่างติดต่อกัน ไม่มีอะไรแทรกแซง และในหมวดสมาธิ หรืออภิญญาสิกขา มรรคองค์ที่เป็นสมาธิโดยตรงคือ สัมมาสมาธิ องค์ที่เป็นสมาธิโดยอ้อม ได้แก่ สัมมาวายามะ และสัมมาสติ

อภิญญาสิกขา คือการฝึกปรือเพื่อเสริมสร้างคุณภาพ และสมรรถภาพของจิตตั้งนั้นสมาธิซึ่งเป็นเป้าหมายของอภิญญาสิกขา จึงหมายถึงภาวะจิตที่มีคุณภาพและมีสมรรถภาพดีที่สุดใน

ลักษณะของจิตที่เป็นสมาธิ

จิตที่เป็นสมาธิหรือมีคุณภาพดีมีสมรรถภาพสูงนั้น มีลักษณะที่สำคัญดังนี้ (พระเทพเวที , 2534: 9)

1. แข็งแรง มีพลังมาก ท่านเปรียบไว้ว่าเหมือนกระแสน้ำที่ถูกควบคุมให้ไหลพุ่งไปในทิศทางเดียว ย่อมมีกำลังแรงกว่าน้ำที่ถูกปล่อยให้ไหลพร่ากระจายออกไป
2. ราบเรียบ สงบนิ่ง เหมือนสระหรือบึงน้ำใหญ่ ที่มีน้ำนิ่งไม่มีลมพัดต้อน ไม่มีสิ่งรบกวนให้กระเพื่อมไหว
3. ใส กระจ่าง มองเห็นอะไรๆ ได้ชัด เหมือนน้ำสงบนิ่ง ไม่เป็นริ้วคลื่น และฝุ่นละอองที่มิก็ตกตะกอนนอนกันหมด
4. นุ่มนวล ควรแก่งาน หรือเหมาะแก่การใช้งาน เพราะไม่เครียด ไม่กระด้าง ไม่วุ่น ไม่ขุ่นมัว ไม่สับสน ไม่เร่าร้อน ไม่กระวนกระวาย

สิ่งที่ไม่ใช่สมาธิ

สิ่งที่ไม่ใช่สมาธิ แต่เป็นศัตรูของสมาธิ ซึ่งเป็นสิ่งที่ต้องกำจัด จึงจะเกิดสมาธิได้ คือ นิวรณ์ 5 ซึ่งได้แก่ สิ่งต่อไปนี้ (พระเทพเวที, 2532ก: 828-829)

1. ความอยากได้ออยากเอา (กามฉันท์) หมายถึง ความอยากได้ใน รูป รส กลิ่น เสียง สัมผัส เป็นกิเลสจำพวกโลภะ ทำให้ใจคอยเขวไปหาสิ่งอื่น ไม่อาจเป็นสมาธิได้
2. ความขัดเคืองแค้นใจ (พยาบาท) ได้แก่ ความขัดใจ แค้นเคือง เกลียดชัง ความผูกใจเจ็บ การมองในแง่ร้าย การคิดร้าย ตลอดจนความโกรธ หงุดหงิด ฉุนเฉียว ขัดใจ ไม่พอใจ ย่อมทำให้ใจไม่เป็นสมาธิได้
3. ความหดหู่และเชื่องซึม (ถีนมิทธะ) หมายถึง ความหดหู่ ห่อเหี่ยวทางจิตใจ และความเชื่องซึมทางกาย ซึ่งจิตที่ถูกอาการทางใจและกายเช่นนี้ครอบงำ ย่อมไม่อาจเป็นสมาธิได้
4. ความฟุ้งซ่านและเดือดร้อนใจ (อุทัจจกุกุกุจจะ) หมายถึง การที่จิตใจฟุ้งซ่านไม่สงบ ความวุ่นวายใจ รำคาญใจ ระแวง กังวลใจ
5. ความลังเลสงสัย (วิจิกิจฉา) ได้แก่ ความเคลือบแคลง ไม่แน่ใจ สงสัยว่า สิ่งนี้มีคุณค่า มีประโยชน์ควรแก่การปฏิบัติหรือไม่ จะได้ผลจริงหรือไม่ ตัดสินใจไม่ได้ทำให้จิตใจไม่อาจเป็นสมาธิได้

ระดับของสมาธิ

สมาธิ แบ่งออกเป็น 3 ระดับ (พระเทพเวที, 2534:3) คือ

1. ฌณิกสมาธิ สมาธิชั่วขณะ (momentary concentration) เป็นสมาธิขั้นต้น ซึ่งคนทั่วไปอาจใช้ประโยชน์ในการปฏิบัติหน้าที่ การงานในชีวิตประจำวันให้ได้ผลดี และจะให้เป็นจุดตั้งต้นในการเจริญวิปัสสนาก็ได้
2. อุปจารสมาธิ สมาธิจวนจะแน่วแน่ (access concentration) เป็นสมาธิขั้นระงับนิวรณ์ได้ก่อนจะเข้าสู่สภาวะแห่งฌาน หรือสมาธิในบุพภาคแห่งอัปปนาสมาธิ
3. อัปปนาสมาธิ สมาธิแน่วแน่ เป็นสมาธิที่แนบสนิท (attainment concentration) เป็นสมาธิระดับสูงสุด ซึ่งมีในฌานทั้งหลาย ถือว่าเป็นผลสำเร็จที่ ต้องการในการเจริญสมาธิ

ลักษณะเด่นที่สุดของจิตที่เป็นสมาธิซึ่งสัมพันธ์กับความมุ่งหมายของสมาธิด้วย ก็คือ ความควรแก่งาน หรือความเหมาะสมแก่การใช้งาน และงานที่ถูกต้องตามหลักพุทธศาสนาก็

คือ งานทางปัญญา อันได้แก่ การใช้จิตที่พร้อมเป็นสนามปฏิบัติการของสัญญาในการพิจารณา สภาวะธรรมให้เกิดความรู้แจ้งตามเป็นจริง สมาธิที่ถูกต้องไม่ใช่อาการที่จิตหมดความรู้สึก แต่เป็นภาวะที่ใจสว่าง โล่งโปร่ง หลุดออกจากสิ่งบดบังบีบบังคับกันขวาง เป็นอิสระ เป็น ตัวของตัวเอง ตั้งอยู่ เบิกบาน พร้อมทั้งจะใช้ปัญญา (พระเทพเวที, 2534:10)

ประโยชน์ของสมาธิ

พระเทพเวที (2534: 15-17) ได้ประมวลประโยชน์ของสมาธิไว้ดังนี้

ก. ประโยชน์ที่เป็นจุดหมายหรืออุดมคติทางศาสนา หมายถึง ประโยชน์ที่เป็นความมุ่งหมายที่แท้จริงของสมาธิตามหลักของพระพุทธศาสนา คือ เป็นส่วนสำคัญอย่างหนึ่งแห่งการปฏิบัติเพื่อบรรลุจุดหมายสูงสุด อันได้แก่ ความหลุดพ้นจากกิเลสและทุกข์ทั้งปวง

ข. ประโยชน์ในด้านความสามารถพิเศษเหนือสามัญวิสัย หรือเรียกสั้นๆว่า ประโยชน์ในด้านอภิญญา จำพวกที่ปัจจุบันเรียกว่า ESP (Extrasensory Perception)

ค. ประโยชน์ในด้านสุขภาพจิตและการพัฒนาบุคลิกภาพ เช่น ทำให้เป็นผู้มีจิตใจและบุคลิกลักษณะเข้มแข็ง หนักแน่น มั่นคง สงบ เยือกเย็น สุขภาพ นิ่มนวล สดชื่น ผ่องใส กระจับกระจ่าง กระจ่างกระจ่าง เบิกบาน งามสง่า มีเมตตา กรุณา มองดู รู้จักตนเองและผู้อื่นตามความเป็นจริง เตรียมจิตใจอยู่ในสภาพพร้อมและง่ายแก่การปลุกฝังคุณธรรมต่างๆ และเสริมสร้างนิสัยที่ดี รู้จักทำใจให้สงบ และสะกดยั้งผ่อนเบาความทุกข์ที่เกิดขึ้นในใจได้ เรียกว่า มีความมั่นคงทางอารมณ์ และมีภูมิคุ้มกันโรคทางจิต

ประโยชน์ข้อนี้จะเพิ่มพูนยิ่งขึ้นในเมื่อใช้จิตที่มีสมาธินั้น เป็นฐานปฏิบัติ ตามหลักสติปัฏฐาน คือดำเนินชีวิตอย่างมีสติตามคัมภีร์พันธุกรรมทางกาย วาจา ความรู้สึกนึกคิด และภาวะจิตของตนที่เป็นไปต่างๆ มองอย่างเอามาเป็นความรู้สำหรับใช้ประโยชน์อย่างเดียว ไม่ยอมเปิดช่องให้ประสบการณ์และความเป็นไปเหล่านั้น ก่อพิษเป็นอันตรายแก่ชีวิตจิตใจของตนได้เลย ประโยชน์ข้อนี้ย่อมเป็นไปในชีวิตประจำวันด้วย

ง. ประโยชน์ในชีวิตประจำวัน เช่น

1. ให้ช่วยทำให้จิตใจผ่อนคลาย หายเครียด เกิดความสงบ หายกระวนกระวาย ยิ่งหยุดจากความกลัดกลุ้มวิตกกังวล เป็นเครื่องพักผ่อนกาย ให้ใจสบายและมีความสุข

2. เป็นเครื่องเสริมประสิทธิภาพในการทำงาน การเล่าเรียน และการทำกิจทุกอย่าง เพราะจิตที่เป็นสมาธิ แน่วแน่อยู่กับสิ่งที่กำลังกระทำ ไม่ฟุ้งซ่าน ไม่วอกแวก ไม่เลื่อนลอยเสีย ย่อมช่วยให้เรียน ให้คิด ให้ทำงานได้ผลดี การงานก็เป็นไปโดยรอบคอบ ไม่ผิดพลาด เพราะเมื่อมีสมาธิก็ย่อมมีสติกำกับอยู่ด้วย ดังที่ท่านเรียกว่าจิตเป็นกัมมนิยะ หรือกรรมนิยะ แปลว่าควรแก่งาน หรือเหมาะแก่การใช้งาน

3. ช่วยเสริมสุขภาพกายและใช้แก้ไขโรคได้ ร่างกายและจิตใจอาศัยกัน และมีอิทธิพลต่อกัน ใจที่สบายมีกำลังจิตเข้มแข็งจะส่งอิทธิพลบรรเทาหรือผ่อนเบาโรคทางกายได้อีกด้วย อาจทำให้โรคหายง่ายและไวขึ้น หรือแม้แต่ใช้กำลังสมาธิระงับทุกขเวทนาทางกายไว้ก็ได้

ประโยชน์ของสมาธิและฌานที่ต้องการในพุทธธรรม ก็คือภาวะจิตที่เรียกว่า "นุ่มนวล ควรแก่การงาน" ซึ่งจะนำมาใช้เป็นที่ยุติภาวนาของปัญญาต่อไป (พระเทพเวที, 2534: 22)

สมาธิเป็นเพียงวิธีการเพื่อเข้าถึงจุดหมาย ไม่ใช่ตัวจุดหมาย และการเจริญสมาธิโดยทั่วไปก็มิใช่จะต้องมานั่งเจริญอยู่ทั้งวันทั้งคืน และวิธีปฏิบัติก็มีมากมายเลือกใช้ได้ตามความเหมาะสมกับจริต (พระเทพเวที, 2534: 21)

วิธีการฝึกอบรมเจริญสมาธิ (พระเทพเวที, 2534:22-39)

การเจริญสมาธิมีหลายวิธี ซึ่งแต่ละวิธีมีหลักสำคัญกว้างๆ ดังนี้

1. การเจริญสมาธิตามวิถีธรรมชาติ คือการปฏิบัติตามหลักการเกิดขึ้นของสมาธิในกระบวนการที่เป็นไปเองตามธรรมชาติ ของธรรมชาติ สาระสำคัญของกระบวนการนี้คือ กระทำสิ่งที่ติดงอมอย่างใดอย่างหนึ่ง ให้เกิดปราโมทย์ขึ้น จากนั้นก็จะเกิดมีปิติ ซึ่งตามมาด้วยปลื้มใจ สุข และสมาธิในที่สุด พุดเป็นคำไทยว่า เกิดความปลื้มปลื้มบันเทิงใจ จากนั้นก็จะเกิดความอึดอึดใจ ร่างกายผ่อนคลายสงบ จิตใจสบายมีความสุข แล้วสมาธิก็จะเกิดขึ้นได้ เขียนให้ดูง่ายดังนี้

ปราโมทย์ → ปิติ → ปลื้มใจ → สุข → สมาธิ

2. การเจริญสมาธิตามหลักอิทธิบาท

อิทธิบาท แปลว่า ธรรมเครื่องให้ถึงอิทธิฤทธิ์ (หรือความสำเร็จ) หรือ ธรรมที่เป็นเหตุให้ประสบความสำเร็จ หรือแปลง่าย ๆ ว่า ทางแห่งความสำเร็จ มี 4 อย่าง คือฉันทะ (ความพอใจ) วิริยะ (ความเพียร) จิตตะ (ความคิดจดจ่อ) และวิมังสา (ความสอบสวนไตร่ตรอง) แปลให้จำง่ายตามลำดับว่า มีใจรัก พากเพียรทำ เอาจิต ผักผี ใ้ปัญญาสอบสวน

สาระของการสร้างสมาธิตามหลักอิทธิบาท ก็คือเอางาน สิ่งที่ทำ หรือจุดหมายที่ต้องการเป็นอารมณ์ของจิต แล้วปลุกเร้าระดมฉันทะ วิริยะ จิตตะ หรือวิมังสา เข้านำหนุน สมาธิก็เกิดขึ้นและมีกำลังแข็งแกร่ง ช่วยให้ทำงานอย่างมีความสุขและบรรลุผลสำเร็จด้วยดี

3. การเจริญสมาธิอย่างเป็นแบบแผน

การเจริญสมาธิอย่างมีแบบแผนในที่นี้ หมายถึง วิธีฝึกอบรมเจริญสมาธิอย่างที่ได้ปฏิบัติสืบกันมา ในประเพณีการปฏิบัติธรรมของพระพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาท ตามที่ท่านนำลงเขียนอธิบายไว้ในคัมภีร์ชั้นอรรถกถา เฉพาะอย่างยิ่งคัมภีร์วิสุทธิมรรค เป็นวิธีการที่ปฏิบัติกันอย่างเอาจริงเอาจังเป็นการเป็นงาน โดยมุ่งฝึกจำเพาะแต่ตัวสมาธิทุกๆ ภายในขอบเขตที่เป็นระดับโลกีย์ทั้งหมด ซึ่งกำหนดวางกันไว้เป็นรูปแบบ มีขั้นตอนที่ดำเนินไปตามลำดับ เริ่มตั้งแต่การตระเตรียมตัวเบื้องต้นก่อนฝึก จนได้รับผลในขั้นต่างๆตลอดถึงฌานสมาบัติและโลกียอภิญาทั้งหลาย

4. การเจริญสมาธิโดยใช้สติเป็นตัวนำ

ในการดำเนินชีวิตทั่วไป คนเรามักต้องเกี่ยวข้องกับสิ่งต่างมากมาย ไม่มีฐานที่ตั้งของสมาธิที่แน่นอนหรือตายตัว ในกรณีเช่นนี้สิ่งที่เหมาะที่จะใช้เป็นเครื่องชักนำหรือฝึกให้เกิดสมาธิในขณะที่เกี่ยวข้องกับสิ่งต่างๆ คือ องค์ธรรมพื้นฐานที่เรียกว่า สติ

สติ หมายถึง ความระลึกได้ นึกได้ สำนึกอยู่ไม่เผลอ ความตื่นตัว ต่อหน้าที่ (พระเทพเวที, 2532ก:804 ; 2535:76)

การมีชีวิตอยู่อย่างมีสติเสมอ เป็นการป้องกันไม่ให้พลาดไปในทาง
เลื่อม คอยยับยั้งไม่ให้เพลินมัวเมา คอยกระตุ้นเร่งเร้าให้สำนึกในหน้าที่อยู่เสมอ
โดยตระหนักถึงสิ่งที่ควรทำ สิ่งที่ไม่ควรทำ สติจึงเป็นธรรมะที่สำคัญยิ่งต่อการดำเนินชีวิต

การฝึกสมาธิโดยอาศัยสติเป็นหลัก แยกได้เป็น 2 วิธีใหญ่ๆ คือ

4.1 การฝึกเพื่อสร้างสมาธิล้วนๆ หรือมุ่งลึกลงไปในทางสมาธิเพียงด้าน
เดียว ได้แก่ การใช้สติคอยจับอารมณ์ไว้ให้จิตอยู่กับอารมณ์นั้นไม่คลาดจากกัน หรือตรึงจิต
ให้อยู่กับอารมณ์ที่กำลังกำหนดนั้นเรื่อยไปเป็นวิธีการที่เน้นสมาธิโดยตรง

4.2 การฝึกเพื่อใช้งานทางปัญญา หรือมุ่งประโยชน์ทางปัญญา ได้แก่การ
ใช้สตินำทางให้แก่ปัญญา หรือทำงานร่วมกับปัญญา โดยคอยจับอารมณ์ส่งเสนอให้ปัญญารู้
หรือพิจารณา (พูดอีกอย่างหนึ่งว่าสติตั้งหรือกุ่มจิตอยู่กับอารมณ์แล้วปัญญาก็พิจารณาหรือรู้
เข้าใจอารมณ์นั้น) ตามวิธีฝึกแบบนี้สมาธิไม่ใช่ตัวเน้นแต่พลอยได้รับการฝึกไปด้วย พลอย
เจริญไปด้วยเอง พร้อมทั้งที่พลอยช่วยส่งเสริมการใช้ปัญญาให้ได้ผลดียิ่งขึ้นด้วย การฝึกแบบนี้
นี้ได้แก่วิธีการส่วนใหญ่ของสติปัฏฐาน และเรียกได้ว่าเป็นการเจริญสมาธิในชีวิตประจำวัน

การเจริญสมาธิที่เป็นไปเพื่อความสมบูรณ์แห่งสติสัมปชัญญะเป็นเรื่องของความ
รู้สึกตัว หรือเรื่องของปัญญา ซึ่งพุทธทาสภิกขุ (2529:9) ได้กล่าวถึง การจัดหมวดของ
การเจริญสมาธิด้วยวิธีการของสติปัฏฐานว่า เป็นเรื่องของปัญญาจนถึงกับต้องจัดไว้ในฝ่าย
ปัญญาแทนที่จะจัดไว้ในฝ่ายสมาธิ เป็นการฝึกให้มีความรู้ตัวทันทั่วทั้งที่ และมีการรู้สึกตัวทั่วถึง
อยู่เสมอในขณะที่มีการเปลี่ยนแปลงอะไรๆ ขึ้นในใจ ไม่ว่าจะมิมูลมาจากภายนอกหรือภายใน
ก็ตาม โดยเฉพาะอย่างยิ่ง การเกิดขึ้น ตั้งอยู่ ดับไปของสัญญา เวทนา และวิตักกะ

การวิจัยนี้ได้ใช้ การฝึกสมาธิโดยอาศัยสติเป็นตัวนำ ด้วยการประยุกต์การ
เจริญสมาธิด้วยวิธีการของสติปัฏฐาน และถือได้ว่าเป็นการฝึกปัญญาไปพร้อมกันกับการฝึกสมาธิ
ดังที่ พุทธทาสภิกขุ (2533:36-37) กล่าวว่า สติปัฏฐานนี้ เป็นทั้งสมาธิและปัญญาอยู่ใน
ตัวเองเสร็จ สมาธินั้นโดยกริยาอาการ คือการรวมกำลังจิตให้เป็นกลุ่มเป็นก้อน ให้มีกำลัง
มาก เพราะอำนาจความบริสุทธิ์ สงบ มีจุดหมายอันเดียว มีกรรมนิยภาพ คือ ความ
คล่องแคล่วต่อหน้าที่ อันจะต้องทำขณะนั้น และจากนั้นจึงโน้มไปเพื่อวิปัสสนา คือ เพื่อ

จะเห็นความจริงอันลึกซึ้ง ซึ่งเรียกว่าปัญญา ซึ่งสอดคล้องกับ พระเทพเวที (2532ก : 821-822) ที่กล่าวว่า ปัญญาจะได้โอกาสและจะทำงานได้อย่างปลอดโปร่งเต็มที่ ก็ต่อเมื่อมีสติคอยช่วยกำกับหนุนอยู่ด้วย การฝึกสติก็เพื่อจะใช้ปัญญาได้เต็มที่ หรือเป็นการฝึกปัญญาไปด้วยนั่นเอง ในภาษาของการปฏิบัติธรรม เมื่อพูดถึงสติก็เล็งถึงปัญญาที่ควบอยู่ด้วย และสติจะมีกำลังกล้าแข็งหรือชำนาญคล่องแคล่วขึ้นได้ ก็เพราะมีปัญญาร่วมทำงาน ปัญญาที่ทำงานร่วมกับสติในกิจต่างๆไป มักมีลักษณะการที่เรียกว่าสัมปชัญญะ ในขั้นนี้ปัญญายังคล้ายเป็นตัวประกอบ คอยร่วมมือและประสานงานอยู่กับสติ สติจึงเป็นตัวหลักหรือตัวเด่น แต่ในขั้นที่ใช้ปัญญาพิจารณาอย่างจริงจัง ความเด่นจะไปอยู่ที่ปัญญา สติจะเป็นเหมือนตัวที่คอยรับใช้ปัญญา ปัญญาที่ใช้ในระดับนี้ ทำงานเพื่อให้เกิดความเห็นแจ้ง รู้เข้าใจสิ่งทั้งหลายตรงตามสภาวะที่เป็น เพื่อให้จิตหลุดพ้นเป็นอิสระ คือ วิปัสสนาอันเนื่อง

สติปัญญา มีการให้ความหมายต่างกัน เช่น แปลว่า ที่ตั้งของสติบ้าง การที่สติเข้าไปตั้งอยู่บ้าง การมีสติกำกับอยู่บ้าง ฯลฯ แต่ว่าโดยหลักการก็คือ การใช้สติ หรือวิธีปฏิบัติเพื่อใช้สติให้บังเกิดผลดีที่สุด ดังนั้นการเจริญสติปัญญา จึงหมายถึง การเป็นอยู่ด้วยสติสัมปชัญญะ ซึ่งทำให้ภาพตัวตนที่จิตอวิชชาปั้นแต่ง ไม่มีช่องที่จะแทรกตัวเข้ามา ในความคิด แล้วก่อปัญหาขึ้นได้เลย (พระเทพเวที, 2532ก: 810, 815)

กระบวนการปฏิบัติการเจริญสติปัญญา

กระบวนการเจริญสติปัญญา ประกอบด้วยสิ่งต่อไปนี้ (พระเทพเวที, 2532ก: 815-816)

1. องค์ประกอบหรือสิ่งที่รวมอยู่ในกระบวนการปฏิบัตินี้มี 2 ฝ่าย คือ ฝ่ายที่ทำ (ตัวการที่คอยกำหนดหรือคอยสังเกตเพ่งพิจารณา) กับฝ่ายที่ถูกทำ (สิ่งที่ถูกกำหนดหรือถูกสังเกตเพ่งพิจารณา)
2. องค์ประกอบฝ่ายที่ถูกทำหรือถูกกำหนดเพ่งพิจารณา ก็คือสังขารสามัญญที่มีอยู่กับตัวของทุกคนนั่นเอง เช่น ร่างกาย การเคลื่อนไหวของร่างกาย ความรู้สึกนึกคิดต่างๆเฉพาะที่เป็นอยู่ปัจจุบัน คือที่กำลังเกิดขึ้น เป็นไปอยู่ในขณะนั้นๆเท่านั้น
3. องค์ประกอบฝ่ายที่ทำ คือ คอยกำหนด คอยเพ่งพิจารณา เป็นตัวการหลักของสติปัญญา ได้แก่ สติ กับ สัมปชัญญะ สติเป็นตัวเกาะจับสิ่งที่จะพิจารณาเอาไว้

สัมปัญญา เป็นตัวปัญญา ตรหณ์กรู้สิ่งหรืออาการที่ถูกพิจารณานั้นว่าคืออะไร มีจุดมุ่งหมายอย่างไร เช่นเมื่อกำหนดพิจารณาการเคลื่อนไหวของร่างกาย เช่น การเดิน ก็รู้ตัวว่าเดินทำไม เพื่อไปไหน เป็นต้น และเข้าใจสิ่งนั้นหรือการกระทำนั้นตามความเป็นจริง โดยไม่เอาความรู้สึกเป็นต้นของตนเข้าเคลือบ

มีข้อควรระวังที่ควรยำเกี่ยวกับความเข้าใจผิด คือ ไม่ใช่การเอาสติมากำหนดตัวตน (ว่าฉันทำนั้นทำนี่) แต่ให้นึกถึงงาน (สิ่งที่ทำ) ไม่ใช่ถึงตัว(ผู้ทำ) ให้สติตามกำหนดอยู่กับสิ่งที่กำลังกระทำหรือกำลังเป็นไป จนไม่มีโอกาสนึกถึงตนเอง หรือตัวผู้ทำเลย คือใจอยู่กับสิ่งที่ทำนั้น จนกระทั่งความรู้สึกว่า ตัวฉันหรือความรู้สึกต่อตัวผู้ทำไม่มีโอกาสเกิดขึ้นได้เลย

4. อาการที่กำหนดเพ่งพิจารณานั้น มีสาระสำคัญอยู่ที่ ให้รู้เห็นตามที่มันเป็นไปในขณะนั้น คือ ดู-เห็น-เข้าใจ ว่าอะไร กำลังเป็นไปอย่างไร ปรากฏผลอย่างไร เข้าเผชิญหน้า รับรู้ พิจารณา เข้าใจ ตามดูมันไปให้ทันทุกย่างขณะเท่านั้น ไม่สร้างปฏิกริยาใดๆขึ้นในใจ ไม่มีการคิดกำหนดค่า ไม่มีการคิดวิจารณ์ ไม่มีการวินิจฉัยว่า ดีชั่ว ถูกผิด เป็นต้น ไม่ใส่ความรู้สึก ความโน้มเอียงในใจ ความยึดมั่นต่างๆลงไปว่า ถูกใจ ไม่ถูกใจ ชอบ ไม่ชอบ เป็นต้น เพียงเห็น เข้าใจตามที่มันเป็นของสิ่งนั้น อาการนั้น แ่งนั้นๆเองโดยเฉพาะ ไม่สร้างความคิดผนวกว่า ของเรา ของเขา ตัวเรา ตัวเขา นาย ก. นาย ข. เป็นต้น เช่น พิจารณาเวทนาในใจของตนเอง ขณะนั้นมีทุกข์เกิดขึ้น ทุกข์นั้นเกิดขึ้นอย่างไร กำลังจะหมดสิ้นไปอย่างไร หรือพิจารณาธรรมารมณ์ เช่น มีความกังวลใจเกิดขึ้น เกิดความกลัวใจขึ้น ก็จับเอาความกลัวหรือความกังวลใจนั้นขึ้นมาพิจารณาว่า มันเกิดขึ้นอย่างไร เป็นมาอย่างไร หรือเวลาเกิดความโกรธ พอนึกได้ รู้ตัวว่าโกรธ ความโกรธก็หยุดหายไป จับเอาความโกรธนั้นขึ้นมาพิจารณาคุณโทษ เหตุเกิดและอาการที่มันหายไป เป็นต้น เป็นการดูแบบสภาวะวิสัย (objective) ไม่ใช่ลวิสัย (subjective)

วัตถุประสงค์ของการเจริญสติปัฏฐาน

การปฏิบัติตามหลักสติปัฏฐาน มีวัตถุประสงค์คือ เมื่อมีสติตามทันขณะปัจจุบัน และมองดูสิ่งนั้นๆตามที่มันเป็นอยู่ในขณะนั้นๆตลอดเวลาอย่า่อมสามารถตัดวงจร ทำลาย

กระบวนธรรมฝ่ายออกคูลงได้ด้วย ค่อยๆแก้ไขความเคยชินเก่าๆ พร้อมกับสร้างแนว
นิสัยใหม่ให้เกิดแก่จิตได้ด้วย และการปฏิบัติเพื่อแก้ไขและสร้างนิสัยใหม่ ก็ควรต้องอาศัย
เวลามาก เมื่อใดสติตามทันทำงานสมาธิต่อเนื่องอย่างชำนาญ คนไม่ปิดบังตนเอง
ไม่บิดเบือนภาพที่มอง และพ้นจากอำนาจความเคยชินหรือนิสัยเก่าของจิตแล้ว เมื่อนั้นก็
พร้อมที่จะมองเห็นสิ่งทั้งหลาย ตามสภาวะของมันและรู้เข้าใจความจริง ถึงตอนนี้ถ้าอินทรีย์
อื่นๆ โดยเฉพาะเมื่อปัญญาแก่กล้า พร้อมดีอยู่แล้ว ก็จะร่วมงานกับสติ หรืออาศัยสติ
คอยเปิดทางให้ทำงานได้อย่างเต็มที่ทำให้เกิดญาณทัสสนะ ความหยั่งรู้หยั่งเห็นตามเป็นจริง
แต่การที่ปัญญาจะพร้อม หรือแก่กล้าได้นั้น ย่อมอาศัยการฝึกฝนอบรมมาโดยลำดับ การ
เล่าเรียน สดับฟัง และการคิดเหตุผล จึงมีส่วนเกื้อกูลในการรู้แจ้งสังขารธรรมได้
(พระเทพเวที, 2532ก: 820-821)

การปฏิบัติหน้าที่ของสติ

พระเทพเวที (2532ก: 809) ได้สรุปการปฏิบัติหน้าที่ของสติไว้ดังนี้

1. ลักษณะการทำงานโดยทั่วไปของสติ คือ การไม่ปล่อยใจให้เลื่อยลื่อย ไม่
ปล่อยอารมณ์ให้ผ่านเรื่อยเปื่อยไป หรือไม่ปล่อยให้ความนึกคิดฟุ้งซ่านไปในอารมณ์ต่างๆ
แต่คอยระวัง เหมือนจับตาอารมณ์ที่ผ่านเข้ามาแต่ละอย่าง มุ่งหน้าเข้าหาอารมณ์นั้นๆ เมื่อ
ต้องการกำหนดอารมณ์ใดแล้ว ก็เฝ้าจับตุดูตักไป ไม่ยอมให้คลาดหาย คือ นึกถึงหรือระลึก
ถึงไว้เสมอ ไม่ยอมให้หลงลืม

2. พิจารณาในแง่จริยธรรม สติเป็นตัวป้องกัน ยับยั้งจิตไม่ให้ฟุ้งซ่าน ไม่ให้
ก้าวพลาด ไม่ให้ถลาลงไปในธรรมที่ไม่พึงประสงค์ ไม่ยอมให้ความชั่วมีโอกาสเกิดขึ้นในจิต
และไม่ยอมให้ใช้ความคิดผิดทาง ในทางอนุมติ สติเป็นตัวควบคุมตรวจตรากระแสการรับรู้
ความนึกคิด และพฤติกรรมทุกอย่างให้อยู่ในแนวทางที่ต้องการ คอยกำกับจิตไว้กับอารมณ์
ที่ต้องการ

ผลของการปฏิบัติการเจริญสติปัฏฐาน

พระเทพเวที (2532ก: 817) ได้กล่าวถึง ผลของการปฏิบัติการเจริญ
สติปัฏฐานไว้ ดังนี้

1. ในแง่ของความบริสุทธิ์ เมื่อสติจับอยู่กับสิ่งที่ต้องการกำหนดอย่างเดียว และสัมปทัชญารู้เข้าใจสิ่งนั้นตามที่มันเป็น ย่อมเป็นการควบคุมกระแสการรับรู้และความคิดไว้ให้บริสุทธิ์ ไม่มีช่องที่กิเลสต่างๆจะเกิดขึ้นได้ และเมื่อวิเคราะห์มองสิ่งเหล่านั้น เพียงแค่ตามที่มันเป็น ไม่ใส่ความรู้สึก ไม่สร้างความคิดคำนึงตามความโน้มเอียงและความใฝ่ใจต่างๆ ที่เป็นสกวิสัย(subjective)ลงไป ก็ย่อมไม่มีความยึดมั่นถือมั่นต่างๆ ไม่มีช่องที่กิเลสทั้งหลาย(เช่นความโกรธ) จะเกิดขึ้นได้ เป็นวิธีกำจัดอาสวะเก่าและป้องกันอาสวะใหม่ไม่ให้เกิดขึ้น

2. ในแง่ของความเป็นอิสระ เมื่อมีสภาพจิตบริสุทธิ์อย่างในข้อ 1. แล้วก็ย่อม มีความเป็นอิสระด้วย โดยจะไม่หวั่นไหวไปตามอารมณ์ (สิ่งหรือประสบการณ์) ต่างๆที่เข้ามากระทบ เพราะอารมณ์เหล่านั้นถูกใช้เป็นวัตถุ สำหรับศึกษาพิจารณาแบบสภาพวิสัย(objective)ไปหมด เมื่อไม่ถูกแปลความตามอำนาจอาสวะที่เป็นสกวิสัย(subjective) สิ่งเหล่านั้นก็ไม่มีอิทธิพลตามสกวิสัยแก่บุคคลนั้น และพฤติกรรมต่างๆของเขา จะหลุดพ้นจากการถูกบังคับด้วยกิเลสที่เป็นแรงขับ

3. ในแง่ของปัญญา เมื่ออยู่ในกระบวนการทำงานของจิตเช่นนี้ ปัญญาย่อมทำหน้าที่ได้ผลดีที่สุด เพราะไม่ถูกเคลือบหรือหันเหไปด้วยความรู้สึก ความเอนเอียง และอคติต่างๆ ทำให้รู้เห็นได้ตามที่มันเป็น คือรู้ตามความจริง

4. ในแง่ความพ้นทุกข์ เมื่อจิตอยู่ในภาวะตื่นตัว เข้าใจสิ่งต่างๆตามที่มันเป็น และคอยรักษาท่าทีของจิตอยู่ได้เช่นนี้ ความรู้สึกเอนเอียงในทางบวกหรือลบต่อสิ่งนั้นๆ ที่มีไต่เป็นไปโดยเหตุผลบริสุทธิ์ย่อมเกิดขึ้นไม่ได้ จึงไม่มีทั้งความรู้สึกในด้านกระหายอยาก(อภิขณา) และความขัดเคืองกระทบใจ(โทมนัส) ปราศจากอาการกระวนกระวาย(anxiety)ต่างๆ เป็นภาวะจิตที่เรียกว่าพ้นทุกข์ มีความโปร่งเบา ผ่อนคลาย สงบ เป็นตัวของตัวเอง

ประโยชน์ของการปฏิบัติฝึกฝนในเรื่องสติ

การฝึกปฏิบัติสติ มีประโยชน์ ดังนี้ (พระเทพเวที, 2532ก: 809-810)

1. ควบคุมรักษาสภาพจิตให้อยู่ในสภาวะที่ต้องการ โดยตรวจตรากระบวนการรับรู้และกระแสความคิด เลือกรับสิ่งที่ต้องการ กั้นออกไปซึ่งสิ่งที่ไม่ต้องการ ตรึงกระแสความคิดให้นิ่งเข้าที่ และทำให้จิตเป็นสมาธิได้ง่าย

2. ทำให้ร่างกายและจิตใจอยู่ในสภาพที่เรียกว่าเป็นตัวของตัวเอง เพราะมีความโปร่งเบา และผ่อนคลาย เป็นสุขโดยสภาพของมันเองพร้อมที่จะเผชิญความเป็นไปต่างๆ และจัดการกับสิ่งทั้งหลายในโลกอย่างได้ผลดี
3. เป็นภาวะจิตที่เป็นสมาธิ อาจใช้สติเห็นชวนำกระบวนการรับรู้ และกระแสความคิด ทำขอบเขตการรับรู้ และความคิดให้ขยายออกไปหรือให้เป็นไปต่างๆ ได้
4. โดยการยึด หรือ จับเอาอารมณ์ที่เป็นวัตถุแห่งการพิจารณาวางไว้ต่อหน้า จึงทำให้การพิจารณาสืบค้นด้วยปัญญาดำเนินไปได้ชัดเจนเต็มที่ เท่ากับเป็นพื้นฐานในการสร้างเสริมปัญญาให้เจริญบริบูรณ์
5. ชำระพฤติกรรมต่างๆ ก่ออย่าง (ทั้ง กายกรรม วาจากรรม มโนกรรม) ให้บริสุทธิ์ อิสระ ไม่เกλοอกกลัว หรือเป็นไปด้วยอำนาจตัดหาอุปาทาน และร่วมกับสัมปชัญญะ ทำให้พฤติกรรมเหล่านั้นเป็นไปด้วยปัญญา หรือบริสุทธิ์ล้วนๆ

3. ปัญญา

พระเทพเวที (2532ก:422-423) ได้ให้ความหมายของปัญญาไว้ดังนี้

ปัญญา แปลว่า ความรู้ทั่ว หรือรู้ชัด ได้แก่ ความเข้าใจ ความหยั่งรู้เหตุผล หรือความรู้ประเภทแยกคัด จัดสรรและวินิจฉัย คือ แยกแยะวินิจฉัยได้ว่า จริง เท็จ ดี ชั่ว ถูก ผิด ควร ไม่ควร คุณ โทษ ประโยชน์ มิใช่ประโยชน์ รู้ความสัมพันธ์ระหว่างเหตุและผล หรือปัจจัยต่างๆ รู้ภาวะตามเป็นจริงของสิ่งต่างๆ รู้ว่าจะนำไปใช้ปฏิบัติอย่างไรจึงจะแก้ปัญหาได้ หรือสำเร็จผลที่มุ่งหมาย เป็นความรู้ที่ทำให้รู้จักดำเนินชีวิตให้ถูกต้องดีงาม ไม่ก่อให้เกิดปัญหาหรือเป็นที่มาของความทุกข์

ปัญญาที่ทำงานร่วมกับสติในกิจต่างๆ ไป เรียกว่า สัมปชัญญะ ซึ่งเป็นความรู้ความเข้าใจตระหนักชัดในสิ่งที่สติกำหนดไว้หรือในการกระทำว่า มีความมุ่งหมายอย่างไร สิ่งที่ทำนั้นเป็นอย่างไร ปฏิบัติต่อสิ่งนั้นอย่างไร และไม่เกิดความหลงหรือการเข้าใจผิดใดๆ ในสิ่งนั้นๆ (พระเทพเวที , 2532ก : 821, 813)

สัมปัญญา 4

สัมปัญญา คือ ความรู้ที่ถูกต้องหรือปัญญา ซึ่งตั้งอยู่บนรากฐานของสัมมาสติและมีหน้าที่ควบคุมให้การกระทำเป็นไปตามความมุ่งหมาย มีประสิทธิภาพ และเข้ากันได้กับสภาพความเป็นจริง (พระญาณโพนิกเถร, 2534: 49)

สัมปัญญาหรือความรู้ชัด จำแนกออกเป็น 4 ประเภท (มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2525: 384-399; พระญาณโพนิกเถร, 2534: 48-60 ; พระเทพเวที, 2535ข: 170-172) ได้แก่

1. สาทถกสัมปัญญา คือ ความรู้ชัดในความมุ่งหมาย หมายถึงรู้ตัวตระหนักชัดว่าสิ่งที่กระทำนั้นมีประโยชน์สอดคล้องกับความมุ่งหมายหรือไม่ หรือตระหนักรู้ที่จะเลือกทำสิ่งที่ตรงกับวัตถุประสงค์ ความรู้ชัดในจุดมุ่งหมายเป็นเครื่องมือสำหรับการทำงาน ให้สามารถต้านทานต่อแรงกดดันที่จะทำให้เขวออกนอกจุดมุ่งหมายที่แท้จริงได้
2. สัมปายสัมปัญญา คือ ความรู้ชัดในความเหมาะสม หมายถึง ตระหนักในความเหมาะสม เลือกวิถีทางที่ถูกต้อง ปรับให้เหมาะสม เข้ากับเวลา สถานที่ และนิสัยของแต่ละคน ความรู้ชัดในความเหมาะสมจะเห็นยั้งการรีบร้อนอย่างเดาสุ่ม ความดีอันร้อนเอาจริงตามที่ต้องการ หันมาพิจารณาเพื่อปรับเปลี่ยนวิธีดำเนินการให้เหมาะสมกับเวลา สถานที่ และนิสัยของบุคคล เพื่อให้เป็นไปตามจุดมุ่งหมาย หรือใกล้เคียงมากที่สุด
3. โจรสัมปัญญา คือ รู้ชัดในแตงงานของตน หมายถึง รู้ชัดอยู่ตลอดเวลาในสิ่งที่ทำหน้าที่ ในเรื่องที่ทำหน้าที่ ไม่ว่าจะไปไหนหรือทำอะไรอื่น ก็รู้ตัวตระหนักอยู่ ไม่ปล่อยใจให้เลือนหายไป ความรู้ชัดที่จะคุมกายและจิตให้อยู่ในงานในหน้าที่ของตนไม่ให้เขว เติลเลื่อนลอย หรือหลงลืมไปเสีย
4. อสัมโมหสัมปัญญา คือ รู้ชัดตามความเป็นจริง หมายถึง รู้ชัดว่าไม่มีตัวตนให้ยึดถือในการปฏิบัติหน้าที่ ตระหนักว่าการปฏิบัติงานเป็นเพียงกระบวนการที่ทำเพื่อให้งานสมบูรณ์ที่สุดเท่านั้น การรู้ชัดตามความเป็นจริงนี้จะช่วยให้การคิดมุ่งเพื่อตนและการอวดตนลดน้อยลง

การจัดประเภทของปัญญา

การจัดประเภทของความรู้หรือปัญญาตามหลักพุทธศาสนา มีการจัดแตกต่างกันตามหลักของการจัด ดังนี้คือ

1. ประเภทของปัญญาจัดตามแหล่งที่มาของปัญญา

ปัญญา หรือความรู้ ในพุทธศาสนามีแหล่งที่มา 3 ประการ ปัญญาจึงมี 3 ประเภท ตามแหล่งที่มา คือ (พระเมธีธรรมาภรณ์, 2533:126-128)

- 1.1 สุตมยปัญญา หมายถึง ความรู้ที่เกิดจากการศึกษาเล่าเรียน หรือรับการถ่ายทอดต่อกัน มาจากผู้อื่น
- 1.2 จินตามยปัญญา หมายถึง ความรู้ที่เกิดจากการคิดพิจารณา หาเหตุผล
- 1.3 ภวานามยปัญญา หมายถึง ความรู้จากประสบการณ์ตรง

ในกาลามสูตร พระพุทธเจ้าทรงชี้ให้เห็นว่าความรู้ที่เกิดจากการรับถ่ายทอดจากผู้อื่น และการคิดพิจารณาหาเหตุผล ควรได้รับการตรวจสอบ ยืนยันจากประสบการณ์ตรง ซึ่งแสดงว่า พุทธศาสนาให้ความสำคัญสูงสุดแก่ความรู้หรือปัญญาที่เกิดจากประสบการณ์ตรง ซึ่งในการวิจัยนี้เน้นให้นักศึกษาได้เกิดภวานามยปัญญา โดยการปฏิบัติศีล สมาธิ และปัญญา เพื่อนักศึกษาได้เกิดความรู้ความเข้าใจในผลของการปฏิบัติธรรม ที่เกิดขึ้นจากประสบการณ์ตรง

2. ประเภทของปัญญาจัดตามลำดับขั้นของปัญญา

พระเทพเวที (2532:79-81) ได้แบ่งปัญญาเป็นระดับขั้นโดยคร่าวๆ ดังนี้คือ

ปัญญาขั้นที่ 1 คือปัญญาที่เป็นความรู้ความเข้าใจในศิลปวิทยาการ ความรู้ทางวิชาการและวิชาชีพที่เข้าใจจริง ให้เข้าใจจริง

ปัญญาขั้นที่ 2 คือการรับรู้เรียนรู้อย่างถูกต้องตามความเป็นจริง ไม่บิดเบือน หรือเอนเอียงด้วยอคติ พุทธศาสนาเน้นการรับรู้ที่บริสุทธิ์ ที่ไม่เอนเอียงด้วยอคติ เราจึง เน้นการตัดกระบวนการปฏิบัติจนอุปาท คือ พอมีผัสสะเกิดการรับรู้แล้ว เวทนาก็เกิดขึ้น มีความรู้สึกสุข ทุกข์ แล้วทำอย่างไรจึงจะไม่ให้ตัณหามาปรุง คือไม่ให้ไหลต่อไป เป็น ความชอบใจ ไม่ชอบใจ ซึ่งทำให้เกิดการเอนเอียงบิดเบือน หรือมีอคติไปตามสังขารเก่า ที่เข้ามาเป็นตัวคุม แล้วปรุงแต่งการรับรู้ให้เป็นไปตามนั้น ในพุทธศาสนาให้ตัดตรงนี้ ให้มี การรับรู้ที่ถูกต้องตามความเป็นจริง

ปัญญาขั้นที่ 3 คือการคิดการวินิจฉัยด้วยการใช้ปัญญาโดยบริสุทธิ์ใจ ไม่ ถูกครอบงำบัญชาโดยกิเลส

ปัญญาขั้นที่ 4 เป็นปัญญาที่เข้าใจโลกและชีวิตตามเป็นจริง รู้ทางเสื่อมทาง เจริญและเหตุปัจจัยที่เกี่ยวข้อง รู้วิธีแก้ไขปัญหา และสร้างสรรค์ความสำเร็จที่ทำให้พัฒนา ตน พัฒนาชีวิตและสังคมให้เจริญดีงามยิ่งขึ้นไป

ปัญญาขั้นที่ 5 หรือนั่นสุดท้าย เป็นปัญญาที่รู้เท่าทันธรรมชาติของสังขาร คือโลก และชีวิต เข้าถึงความเจริญแท้ ถึงขั้นที่ทำให้จิตใจเป็นอิสระ หลุดพ้นจากความทุกข์ โดยสมบูรณ์ ปัญญาขั้นสุดท้ายนี้ ส่งผลถึงภาวะที่เรียกว่า วิมุตติ ความหลุดพ้น เป็นอิสระ ภาวะที่แท้จริง คือจิตใจไม่ถูกความยึดติดถือมั่นในสิ่งทั้งหลายครอบงำเลย

งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการประยุกต์หลักไตรสิกขาในการเรียนการสอน

งานวิจัยที่เกี่ยวกับการนำหลักไตรสิกขา มาประยุกต์เข้ากับการศึกษาในปัจจุบัน ยังมีไม่มากนัก ประเด็นหนึ่งที่ไตรสิกขาได้รับความสนใจในการศึกษาวิจัย คือ การนำ ไตรสิกขาในฐานะที่เป็นวิธีสอนของพระพุทธเจ้าวิธีหนึ่งในสมัยพุทธกาล มาทดลองใช้เป็น วิธีสอนในวิชาจริยศึกษาในชั้นเรียน โดยศึกษาเปรียบเทียบการสอนแบบไตรสิกขา กับวิธี

สอนแบบอื่นๆ เช่น การสอนแบบธรรมสภาัจฉา การสอนแบบปจฺฉาวิไลขนา และการสอนตามคํือมือครู ของกรมสามัญศึกษา กระทรวงศึกษาธิการ โดยตัวแปรตามที่ศึกษาเน้นที่ผลสัมฤทธิ์ทางการเรียนในเนื้อหาที่สอน ได้แก่ งานวิจัยของ ดุษฎี สิตลวรารงค์ (2524) ซึ่งได้ศึกษาเปรียบเทียบวิธีสอนแบบไตรสิกขา และ วิธีสอนแบบธรรมสภาัจฉา ในการสอนเบญจศิลป์และขรราวาสธรรม กับนักเรียนชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 1 จำนวน 60 คน โดยแบ่งนักเรียนเป็น 2 กลุ่ม กลุ่มที่ 1 ได้รับการสอนเรื่องเบญจศิลป์และขรราวาสธรรมด้วยวิธีสอนแบบไตรสิกขา และกลุ่มที่ 2 ได้รับการสอนเรื่องเบญจศิลป์และขรราวาสธรรม ด้วยวิธีสอนแบบธรรมสภาัจฉา โดยในกลุ่มที่เรียนด้วยวิธีสอนไตรสิกขา นักเรียนมีกิจกรรมการเรียนตามลำดับดังนี้ คือ 1) รักษาศิลป์โดยควบคุมกายและวาจาของตน ให้อยู่ในระเบียบวินัยและศีลธรรม 2) ฝึกสมาธิ โดยการสวดมนต์ กำหนดลมหายใจ และอบายฝึกจิตอื่นๆ 3) พิจารณาร่างกาย ความคิด ความรู้สึก ของตนเอง สำหรับกลุ่มที่เรียนด้วยวิธีสอนแบบธรรมสภาัจฉามีวิธีสอนดังนี้ คือ 1) สนทนา อภิปรายในหมู่ผู้เรียน โดยมีผู้สอนเป็นประธาน 2) ตั้งตัวแทนขึ้นถามตอบกันระหว่างผู้เรียนสองฝ่าย 3) ซักถามกันระหว่างผู้เรียนกับผู้สอน ผลการวิจัยพบว่า ผลสัมฤทธิ์ทางการเรียนจริยศึกษา เรื่องเบญจศิลป์และขรราวาสธรรม ของนักเรียน ที่เรียนจากวิธีสอนแบบไตรสิกขา ต่ำกว่า กลุ่มที่เรียนจากวิธีสอนแบบธรรมสภาัจฉา แต่นักเรียนกลุ่มที่เรียนด้วยวิธีสอนแบบไตรสิกขานี้ มีคะแนนการใช้หลักธรรมในการแก้ปัญหาจริยธรรม ซึ่งวัดด้วยแบบทดสอบ สูงกว่ากลุ่มที่เรียนจากวิธีสอนแบบธรรมสภาัจฉา ซึ่งผลการวิจัยเกี่ยวกับการใช้หลักธรรมในการแก้ปัญหาจริยธรรม นี้ได้ผลสอดคล้องกับงานวิจัยของ นิภาพรณ แดงโรจน์ (2530) ซึ่งศึกษาความสามารถในการวิเคราะห์ตนเอง และผลสัมฤทธิ์ทางการเรียนในวิชาจริยศึกษา ของนักเรียนชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 4 ที่เรียนด้วยวิธีสอนแบบไตรสิกขา โดยเปรียบเทียบกับวิธีสอนตามคํือมือครูของหน่วยศึกษานิเทศก์ กรมสามัญศึกษา ซึ่งวิธีสอนแบบไตรสิกขา แบ่งออกเป็น 3 ชั้น คือ 1) ศิลสิกขา เป็นการสำรวมกาย วาจา ให้อยู่ในระเบียบวินัย กฎเกณฑ์ และมารยาททางสังคม 2) จิตตสิกขา เป็นการฝึกจิตให้มั่นคง สามารถควบคุมสติไม่ให้ฟุ้งซ่าน ให่แน่วแน่เป็นจุดเดียว 3) ปัญญาสิกขา เป็นการเฝ้าสังเกตร่างกาย ความรู้สึก และความคิดของตนเองในขณะที่จิตเป็นสมาธิ ผลการวิจัยพบว่า นักเรียนที่เรียนจริยศึกษาด้วยวิธีสอนแบบไตรสิกขา มีความสามารถในการวิเคราะห์ตนเองสูงกว่านักเรียนที่เรียนด้วยวิธีสอนตามคํือมือครู แต่นักเรียนทั้งสองกลุ่มมีผลสัมฤทธิ์ทางการเรียน ในเนื้อหา

จริยศึกษาไม่แตกต่างกัน ซึ่งผลการวิจัยเกี่ยวผลสัมฤทธิ์ทางการเรียนในเนื้อหาจริยศึกษา นี้ ได้ผลไม่สอดคล้องกับงานวิจัยของ เขาวภา ประคองศิลป์ (2530) ซึ่งได้ศึกษา เปรียบเทียบผลสัมฤทธิ์ทางการเรียนจริยศึกษา เรื่องเบญจศีลเบญจธรรม และอิทธิบาท 4 และความเห็นชอบตามหลักพุทธศาสนา (สัมมาทิฏฐิ) ของนักเรียนชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 1 โดยการสอนแบบปูจาวีลีขนา การสอนแบบไตรสิกขา และการสอนตามคู่มือครู โดยกำหนด หลักการสอนแบบไตรสิกขา ดังนี้ คือ 1) นักเรียนรักษาศีล โดยควบคุมกาย วาจา ให้อยู่ในระเบียบวินัย และศีลธรรม 2) นักเรียนฝึกสมาธิ โดยกำหนดลมหายใจเข้าออก 3) นักเรียนพิจารณาร่างกาย ความคิด ความรู้สึกของตนเอง ซึ่งผลการวิจัยด้านผลสัมฤทธิ์ทางการเรียน พบว่านักเรียนกลุ่มที่เรียนโดยการสอนแบบไตรสิกขา มีผลสัมฤทธิ์ทางการเรียนในเนื้อหาจริยศึกษา และความเห็นชอบตามหลักพุทธศาสนา สูงกว่า นักเรียนกลุ่มที่เรียนด้วยการสอนตามคู่มือครู

จากงานวิจัยเกี่ยวกับไตรสิกขาที่กล่าวมาข้างต้น จะเห็นว่าเป็นการนำหลักไตรสิกขาเข้ามาประยุกต์ในการเรียนการสอนในปัจจุบัน ในรูปของวิธีสอนโดยเน้นการสอนในชั้นเรียน โดยมีขั้นตอนการสอนที่ไม่แตกต่างกัน จะมีความแตกต่างกันบ้างก็เพียงรายละเอียดของกิจกรรมในแผนการสอนที่ต่างกันไปตามเนื้อหาที่สอน และการศึกษาผลการวิจัย ยังคงเน้นผลสัมฤทธิ์ทางการเรียนในเนื้อหาจริยศึกษาที่สอน แม้ว่าจะมีการศึกษาผลด้านอื่นบ้าง เช่น ความเห็นชอบ (สัมมาทิฏฐิ) และการวิเคราะห์ตนเองในเชิงจริยธรรมก็ตาม แต่การประเมินผลยังคงอาศัยการใช้แบบสอบถาม ไม่ได้ประเมินจากพฤติกรรมในสภาพการณ์จริง

งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับผลของการปฏิบัติธรรมตามหลักไตรสิกขา

งานวิจัยที่ศึกษาผลของการปฏิบัติธรรมตามหลักไตรสิกขา ที่ดำเนินการฝึกในอารามหรือสถานปฏิบัติธรรม โดยมีพระสงฆ์ หรือแม่ชีเป็นผู้ดำเนินการฝึก ได้แก่ งานวิจัยของ ฉกาจ ช่วยโต (2521) ซึ่งได้ศึกษาผลของการฝึกอบรมตามโครงการจริยธรรมของนักศึกษาวิทยาลัยครูสงขลา ชายและหญิง จำนวน 169 คน ซึ่งการฝึกอบรมนี้ประกอบด้วย การฟังธรรมบรรยายจากพระภิกษุ สันทนาธรรมระหว่างพระภิกษุกับผู้เข้ารับการศึกษา

อบรม และการฝึกปฏิบัติรักษาศีล ฝึกสมาธิ และภาวนา โดยใช้เวลาในการฝึกอบรม 2 วัน ผลการวิจัยพบว่า โครงการฝึกอบรมจริยธรรมนี้มีผลในการพัฒนาการใช้เหตุผลเชิงจริยธรรม และยังพบว่านักศึกษาที่ได้รับการฝึกอบรมในโครงการนี้ หลังจากสิ้นสุดการฝึกอบรมไปแล้ว 2 สัปดาห์ ยังมีทัศนคติต่อคุณธรรมในระดับคงที่ ในขณะที่กลุ่มที่ไม่ได้รับการฝึกอบรม มีทัศนคติต่อคุณธรรมลดลงอย่างมาก ผู้วิจัยได้สรุปว่า การอบรมทางพุทธศาสนาสามารถยับยั้งการเสื่อมของทัศนคติที่ดีต่อคุณธรรมได้

ต่อมา สำราญ วรเทศะคงคา (2534) ได้ศึกษาผลของการฝึกอบรมทางศาสนา ที่มีต่อการพัฒนาจิตลักษณะ ของนักเรียนชั้นประถมที่เข้าโครงการบรรพชาสามเณร ภาคฤดูร้อน ซึ่งใช้เวลาฝึกอบรม 30 วัน ที่วัดม่วงเขตหนองแขม กรุงเทพมหานคร โดยการฝึกอบรมนี้ มีจุดมุ่งหมายให้เด็กและเยาวชนได้ศึกษาเล่าเรียนและปฏิบัติตามพระธรรมวินัย ซึ่งการฝึกอบรมนี้ได้ยึดหลักไตรสิกขาเป็นหลักในการฝึก ผลการวิจัยพบว่า นักเรียนที่ได้รับการฝึกอบรมมีการเปลี่ยนแปลงด้านวินัยในตนเอง ทัศนคติต่อพุทธศาสนา และการรับรู้ต่อการละเมิดศีล 5 ในทางที่สูงขึ้นมากกว่ากลุ่มที่ไม่ได้เข้ารับการฝึกอบรม

นอกจากนี้ยังมีงานวิจัยที่ศึกษาผลของการปฏิบัติธรรม ที่มีต่อภาวะสัจจะแห่งตน (Self Actualization) เก็จกนก เอื้อวงศ์ (2532) ได้ศึกษาผลของการปฏิบัติธรรม ภายใต้การนำของสิริ กรินชัย ซึ่งเป็นการปฏิบัติธรรมเพื่ออบรมจิตให้เกิดศีล สมาธิ และปัญญา โดยอาศัยหลักไตรสิกขา เป็นเวลา 7 วัน ผลการวิจัยพบว่า การปฏิบัติธรรมนี้มีผลต่อการเปลี่ยนแปลงภาวะสัจจะแห่งตนในทางเพิ่มขึ้น 9 ด้าน คือ 1) ความสามารถรับรู้ความเป็นจริง และมีความเกี่ยวข้องกับสัมพันธภาพกับความเป็นจริงนั้น ได้อย่างมีประสิทธิภาพ 2) ความสามารถยอมรับตนเอง ยอมรับผู้อื่น และยอมรับความจริงของธรรมชาติของมนุษย์ 3) ความเป็นธรรมชาติ ความเรียบง่ายทั้งความคิด ความรู้สึก และพฤติกรรม 4) ความไม่ยึดติดและความปรารถนาความเป็นส่วนตัว 5) ความเป็นตัวของตัวเอง 6) ความรู้สึกสดชื่นและความซาบซึ้งกับประสบการณ์ธรรมต่างๆของชีวิต 7) การสัมผัสประสบการณ์ลึกซึ้งที่มีความหมายต่อชีวิต 8) ความรู้สึกเกี่ยวพันฉันท์พี่น้องกับมนุษย์ทั้งมวล 9) ความคิดสร้างสรรค์ ซึ่งผลการวิจัยนี้สอดคล้องกับผลการวิจัยของ สมใจ เกียรติพินิจกุล (2535) ที่ได้ศึกษาผลของการฝึกโปรแกรมการพัฒนาจิต โดยเน้นไตรสิกขา ตามหลักพระพุทธศาสนา และ

ผลการวิจัยพบว่า นักเรียนชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 6 ที่เข้ารับการฝึกอบรม ณ วัดคีรีวงศ์ จังหวัดนครสวรรค์ เป็นเวลา 7 วันต่อเนื่องกันนั้น มีคะแนนสภาวะแท้จริงแห่งตนด้านความสามารถอยู่กับปัจจุบัน ด้านการชี้นำตนเอง ความไวในการตอบสนองความรู้สึก ความเป็นธรรมชาติ และการยอมรับความก้าวร้าว สูงกว่านักเรียนที่ไม่ได้รับการฝึก

นอกจากงานวิจัยที่ศึกษาผลของการนำหลักไตรสิกขา ซึ่งประกอบด้วย ศีล สมาธิ และ ปัญญา มาประยุกต์ใช้ดังกล่าวแล้ว ก็ยังมีงานวิจัยที่ศึกษาผลของการนำวิธีการฝึกสติ โดยยึดหลักสติปัฏฐาน 4 ทางพุทธศาสนา มาใช้ในการพัฒนาพฤติกรรมเชิงจริยธรรม ในกลุ่มตัวอย่างระดับอนุบาลและระดับประถมศึกษา ซึ่งในการวิจัยเหล่านี้ แม้ว่าผู้วิจัยจะไม่ได้เน้นการฝึกโดยแยกส่วนเป็นศีล สมาธิ และปัญญาก็ตาม แต่ก็ได้กล่าวไว้ในหลักการว่าการฝึกเช่นนี้ จะทำให้เด็กมีศีล สมาธิ และปัญญา งานวิจัยเหล่านี้ ได้แก่ งานวิจัยของ เรณู นุ่มอาษา (2533) ศึกษาผลของการฝึกสมาธิด้วย "การเจริญสติภาวนาอ้าไฟ-เทคนิค" สำหรับเด็กปฐมวัย ในนักเรียนชั้นอนุบาลปีที่ 2 ซึ่งมีอายุระหว่าง 5-6 ปี จำนวน 30 คน โดยวิธีการฝึกสมาธินี้ยึดหลักการปฏิบัติตามแนวสติปัฏฐาน 4 ดังนี้ คือ 1) การนำสติไปพิจารณากาย 2) การนำสติไปพิจารณาเวทนา 3) การนำสติพิจารณาความคิด 4) การนำสติพิจารณาความเป็นไปของธรรมชาติ ทำการสอนกลุ่มตัวอย่างเป็นเวลา 25 สัปดาห์ สัปดาห์ละ 5 ครั้ง ครั้งละ 30 นาที ผลการวิจัยพบว่า หลังการทดลอง นักเรียนมีคะแนนพฤติกรรมทางด้านร่างกาย อารมณ์จิตใจ สังคม และสติปัญญาเพิ่มขึ้น ซึ่งผลการวิจัยนี้สอดคล้องกับผลการวิจัยของ เบลูจา รุนประพันธ์ (2534) ที่ได้ศึกษาเปรียบเทียบพฤติกรรมเชิงจริยธรรม ได้แก่ พฤติกรรมความมีระเบียบวินัย ความอดทน และความเมตตากรุณา ระหว่างนักเรียนชั้นประถมปีที่ 5 ที่ฝึกสมาธิด้วยการเพ่งพิจารณา กับที่ฝึกสมาธิด้วยการเจริญสติภาวนา โดยกลุ่มที่ฝึกสมาธิด้วยการเพ่งพิจารณา ประกอบด้วย กิจกรรมการเพ่งมองวัตถุ การนับลมหายใจ และกิจกรรมเกี่ยวกับการรับรู้ทางประสาทหูและตา โดยกิจกรรมเหล่านี้มุ่งให้นักเรียนเกิดความสงบ มีจิตใจจดจ่ออยู่ที่สิ่งเดียวในขณะนั้น ส่วนกลุ่มที่ฝึกด้วยการเจริญสติภาวนา ประกอบด้วยกิจกรรมที่มุ่งให้นักเรียนมีสติ รู้ตัวอยู่ตลอดเวลาในการทำกิจกรรมทุกกิจกรรม ดำเนินการทดลองเป็นเวลา 10 สัปดาห์ รวมระยะเวลาในการทดลองกลุ่มละ 12.5 ชั่วโมง ผลการวิจัยพบว่า นักเรียนทั้งสองกลุ่มมีพฤติกรรมจริยธรรม เพิ่มขึ้น ทั้งพฤติกรรมความ

มีระเบียบ ความอดทน และความเมตตาากรณา และ ในปีต่อมาได้มีการวิจัยด้วยวิธีการเดียวกันนี้โดย สุภาพร ตันนากัย (2535) ที่ศึกษาผลของการใช้กิจกรรมตามแบบฝึกสติภาวนาอ้าไฟ-เทคนิค เพื่อส่งเสริมความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ ของนักเรียนชั้นประถมศึกษาปีที่ 2 ผลการวิจัยพบว่า หลังการทดลอง นักเรียนมีคะแนนพฤติกรรมความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ ในด้านการแบ่งปัน การช่วยเหลือ การเกื้อกูล และการจนใจ โดยการประเมินตนเองสูงขึ้น และจากการประเมินพฤติกรรมความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ของนักเรียนโดยครูประจำชั้นก็มีความเห็นว่า นักเรียนมีพฤติกรรมความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่สูงขึ้นด้วย

เนื่องจากการฝึกอบรมตามหลักไตรสิกขา ประกอบการฝึกอบรม 3 ส่วน คือ ศีลสิกขา จิตสิกขา และ ปัญญาสิกขา ซึ่งเรียกสั้นๆว่า ศีล สมาธิ และปัญญา จากการศึกษางานวิจัยที่เกี่ยวข้องพบว่า ได้มีงานวิจัยที่ศึกษา การนำเอาบางส่วนของไตรสิกขาไปใช้ในการพัฒนาบุคคล ซึ่งที่ได้รับความสนใจอย่างกว้างขวาง ทั้งในการศึกษาและทางการแพทย์ คือ การฝึกสมาธิ ได้แก่ งานวิจัยของ อวยชัย โรจนนรินทร์กิจ (2526) ได้ศึกษาผลของการฝึกอานาปานสติสมาธิ ที่มีต่อการพัฒนาการใช้เหตุผลเชิงจริยธรรม โดยศึกษากับนักศึกษา คณะวิทยาศาสตร์ ชั้นปีที่ 1 โดยเปรียบเทียบการใช้เหตุผลเชิงจริยธรรมของ กลุ่มนักศึกษาที่อาสาสมัครเข้ารับการฝึกสมาธิ แบบอานาปานสติ เป็นเวลา 8 สัปดาห์ (17-32 ครั้ง ครั้งละ 20-30 นาที) จำนวน 20 คน กับกลุ่มที่นั่งหลับตา จำนวน 18 คน และกลุ่มที่มีกิจกรรมตามปกติ จำนวน 33 คน ผลการวิจัยพบว่า หลังฝึก กลุ่มที่ฝึกสมาธิมีคะแนนการใช้เหตุผลเชิงจริยธรรม สูงกว่า กลุ่มที่นั่งหลับตา และกลุ่มที่มีกิจกรรมตามปกติ โดยที่กลุ่มที่มีการฝึกสมาธิ มีคะแนนการใช้เหตุผลเชิงจริยธรรมสูงขึ้นกว่าก่อนเข้าฝึก ในขณะที่ไม่พบความแตกต่างนี้ ในกลุ่มที่นั่งหลับตา แสดงว่าการฝึกอานาปานสติทำให้นักศึกษามีการใช้เหตุผลเชิงจริยธรรมสูงขึ้น

นอกจากนี้ ยังมีการวิจัยผลของการฝึกสมาธิที่ต่อระดับความวิตกกังวล ได้แก่ งานวิจัยของ ชมชื่น สมประเสริฐ (2526) ซึ่งได้ศึกษาผลของการฝึกสมาธิ ต่อระดับความวิตกกังวลของนักศึกษาคณะวิทยาศาสตร์ชั้นปีที่ 1 จำนวน 64 คน โดยการฝึกอานาปานสติในแบบวิธีการฝึกสมถะกรรมฐาน ซึ่งเป็นการฝึกเพื่อความสงบของจิตใจ (ไม่ได้อบรมถึงการอบรมปัญญา ซึ่งเป็นอานาปานสติสมาธิแบบวิปัสสนากรรมฐาน) เป็นเวลา 55

วัน ซึ่งในแต่ละวันประกอบด้วย การฟังบรรยายธรรม 15 นาที และฝึกสมาธิ 30 นาที พบว่ากลุ่มนักศึกษาที่มีระยะเวลาในการฝึกสมาธิมากกว่าร้อยละ 75 มีระดับความวิตกกังวลแบบเทรทหลังการฝึก ลดลงกว่าก่อนฝึก และมีระดับความวิตกกังวลหลังการฝึกต่ำกว่ากลุ่มที่มีระยะเวลาในการฝึก ร้อยละ 50-75 แสดงว่า การฝึกสมาธิทำให้ความวิตกกังวลลดลง ซึ่งผลการวิจัยนี้สอดคล้องกับผลงานวิจัยของ สมทรง เพ็งสุวรรณ (2528) ที่ศึกษาผลของการฝึกสมาธิต่อการลดความวิตกกังวลและความซึมเศร้า ในผู้ป่วยมะเร็งปากมดลูกที่ได้รับรังสีรักษา พบว่า ผู้ป่วยที่ได้รับการฝึกสมาธิมีความวิตกกังวลก่อนการใส่แร่ ต่ำกว่ากลุ่มที่ไม่ได้รับการฝึกสมาธิ

จากงานวิจัยข้างต้น จะเห็นได้ว่า งานวิจัยที่เป็นการนำหลักไตรสิกขามาใช้ในสภาพการศึกษาในปัจจุบันโดยตรงนั้น เป็นการวิจัยเพื่อยืนยันประสิทธิภาพของวิธีการสอนของพระพุทธเจ้าในสมัยพุทธกาลในการสอนจริยศึกษาในชั้นเรียนในปัจจุบัน โดยเน้นที่ผลสัมฤทธิ์ทางการเรียน ส่วนการวิจัยอื่นๆเป็นการนำบางส่วนของไตรสิกขา คือ เน้นการฝึกอบรมที่อภิจิตสิกขาเท่านั้น ผู้วิจัยมีความเห็นว่า การฝึกอบรมที่ได้เน้นให้ผู้ฝึกได้ตระหนักและมีเข้าใจถึงความสำคัญของแต่ละองค์ประกอบของการฝึกฝนพัฒนา คือทั้ง คีล สมาธิ และปัญญา รวมทั้งการเข้าใจถึงความสัมพันธ์ขององค์ประกอบทั้งสามที่เป็นปัจจัยส่งเสริมซึ่งกันและกัน น่าจะให้ผลต่อการพัฒนาได้สมบูรณ์กว่าการฝึกเพียงองค์ประกอบใดประกอบหนึ่ง ดังที่พระราชวรมุนี (2528:205-211) ให้ความเห็นว่า ระบบการศึกษาที่สมบูรณ์ จะต้องประกอบด้วย คีล สมาธิ และปัญญา ถ้าขาดเพียงอย่างใดอย่างหนึ่ง ก็จะเป็นระบบการศึกษาที่ทำลายการศึกษาเสียเอง ดังนั้นผู้วิจัยจึงสนใจที่จะศึกษาผลของการฝึกอบรมตามหลักไตรสิกขาในด้านการพัฒนาคุณลักษณะผู้เรียน ซึ่งประเมินจากพฤติกรรมการแสดงออกในสภาพการณ์จริง ประกอบกับการรายงานด้วยตนเองของนักศึกษา โดยเน้นการฝึกอบรมทั้ง 3 องค์ประกอบของไตรสิกขา คือ คีล สมาธิ และ ปัญญา โดยประยุกต์รูปแบบการฝึกอบรมให้สามารถดำเนินการ โดยผู้สอนในสถาบันการศึกษาได้

งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับระยะเวลาของการฝึกไตรสิกขา

Hart (1987:19) กล่าวถึงระยะเวลาของการฝึกวิปัสสนากรรมฐาน ว่าเวลาในการฝึกยิ่งยาวนานเท่าใดก็ยิ่งได้ผลดี แต่ระยะเวลาของการฝึกที่สั้นที่สุดควรเป็น 10 วัน

อย่างต่อเนื่อง เพื่อว่าผู้ฝึกจะได้สามารถเข้าใจวิธีการของการฝึกได้

งานวิจัยที่ศึกษาผลของการเข้ารับการฝึกอบรมทางพุทธศาสนาแบบต่อเนื่อง ได้มีการศึกษาผลของการเข้ารับการฝึกอบรมในแง่เวลาที่แตกต่างกัน โดยมีระยะเวลาของการฝึกอบรม อยู่ในช่วงตั้งแต่ 2 วัน ถึง 30 วัน (2 วัน : ฉาก ช่วยโต, 2521 ; 7 วัน : เก้งกนก เอื้อวงศ์, 2532 ; สมใจ เกียรติพินิจกุล, 2535 ; 15 วัน : อโนชา-จริงจัง, 2529 ; 30 วัน : สำรวย วรเทศะคงคา, 2534) และงานวิจัยที่ศึกษาผลของการฝึกเป็นรายสัปดาห์ โดยการฝึกอาณานิสิตในแบบวิธีการฝึกสมถกรรมฐาน มีระยะเวลาของการฝึกอยู่ในช่วง 12.5- 62.5 ชั่วโมง ได้แก่ ฝึกวันละ 1 ชั่วโมง เป็นเวลา 8 สัปดาห์ รวมเวลาการฝึกประมาณ 25-32 ชั่วโมง (อวยชัย โรจนนิรันดรกิจ, 2526) ฝึกวันละ 30 นาที สัปดาห์ละ 5 วัน เป็นเวลา 55 วัน (ชมชื่น สมประเสริฐ, 2526) ฝึกสัปดาห์ละ 5 ครั้ง ครั้งละ 30 นาที เป็นเวลา 25 สัปดาห์ (เรณู นุ่มอาชา, 2533) ฝึก 10 สัปดาห์ รวมระยะเวลาในการฝึก 12.5 ชั่วโมง (เบญจา รุ่งประพันธ์, 2534) และฝึกวันละ 10-40 นาที เป็นเวลา 8 สัปดาห์ สัปดาห์ละ 2 วัน (ดาราวรรณ ต๊ะปิตา, 2534) นอกจากนี้ยังมีงานวิจัยที่ศึกษาผลของการประยุกต์หลักไตรสิกขามาใช้ในการเรียนการสอนในชั้นเรียน ได้มีการศึกษาโดยใช้ระยะเวลาการเรียนการสอนตั้งแต่ 5-9 สัปดาห์ ได้แก่ สอนสัปดาห์ละ 2 คาบ เป็นเวลา 5 สัปดาห์ (ดุขฎิ สิตลวรารักษ์, 2524) สัปดาห์ละ 3 คาบ เป็นเวลา 5 สัปดาห์ (เขาวภา ประคองศิลป์, 2530) สัปดาห์ละ 2 คาบ เป็นเวลา 9 สัปดาห์ (นิภาพรรณ แดงโรจน์, 2530)

จากการศึกษางานวิจัยดังกล่าวข้างต้นเกี่ยวกับระยะเวลาของการฝึก พบว่างานวิจัยที่ผ่านมา มีการฝึกใน 2 ลักษณะ คือ การฝึกแบบต่อเนื่องติดต่อกันไป ซึ่งมีการใช้เวลาในการฝึกตั้งแต่ 2 วัน ถึง 30 วัน และมีการฝึกอีกลักษณะหนึ่ง คือ การฝึกเป็นรายสัปดาห์ ใช้เวลาตั้งแต่ 5 สัปดาห์ ถึง 25 สัปดาห์ ซึ่งการฝึกเป็นรายสัปดาห์นั้นใช้เวลาตลอดการฝึกอยู่ในช่วงเวลาประมาณ 12.5 - 62.5 ชั่วโมง ดังนั้นในการวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยจึงจัดการฝึกอบรมทั้งสองลักษณะ คือมีการฝึกอบรมแบบต่อเนื่องเป็นเวลา 7 วัน วันละ 7 ชั่วโมง และต่อด้วยการฝึกเป็นรายสัปดาห์อีก 7 สัปดาห์ สัปดาห์ละ 2 คาบ รวมเวลาการฝึกทั้งสิ้น 63 ชั่วโมง ซึ่งน่าจะเป็นระยะเวลาที่เพียงพอที่จะเกิดผลของการฝึกได้

ปัญหาในการวิจัย

การฝึกอบรมตามหลักไตรสิกขา จะมีผลต่อการพัฒนาความรับผิดชอบในหน้าที่ของนักศึกษาวิชาชีพครูหรือไม่

ตัวแปรที่ศึกษา

ตัวแปรอิสระ (Independent Variable) มี 1 ตัวแปร 2 ระดับ คือ

1. เงื่อนไขการฝึกอบรมตามหลักไตรสิกขาของพุทธศาสนา
2. เงื่อนไขควบคุม

ตัวแปรตาม (Dependent Variable) ได้แก่ ความรับผิดชอบในหน้าที่ของนักศึกษาวิชาชีพครู

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

เพื่อศึกษาผลของการฝึกอบรมตามหลักไตรสิกขาของพุทธศาสนา ที่มีต่อการพัฒนาความรับผิดชอบในหน้าที่ของนักศึกษาวิชาชีพครู

สมมุติฐานการวิจัย

1. นักศึกษาวิชาชีพครูกลุ่มทดลองที่ได้รับการฝึกอบรมตามหลักไตรสิกขา จะมีค่าเฉลี่ยร้อยละ ของจำนวนช่วงเวลาการเกิดพฤติกรรมความรับผิดชอบในหน้าที่ในชั้นเรียน สูงกว่านักศึกษาวิชาชีพครูกลุ่มควบคุม ทั้งในระยะทดลอง และ ระยะติดตามผล
2. นักศึกษาวิชาชีพครูกลุ่มทดลองที่ได้รับการฝึกอบรมตามหลักไตรสิกขา จะมีคะแนนความรับผิดชอบในหน้าที่ ที่ได้จากการตอบแบบวัดความรับผิดชอบในหน้าที่ สูงกว่า นักศึกษาวิชาชีพครูกลุ่มควบคุม ทั้งในระยะทดลอง และ ระยะติดตามผล

คำจำกัดความในการวิจัย

1. ความรับผิดชอบในหน้าที่ของนักศึกษาวิชาชีพครู หมายถึง การปฏิบัติ ตามระเบียบ กฎเกณฑ์ และข้อตกลงที่วางไว้ ตั้งใจและเอาใจใส่ในการปฏิบัติงาน และพยายามทำให้งานสำเร็จตามเป้าหมายที่วางไว้

ซึ่งในการวิจัยครั้งนี้ ความรับผิดชอบในหน้าที่ของนักศึกษาวิชาชีพครู ได้ จากการสังเกตพฤติกรรมโดยผู้ช่วยวิจัย ตามแบบประเมินพฤติกรรมความรับผิดชอบในหน้าที่ ของนักศึกษาวิชาชีพครูในชั้นเรียน และคะแนนที่ได้จากการตอบแบบวัดความรับผิดชอบ ในหน้าที่ของนักศึกษาวิชาชีพครู

2. พฤติกรรมความรับผิดชอบในหน้าที่ในชั้นเรียนของนักศึกษาวิชาชีพครู การ วิจัยครั้งนี้ได้จำกัดสภาพการณ์ในการศึกษาพฤติกรรมความรับผิดชอบในหน้าที่ ของนักศึกษา วิชาชีพครูที่แสดงออกภายนอกเฉพาะในสภาพการณ์ในชั้นเรียนเท่านั้น โดยพฤติกรรมความ รับผิดชอบในหน้าที่ของนักศึกษาครูในการวิจัยนี้ หมายถึง พฤติกรรมของนักศึกษาที่แสดง ออกในชั้นเรียน ดังต่อไปนี้

- 2.1 เข้าชั้นเรียนตรงเวลา
- 2.2 ส่งงานตามเวลาที่กำหนด
- 2.3 การแต่งกายถูกระเบียบของสถาบัน
- 2.4 พฤติกรรมตั้งใจเรียน ซึ่งได้แก่
 - 2.4.1 มองอาจารย์ขณะที่อาจารย์กำลังพูด
 - 2.4.2 ชักถามอาจารย์
 - 2.4.3 แสดงความคิดเห็น
 - 2.4.4 ตอบคำถามอาจารย์
 - 2.4.5 จดบันทึก

3. แบบวัดความรับผิดชอบในหน้าที่ของนักศึกษาวิชาชีพครู หมายถึง แบบวัดความรับผิดชอบในหน้าที่ มีลักษณะเป็นแบบวัดมีลักษณะเป็นมาตรวัดแบบของลิเคิร์ตที่มีจำนวนรายการคำตอบ 5 มาตรา ที่นักศึกษารายงานด้วยตนเองถึงความรับผิดชอบในหน้าที่ ทั้งที่เป็นพฤติกรรมภายในที่เกิดขึ้นในการเรียน และการทำงานที่ได้รับมอบหมาย และที่เป็นพฤติกรรมภายนอกที่เกิดขึ้นนอกชั้นเรียนซึ่งผู้สังเกตไม่สามารถสังเกตได้

4. ไตรสิกขา คือ กระบวนการฝึกอบรมบุคคล ที่มีองค์ประกอบ 3 ประการ คือ ศิล สมาธิ และ ปัญญา ซึ่งในการวิจัยนี้ หมายถึงกระบวนการฝึกอบรมนักศึกษา 3 ประการดังนี้

4.1 การฝึกศิลปะ คือ การฝึกอบรมให้นักศึกษามีความประพฤติปฏิบัติทางการกระทำและวาทะ ที่ทำให้นักศึกษาอยู่ร่วมกันหรือเกี่ยวข้องกับผู้อื่นอย่างไม่กระทบกระทั่งกัน

4.2 การฝึกสมาธิ คือ ฝึกให้นักศึกษามีจิตใจแน่วแน่อยุ่ที่สิ่งใดสิ่งหนึ่ง หรือการกระทำอย่างใดอย่างหนึ่งอย่างต่อเนื่องและรู้เท่าทันกระบวนการรับรู้ของตน ซึ่งได้แก่ การรู้เท่าทันความรู้สึก ความคิด และการแสดงออกทางการกระทำและวาทะของตนเอง

4.3 การฝึกปัญญา คือ การฝึกให้นักศึกษามีความรู้ความเข้าใจ ตระหนักชัดในสิ่งที่กระทำ 4 ประการ ได้แก่ 1) การตระหนักว่าสิ่งที่กระทำนั้นสอดคล้องกับความมุ่งหมายที่แท้จริงของงานหรือไม่ 2) เลือกวิธีการทำงาน โดยปรับให้เหมาะสมกับเวลา สถานที่ และบุคคล 3) รู้ชัดอยู่ตลอดเวลาในหน้าที่หรือสิ่งที่ตนกระทำ มีการควบคุมภายในของตนให้อยู่หน้าที่ ไม่เขวหรือหลงลืมไป และ 4) รู้ชัดว่าการปฏิบัติหน้าที่เป็นกระบวนการที่ทำให้งานนั้นสมบูรณ์ที่สุด โดยไม่ยึดติดตัวตนในการปฏิบัติหน้าที่

5. ศิลปะ ในการวิจัยนี้หมายถึง การประพฤติปฏิบัติทางการกระทำและทางวาทะต่อไป

5.1 การแสดงออกทางการกระทำ ได้แก่

ก. การกระทำที่ไม่เกี่ยวข้องหรือไม่เป็นไปเพื่อการทำลายประทุษร้าย กระทบกระทั่ง ขี้อวด ร่างกาย และทรัพย์สินของผู้อื่น หรือล่วงละเมิดสิทธิในคู่ครองหรือของรักของหวงแหนของผู้อื่น

- ข. การกระทำที่ช่วยเหลือเกื้อกูล
- ค. ทำงานไม่คั่งค้าง หมักหมม
- ง. การปฏิบัติตนถูกต้องตามหน้าที่ หมายถึง ทำงานหรือทำหน้าที่โดยสุจริต ไม่ประกอบการใดๆด้วยความหลอกลวง ได้แก่ การตรงต่อหน้าที่การงานตรงต่อเวลา ไม่ทุจริต

5.2 การแสดงออกทางวาจา ได้แก่

- ก. พูดแต่ความจริง ละเว้นจากการพูดเท็จ โกหกหลอกลวง
- ข. พูดถ้อยคำที่ทำให้เกิดความสามัคคี ละเว้นจากการพูดให้ผู้อื่นแตกความสามัคคี
- ค. พูดด้วยถ้อยคำที่สุภาพอ่อนหวาน ละเว้นจากการพูดคำหยาบหรือถ้อยคำที่พูดเพื่อให้ผู้ฟังเจ็บปวด
- ง. พูดในเรื่องที่มีประโยชน์ ละเว้นจากการพูดในเรื่องไม่มีประโยชน์ต่อผู้ฟัง

6. สมาธิ ในการวิจัยนี้ หมายถึง การมีจิตใจแน่วแน้อยู่ที่สิ่งใดสิ่งหนึ่งหรือการกระทำอย่างใดอย่างหนึ่งอย่างต่อเนื่อง ซึ่งจะพิจารณาจากลักษณะต่อไปนี้

- ก. สามารถอยู่ในกิจกรรมการทำงานนั้นๆได้อย่างต่อเนื่อง โดยไม่หันเหไปทำงานอย่างอื่นที่ไม่เกี่ยวข้อง
- ข. ทำกิจกรรมนั้นๆโดยแน่วแน้อยู่กับสิ่งที่กำลังกระทำ ไม่ฟังซ่าน ไม่วอกแวก ไม่กังวล และไม่กระวนกระวาย

7. ปัญญา ในการวิจัยนี้หมายถึงปัญญาที่เรียกว่า สัมปชัญญะ ซึ่งหมายถึงความรู้ความเข้าใจ ตระหนักชัดในสิ่งที่กระทำ แบ่งเป็น 4 ประเภท คือ

- ก. ความรู้ชัดในความมุ่งหมาย คือ การตระหนักว่าสิ่งที่กระทำนั้นสอดคล้องกับความมุ่งหมายที่แท้จริงของงานหรือไม่
- ข. ความรู้ชัดในความเหมาะสม คือ การเลือกวิธีการทำงาน โดยปรับให้เหมาะสมกับเวลา สถานที่ และ บุคคล

ค. ความรู้ชัดในแตงงาน คือ รู้ชัดอยู่ตลอดเวลาในหน้าที่ หรือสิ่งที่ตนกระทำ และความคุมกายใจของตนให้อยู่หน้าที่ ไม่เขวหรือหลงลืมไป

ง. ความรู้ชัดตามความเป็นจริง คือ รู้ชัดว่าการปฏิบัติหน้าที่เป็นกระบวนการที่ทำให้งานนั้นสมบูรณ์ที่สุด ไม่ยึดติดตัวตนในการปฏิบัติหน้าที่

8. นักศึกษาวิชาชีพครู หมายถึง นักศึกษาที่ศึกษาในสถาบันหรือคณะวิชาที่จัดการศึกษาอบรมเพื่อฝึกฝนให้ผู้สำเร็จการศึกษาออกไปประกอบอาชีพครู

เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย

1. แบบสังเกตและบันทึกพฤติกรรมความรับผิดชอบในหน้าที่ของนักศึกษาวิชาชีพครูในชั้นเรียน
2. แบบวัดความรับผิดชอบในหน้าที่ของนักศึกษาวิชาชีพครู
3. แบบวัดศีล สมาธิ และปัญญา
4. เทปบันทึกเสียงของช่วงเวลาสังเกตและบันทึกของผู้สังเกต
5. วิดีทัศน์เรื่อง "ประวัติและการทำงานของครูดีเด่นแห่งชาติ ประจำปี 2535"

จำนวน 2 ท่าน

ขอบเขตของการวิจัย

1. การวิจัยครั้งนี้ศึกษาความรับผิดชอบในหน้าที่ของนักศึกษาวิชาชีพครู ในแง่พฤติกรรมที่แสดงออกภายนอก และในแง่ที่เป็นความรับผิดชอบในการเรียนทั่วไป โดยที่พฤติกรรมความรับผิดชอบในหน้าที่ ที่แสดงออกภายนอกได้ทำการศึกษาเฉพาะสภาพการณ์ในชั้นเรียนเท่านั้น
2. การวิจัยครั้งนี้ศึกษาพฤติกรรมโดยยึดเอกสารและหนังสือ ที่เขียนโดยพระเทพเวที (ประยุทธ์ ปยุตฺโต) และพุทธทาสภิกขุ เป็นหลัก

ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

1. ทำให้ได้รูปแบบการพัฒนาคุณลักษณะความรับผิดชอบของครู และสามารถนำไปใช้ในการพัฒนานักศึกษาวิชาชีพครู และครูประจำการ ให้มีความรับผิดชอบในหน้าที่ได้
2. เพื่อเป็นแนวคิดในการนำไปประยุกต์ใช้ ในการจัดกระบวนการเรียนการสอน เพื่อเสริมสร้างคุณลักษณะที่พึงประสงค์อื่นๆ สำหรับนักเรียน และนักศึกษาต่อไป
3. เพื่อเป็นแนวคิดในการนำไปประยุกต์ เพื่อพัฒนาบุคลากรในวิชาชีพอื่นๆ ให้มีคุณลักษณะที่พึงประสงค์ต่อไป

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย